

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Fortid og Nutid

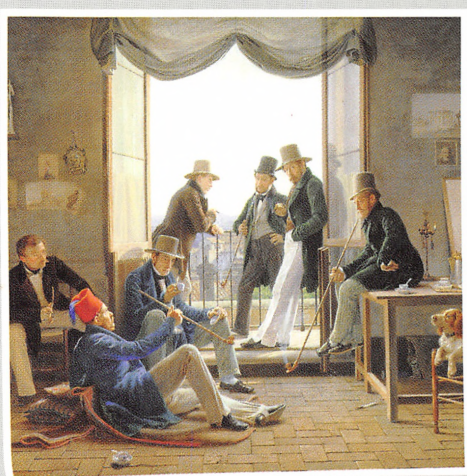
1996

4 □ December

Side 271-334

Yh. Ministeren. Kære FRIZZEMAND, det er ikke nok at have Vilgen, man skal ogsaa have Fænen.

Fortid og Nutid udgives af Dansk Historisk Fællesråd med støtte fra Statens Humanistiske Forskningsråd og Kulturministeriets bevilling til almenkulturelle tidsskrifter.

Abonnement: **kr. 185** årligt for 4 numre
Abonnementstegning og bogsalg Fortid og Nutid v/Ingrid Christensen, Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9, 1218 København K, tlf. 33 14 34 14 (tirsdag kl. 14-16, fredag kl. 8-10). Gironummer 508-6264.
Redaktører: arkivar Inge Bundsgaard, tlf. 31 39 35 20
arkivar Michael H. Gelting, tlf. 36 16 62 28
Redaktionsadresse: Fortid og Nutid. Landsarkivet for Sjælland m.m., Jagtvej 10, Postboks 661, 2200 København N.
Redaktionsudvalg: redaktør Tommy P. Christensen, tlf. 31 58 58 64; docent Karl-Erik Frandsen, tlf. 31 54 22 11; Tormod Hessel, tlf. 42 81 10 62; arkivar Peter Korsgaard, tlf. 35 87 50 50; arkivar Jørgen Thomsen, tlf. 66 13 13 72.

© 1996 *Fortid og Nutid* og forfatterne

Bøger fra Dansk Historisk Fællesråd:

Dansk Kulturhistorisk Opslagsværk I-II

Opslagsværket er en uundværlig håndbog for alle, der interesserer sig for dansk kulturhistorie i videste forstand. De to bind består af 600 artikler med ajourførte litteraturhenvisninger og et register på 10.000 henvisningsord, som gør det muligt at belyse et emne fra mange synsvinkler. Værket dækker perioden ca. 1400-1914.

Pris: 750 kr. + forsendelse.

Historie og Lokalsamfund, red. Søren Ehlers

Bogen, der er skrevet af et bredt sammensat forfatterpanel, henvender sig til undervisere i folkeskolen, gymnasium og voksenuddannelse og til museers og arkivers medarbejdere. Blandt bogens artikler kan nævnes: Lokalhistorie i folkeskolen. Gymnasieelever og lokalhistorie. Kulturlandskabet i undervisningen. Familie og hushold. Fattigdom og sygdom. Foreningen og fritiden. Arbejde og lokalhistorie. Velkommen på arkiver og museer. Lokalhistorisk litteratursøgning.

Pris: 75 kr. + forsendelse.

Genoptryk: R.W. Bauer. Calender for årene 601 til 2200

Bauers Kalender er en »evighedskalender«, der omfatter årene 601-2200 e.Kr. For hvert år kan man her få oplyst de bevægelige helligdages placering og søndagenes betegnelse, angivet efter både den julianske og den gregorianske kalender. Bauers Kalender er et uundværligt værktøj for alle, der arbejder med historie. Det gælder ikke mindst for slægtsforskere og andre, der har brug for f.eks. at dechiffrere kirkebøgernes kronologiske oplysninger.

Pris: 138 kr. + forsendelse

Fortid og Nutid

December 1996 . hefte 4 . side 171-334

Tidsskrift for kulturhistorie og lokalhistorie
Udgivet af Dansk historisk Fællesråd

Historisk erkendelse i den postmoderne erfaring

Carsten Madsen

Fortid og Nutid december 1996, s. 273-292

»Den postmoderne historiker« gør krav på anerkendelse i historievidenskabelige kredse. Det kan der ikke være tale om, replicerer den traditionelle historiker i ligeså polemisk tone. Her står tydeligvis noget på spil. I lyset af den såkaldte »Historikerfejde« herhjemme gives nogle kritiske betragtninger over tendenserne i historieskrivningen i dag.

Carsten Madsen f. 1966, cand.mag. i historie og filosofi fra Odense Universitet 1995, nu studievejleder samme sted.

E-mail: cam@adm.ou.dk.

*Bosæt dig aldrig mellem bjergene og havet
men løb frem og tilbage mellem dem hver dag
Du vil alligevel savne det ene sted på det andet
og således hver gang undgå døden på halvvejen.*

Henrik Nordbrandt

Med noget der ligner et frontalt angreb, har de to »yngre« historikere John Christensen og Henrik Stevnsborg forsøgt at vække historievidenskabens jubellærere herhjemme.¹ På den ene side motiveres deres initiativer af håbet om at blive den traditionelle historievidenskabs privilegerede stilling som sandhedens og virkelighedens vogter kvit. I nihilismens stund reagerer de to mod beseglingen af den instrumentelle fornuft og den værdineutrale videnskabs fortræffelighed, som har gjort alle andre diskurser udenfor sekundære. På den anden side står de to nu over for at skulle forsone denne rekonstruktivistiske, historiske erkendelse og det enkelte individs (sproglige og tidlige) erfaring. For hermed mister det kunstige skel mellem fakta og fiktion endelig sin operationelle gyldighed. Historieskrivningen kan (på ny) antage en sådan form at fortiden konstrueres i vort billede, og den kan således operere uafhængigt

af den traditionelle form hvor historiens betydning strengt taget er givet på forhånd.

Det er ubestrideligt og tilmed trivielt at postulere at det strengt objektive sandhedskriterium for historievidenskabens har spillet fallit. Lidt mere vovet ville være at hævde at den store sammenhængende universalhistorie har også fået et knæk. De færreste tror i hvert fald på at historien besidder formål, mål og mening. Alt i alt skulle det – i øvrigt helt i overensstemmelse med tidens individualisme og decentralisme – give den enkelte historiker mulighed for i praksis *selv* at tage stilling. Alligevel synes netop denne pragmatiske vending at have afskrækket mange historikere fra en mere engageret og forpligtende historieskrivning. Sælsomt virker det under alle omstændigheder at diskussionerne herom stadig udebliver – eller blot reduceres til lange metodiske kampe om noter og kildeudvælgelse, som f.eks. under de

traditionelle disputatsforsvar. Dette vidner også den yderst sparsomme, og for øvrigt lidet kritiske reaktion på Christensens og Stevnsborgs provokationer om! I stedet har den totale tomhed fostret den kedsommelige forskning som blandt andre de to beklager. Med den anti-teoretiske (og endnu værre, a-teoretiske) hængedynds langsomme siven ind i institutionens mure indhyles historikerne i nostalgis slør, og de udstyres med tavshedens og den blinde tolerances frelse. Dermed er de historiske fremstillinger blevet ikke bare *lige* gyldige, men faktisk også aldeles ligegyldige. I denne »stil- og formmæssige korrekthed« tilfredsstilles man alene af de øjeblikke hvor nyt kildemateriale kan fremdrages. Alle finder – for karrierens og fondenes skyld helst hver for sig – sit isolerede arbejdsfelt hvor man utrætteligt tygger sig igennem problemstillinger af stadig mere speciel, men også af mere uvedkommende karakter. Der er altså tilsyneladende noget galt!

I det følgende vil jeg forsøge at skildre historieskrivningen i dag, set i lyset af en fundamental problemstilling i den vestlige tænkning. Når der tales om grundlaget for *erkendelse*, skelner man traditionelt mellem to uforsonlige positioner. Den ene – som man kan kalde *realisme* – fastlægger sandhed i overensstemmelsen mellem vor erfaring og den bevidsthedsuafhængige objektive virkelighed. Heroverfor står den anden position – som jeg her vælger at kalde en form for *relativisme* eller *antirealisme*. Relativisterne betvivler erkendelsesteoriens succes fordi virkeligheden, for dem, ikke i almindelighed kan fikseres i en intersubjektiv kontrollerbar tale derom. Uden at afvikle tanken om sandheden forsøger de i stedet i al beskedenhed at give plads for meningsfulde fortolkninger af den.

Indenfor historievidenskaben spiller den empiriske realisme traditionelt

førsteviolin, og overlader sjældent scenen til andre. Men netop i disse år er relativismen, bl.a. forklædt som *postmodernisme*, begyndt at give sig til kende. Ved at prøve at indkredse omdrejningspunktet for ovennævnte problemstilling, indenfor historievidenskaben, bliver opgaven på de følgende sider at trække grænserne for de to positioners indbyrdes forståelse. Hensigten er at vise at den ene position ikke kan gøre sig til herre over den anden, fordi parterne tager afsæt i hver sin ende af det problematiske forhold mellem »subjekt« og »objekt«. Dermed betvivler jeg, på linje med relativisterne, påstanden om den traditionelle historievidenskabs status som almengyldig. Det er med andre ord tilfældige (historiske) omstændigheder der har givet traditionen sit udseende, og følgelig kan den egentlig forsvinde lige så brat som den dukkede op. Dens projekt om at nå frem til sandheden ad korrespondenteoriens sti, står overfor grundlæggende begrænsninger m.h.t. fortolkningssammenhængen. Omvendt anser jeg ikke postmodernismen som noget ægte alternativ til den traditionelle moderne historieskrivning. Det postmoderne betegner den tilstand i det moderne som vi er gledet over i, nemlig *erfaringen* af tabet af enhver overindividuel eller metafysisk instans som meningsskabende referencepunkt for viden. Men det postmoderne er heller ikke andet end erfaring. Det varsler selv sagt ikke nogen afgørelse. Af den grund er det afgørende at skelne mellem denne postmoderne erfaring og postmodernisme som et håndgribeligt alternativ der kan dyrkes og kritiseres.

I stedet for at opfatte realisme og relativisme som to modsætninger, historie vs. historier, må man, med fare for at komme til at brænde sit lys i begge ender, opfatte dem som komplementære og se på hvad der binder dem sammen. I sidste ende skal sammenstødet måske blot ses som ansporing

til at overvinde videnskabens aktuelle grundlagskrise. At give bud på hvorledes denne (kantianske) dualisme kan tøjles indenfor historievidenskaben, vil føre for vidt.

Den postmoderne erfaring

Det postmoderne er en figur der især har virket i amerikansk og fransk litteratur-, kunst- og arkitekturteoretiske kredse i godt 20 år og som også kendes under andre navne som post-strukturalisme eller bedre neostrukturalisme og det her noget misvisende dekonstruktivisme. I begyndelsen af 1980'erne blev den for alvor optaget i de andre videnskabers kodeks, heriblandt historievidenskabens. Spørger man om hvilken tendens der præger historievidenskaben i dag, står det imidlertid klart at parolen om det postmoderne ikke kan være noget fulgyldigt svar. Ikke fordi begrebet peger i den forkerte retning, for det peger ikke i nogen som helst retning. Men fordi dets betydning i sandhed med tiden er blevet stadig mere flimret, og det har fået karakter af at være et passepartout-begreb. De såkaldte postmodernister har haft så travlt med at artikulere indgangen til en ny epoke, og med at opløse erfaringsrummet i den forgangne epoke at man har affundet sig med begrebets pragmatiske beskaffenhed – eller netop legitimeret dets beskaffenhed dermed. Dette gælder dog også i nogen grad den epoke som det postmoderne relaterer sig til, det moderne. Den forekommer egentlig ligeså uafgrænset.

På trods af at ingen rigtig ved hvad der tales om, er talen om det postmoderne alligevel blevet uomgængelig. Det har således allerede gjort uoprettelig skade på traditionens autoritet.

I Jean-François Lyotards minimaldefinition af begrebet i *La condition*

postmoderne (1979) hedder det at det postmoderne er mistroen til meta-fortællingen (s. 7). Med metafortælling henviser Lyotard til idéen om en almen og enhedslig orden *bag* eller *over* al viden. Pointen er at alle former for praktisk og teoretisk viden i det *moderne* («Temps Moderne»), d.v.s. de enkelte videnskaber, litteraturen, kunsten, sproget o.s.v., rummer en form for indre organisation. Denne organisation konstituerer, af- og begrænser hele vores erfaringsrum. Selv om områderne for de enkelte videnskaber, kunsten o.s.v. ligger langt fra hinanden, og selv om deres måder at behandle deres respektive genstandsområder på er vidt forskellige, består der ikke noget hierarki mellem dem. Den bagvedliggende enhed sørger for den fælles konsensus.

Ifølge Lyotard viser denne enhed i det moderne sig gennem et repertoire af store meta-fortællinger. Man kunne hale et par stykker frem, såsom subjektets emancipation (i slutningen af 1700-tallet hvor fornuftssubjektet blev gjort til kilde for sprogets betydninger); den absolutte ånds teleologi (hos idealisterne); eller mere regionalt, strukturalisternes system; marxisternes historiske materialisme o.s.v. Disse meta-fortællinger deler alle sammen en forudsætning, nemlig retfærdiggørelsen af en universel enheds- og systemdannende fornuft.

Det postmoderne diagnosticerer Lyotard i tabet af denne myte om en organiserende enhed. Selve det postmoderne er tegnet på opløsningen af det fælles værdigrundlag. »Grundlagskrisen« opstår fordi troen pludselig behøver næring og tavsheden ikke længere er tilstrækkelig.

Når der er tale om »grundlagskrise«, betyder det ikke at videnskaben som sådan er på vej ud. Den klarer sig i bedste velgående. Det er heller ikke en ideologisk debat mellem borgerlige og marxistiske repræsentanter indenfor

traditionen. Det er videnskabens status som metafysikkens afløser der står på spil. Lyotards tale om en generel »grundlagskrise« knytter sig tæt til den sene Wittgensteins såkaldte *pragmatiske vending*. I sin sproganalyse af det han kalder »sprogspil«, kan Wittgenstein heller ikke finde belæg for nogen *a priori* »overordning« af sproget (Filosofiske Undersøgelser, §97). Hvert enkelt sprogspil har altså hverken en almen logik eller et andet sprogspil at sammenligne sig med. Der gives tilsyneladende ikke nogen før-sproglig logos som bestemmer »rigtighed« og »falskhed«. Sprogspillene er altså alle i bund og grund ukendte.

Fraværet af en totalitær tænkning indenfor f.eks. videnskaben tvinger automatisk én til at henlede sin opmærksomhed på forskellen mellem handlingsformerne (diskurserne eller sprogspillene). Forskellen signalerer netop enhver diskurs irreducibilitet og autonomi. I konsekvens stiller dette uundgåelige konflikter i sigte. Når ingen længere kan stille sig til dommer over andre i sandhedens (læs: den videnskabelige fornufts) navn, må der nødvendigvis til stadighed herske en eller anden tilstand af ustabilitet, brud og singularitet. Intet overordnet kan forsone parterne. Kun revolution er i sandhed ikke-totalitær. – Omvendt er det kun irrational *magt*, »le terreur rationaliste« (som f.eks. fagvidenskabens autoritære stilling og historiske betydning i samfundet), der ifølge de postmoderne kan opretholde en midlertidig form for ro. Til gengæld giver fraværet principielt alle ret til at ytre sig. Når ingen længere har monopol på sandheden, er der heller ikke nogen som har ret til at blokere for andre. I og med dette mytologiske »bånd« er brudt, er talen derfor i en vis forstand blevet fri. Det afgørende bliver så hvad der kommer efter denne postmoderne erfaring.

Den postmoderne historiker

Historikeren mener at være i stand til at omfatte en så kompleks størrelse som historien via en række anskuelserformer som »kronologi«, »struktur«, »brud«, »kontinuitet«, »udvikling«, »kultur«, »mentalitet«, »magt« m.fl. Hele vores beretning om historien hviler altså umiddelbart trygt i et net af offentlige og ikke alt for komplicerede størrelser. Følges definitionen og spillereglerne for historievidenskaben, har vi sikret at alle på forhånd ved hvad der tales om. Men hvad nu hvis det historisk tilfældige organiserede sig selv efter tilfældighedens lov, efter love der strider imod den betydningsfiksering som omgrænser verden i dag? Hvordan argumentere imod det? Sæt nu at den meningsbærende instrumentelle fornuft begynder at krakelere fordi dens begreber klinger hult for os. Sæt nu at det betvivles at historikere-ns rekonstruktioner stemmer overens med den historiske virkelighed. En fokusering på den dræbende monotoni i rækken af datoer og singulære begivenheder vil aldrig kunne indeholde selve momentet i eksempelvis overgangen fra enevælde til demokrati – en overgang mellem to så fundamentalt forskellige institutioner i historien. Således er det kun på »overfladen« at en forandring af den kompleksitet kan forløbe ad en lige linie gennem tiden hvor årsag er forbundet med virkning. Med sine indikationer om konflikter bryder selve momentet i overgangen enhver linearitet. Eller tag som et andet eksempel strukturalismens kategorisering af alt. Selv alt det der ikke umiddelbart kan kategoriseres, anbringes i kategorien over det der ikke kan kategoriseres – f.eks. det immaterielle som »mentalitet« eller »psykologiske faktorer«.

Med blødgøringen af disse anskuelserformer bliver historien ikke uomgængelig. Historikeren kan bare ikke

undslå sig en ny vurdering af historievitenskabens grænser og specielt historikerens rolle heri. Konfrontationen med ortodoksien er netop hvad de to provokatører Christensen og Stevnsborg søger. For dem er historikeren i dag ude af stand til at »træde et skridt tilbage« i forhold til det han undersøger, og spørge *hvorfor* resultaterne er så interessante – og her er den voksende interesse for historien i befolkningen selvfølgelig ikke noget gyldigt svar. Det er man oveni købet selv klar over: *Der er ingen historiker der nogensinde klart har kunnet begrunde, hvori det overbevisende i en historisk videnskabelig redegørelse i grunden består.*² Problemet består ifølge kritikken i at man i dag ser alt for uproblematisk på forholdet mellem den historiske virkelighed og den historiske fremstilling. Tidligere behøvede man ikke noget legitimitetsgrundlag for den rekonstruktivistiske historievitenskab. Den historiske virkelighed blev jo bare gjort til objekt for historievitenskabens metodiske apparat. Men nu er traditionens autoritet brudt, i og med at man sætter spørgsmålstegn ved måden hvorpå historikeren »står over for« historien. I dag er der således kun erklæret loyalitet tilbage over for den traditionelle historieskrivning.

Denne forfatning spores, for mig at se, i tvivlrådigheden m.h.t. historievitenskabens egentlige orienteringspunkt og mening. På samme måde ses det i negligeringen af det problematiske i at fremstille det historiske som hidtil. Og hvad der forekommer at være mindst ligeså vigtigt og ligeledes problematiserende, er at denne afvisning af ethvert krisetegn i historievitenskaben i stedet har udviklet sig til en slags magtlegitimation af netop dette paradigmatisk system. Ingen reel diskussion eller virkelig kritik får lov til at sætte det etablerede, elitære system på prøve. Tværtimod suger man på forhånd kraften ud af ethvert

forsøg derpå, ved tilsyneladende at nikke anerkendende til kritikken, som f.eks. Christensens og Stevnsborgs, men i øvrigt diskvalificere den fordi den ikke følger institutionens konsensus. Christensen og Stevnsborg mener at folk som Martin A. Hansen, Thorkild Hansen og Ib Michael er blevet ofre for en sådan magtlegitimation.³

Opløsningen af et organiserende centrum for historievitenskaben vil derfor, ifølge de to, automatisk (gen) åbne vejen til det egentlige i historien. Der gives plads til forskellige diskurser som hver på sin facon udgør en meningsfuld tolkning af historien. I konsekvens heraf retter den postmoderne historiker, i lighed med den litterære postmoderne, sin opmærksomhed mod den narrative komposition i den historiske fremstilling. Historikeren eller forfatteren er igen blevet en central og kendt skikkelse, og i den forstand har han tilmed selv sat en problematisering af den videnskabelige fornuft i værk.

Vendingen viser sig i tidens åbenlyse bekendtgørelse af fortællerjaget (»Jeg«, »for mig«, o.s.v.), ligesom de definitive udlægninger, som »beretningen om« eller »historien om« aftager i antal til fordel for mindre maskerede (»En historie om«, »beretninger over« o.s.v.). Værst for den traditionelle, værdineutrale objektivisme må dog være at opleve at historikeren er begyndt at involvere sig ved implicit eller eksplicit at tage parti i fremstillingen.⁴ Metoden synes her tvunget tilbage i en mere ydmyg rolle i struktureringen af den historiske viden. Man soler sig ikke længere i kildefetichismens erkendelsesteoretiske projekt, og det betyder at det igen er blevet muligt at bruge de stedseværende ord som »had«, »kærlighed«, »det onde« og »det gode« i historien uden at de er tømte for betydning.⁵ Disse menneskelige konstanter, som egentlig skræmmer alle, kan historikeren nu koncentrere sig om, og

således være med til at skænke livet mening. Dermed er det ikke længere funktionen og formen (læs: metoden) der rummer indholdet (sandheden) i historieskrivningen. Historien går fra at blive læst som et objekt i en gældende verden til at indtræde som verbum i en ubestemmelig og uudtømmelig verden.

Man kan godt et stykke hen ad vejen erklære sig enig i postmodernisternes diagnosticering af en »grundlagskrise« i historievidenskaben som man for øvrigt har kunnet nikke genkendende til på hele humaniora gennem flere årtier. Når det imidlertid kommer til regningen for deres opgør med den »monumentale historieskrivning«, bliver det straks mere problematisk.

For at kunne identificere selve krisens indhold der skal retfærdiggøre ovennævnte påstande, vil jeg grave lidt i historien. Engang tvivlede man ikke spor på historievidenskabens frugtbarhed. Fra slutningen af det 18. århundrede vandt begrebet *historie* indpas i den vestlige tænkning. Begejstringen for *historien* blev motive ret af idealismens opgør med oplysningstidens tanke om den altomfattende, rene fornuft. Som et historisk væsen måtte mennesket, med sin mangfoldighed og foranderlighed af sprog og handlinger, være bestemt ikke bare af en given (d.v.s. statisk) naturlig orden, men samtidig i forhold til sin *historie* – mennesket besidder med andre ord en historisk bevidsthed. Mennesket handler ikke som en mekanisk dukke, men tager konstant sine erfaringer med på råd. Siden kom denne historisme ydermere til at stå i konflikt med natur- og samfundsvidenskabernes generaliserende systemtænkning og kvantitative repræsentationskrav.

Denne udviklingshistoriske remse er blevet genfortalt utallige gange. Vigtigere for problemstillingen forekommer imidlertid at være fokuserin-

gen på *historiens* quasi-metafysiske status. Den lå selvsagt fast forankret i idéen om det unikke eller *individualitet*. Ethvert folk, ethvert menneske og enhver menneskelig handling blev med ét udtryk for noget særegent, og alt andet end tilfældige afvigelser fra det normale eller det perfekte. Det virkelige folk eller individ måtte nu forstås historisk, d.v.s. ud fra sit eget miljø. Det tilfældige var ikke længere meningsløst, men selve definitionen på den menneskelige eksistens. Samtidig understreges menneskets endelighed der forbyder det at nå til en direkte erkendelse af hele sandheden. *Det er alene skaberen som kan tænke hele enheden af alle nationer i deres mangfoldighed uden at enheden dermed går tabt.*⁶ De menneskelige ytringer og handlinger måtte nu forstås som rumlige og tidslige udtryk for den guddommelige herlighed. For nu at citere en anden af fædrene, J.G. Droysen: *Historiens epoker svarer ikke til jeg'ets aldre hos mennesket – empirisk ved vi ikke om det ældes eller forynges, kun at det ikke bliver ved med at være hvad det var eller er – men til stadier af dets selverkendelse, verdenserkendelse, guds erkendelse.*⁷ Så meget desto vigtigere blev det at erstatte de umiddelbare, tilfældige erfaringer med en fortolkning af historien. På den måde spiller både mennesket og historikeren en aktiv rolle som medvirkende i historien, og det gør rekonstruktionen af historien meningsfuld.

Et andet og ligeså afgørende træk ved denne historisme er den form for teleologi som etableredes med begrebet om *udvikling*. *Historien* henviste således til at mennesket måtte anses som værende *på vej*. Romantikeren kaldte det »hjemlængsel« – d.v.s. at mennesket »mindes« den oprindelige og paradisiske fuldkommenhed hvorfra det er kommet, og håber nu at kunne overvinde den aktuelle splittelse og ufrihed via et spring ind i en »anden

umiddelbarhed«. Dermed tilkendte man *historien* et positivt indhold som afbildning af det menneskelige drama som det kendes i syndefaldsmyten, og således vakte interessen for det tabte (ideale) i historien.

Andre udtrykte sig også om *udvikling*. De rettede imidlertid blikket den anden vej, mod fremtiden, i en mere sekulariseret og afmytologiserende, men stadig ligeså romantisk (egentlig moderne) form for frelseshistorie. Her tilstræbtes i et eller andet omfang en *realisering* af den uendelige frihed. Som udgangspunkt for overvindelsen af dualismen mellem det uendelige og det endelige eller mellem mennesket og verden rettede denne humboldtske dannelsesstradition først og fremmest blikket mod kulturens ve og vel. Kr. Erslev skriver: *Historien skal bringe de Unge Forstaaelse af, hvorledes Menneskene fra et lavt Begyndelsestrin efterhaanden er vokset frem til højere Kultur; de skal faa indtryk af den dybere Sammenhæng i de historiske Begivenheder og forstaa, hvorledes Aarsag og Virkning kæder sig sammen.*⁸ I den henseende udspang interessen af en fastholdelse af sammenhæng og en skabelse af kontinuitet i den historiske virkelighed, og det er denne variant af romantikken som historievidenskaben overtager.

For at vende tilbage til Christensen og Stevnsborg kan man med dem konstatere at historikernes arbejde med tiden er veget bort fra ethvert grundbegreb som *individualitet* og *udvikling*. Historievidenskaben har umiddelbart skiftet karakter fra at være en refleksiv romantisk teleologi til at være en (realistisk) empirisk erkendelsesteori der efterhånden blot hviler i sin egen positivitet. Det har resulteret i en generel gyldighedsproblematik som man indtil nu har overlevet ved i al sin gribende enkelthed at ignorere den. Dermed mener de to at ingen enkeltposition længere kan påberåbe sig

nogen form for absolut gyldighed. Historikeren er så at sige blevet hjemløs.

I konsekvens af denne glemsel er historien blevet til en ruinhob af traditioner, religiøse, metafysiske og politiske fragmenter. Manglen på faste orienteringspunkter har ifølge Christensen og Stevnsborg i praksis affødt en udpræget anonymitet og holdningsløshed, men så sandelig også en angst blandt historikere.⁹ Derfor finder man heller ikke længere anledning til at beskæftige sig med de meningsfulde spørgsmål i historievidenskaben. For at lindre smerten ved tabet af det »enhedslige« syn på historien, klynger traditionen sig i stedet til den tvivlsomme, tiloversblevne videnskabelighed som det sidste, faste holdepunkt. For den postmoderne historiker er det at klynge sig til objektivitet ikke et neutralt forsøg på at opnå en sand erkendelse af virkeligheden. Det er blot et udtryk for intersubjektivitet hvilket betyder at mange bliver bundet sammen i en eller anden form for konsensus.¹⁰ I bund og grund er denne fremskridtsoptimisme som er indbygget i videnskabeligheden, egentlig også ligeså metafysisk som den metafysik traditionen ser sig fri af. Teologen K.E. Løgstrup udtrykker det lidt anderledes:

*Videnskabsmanden går suverænt til værks, han bryder sig ikke om den inddeling og gruppering af fænomenerne, hvori vi lever til dagligt. Han går på tværs af vor før-videnskabelige forståelse. Og det er ikke alene hans ret, men hans indsats. Men hvad der er suverænt, så længe han driver sin videnskab, bliver til anmassende forenkling og armod, når andre ophøjer hans videnskab til universalvidenskab, til det alt andet grundlæggende ord om virkeligheden.*¹¹

Den kendsgerning at man blindt bliver ved med at støtte sig til videnskabelig-

hedens primat i det »faghistoriske establishment«, uden at kunne begrunde det, er et klart udtryk for intellektuel magt. Det gælder om, for enhver pris, at modstå alle udefra kommende trusler.¹² Men det er Christensen og Stevnsborg heller ikke de første historikere der påpeger. Bernard Eric Jensen antydede det samme i 1976: *[H]vis man skal forstå historieforskningens empiriske tradition, er det vigtigt at holde sig for øje, at der var og er en tendens til at gøre det empiriske til en særlig autoritet i erkendelsesspørgsmål.*¹³ Bernard Eric Jensens artikel er et forsøg på at udvide rammerne for historievidenskabens erkendelsesteoretiske projekt. I praksis sætter han spørgsmålstegn ved om subjektivitet og objektivitet faktisk er polære begreber. De postmoderne har i dag taget skridtet fuldt ud og bryder med hele det erkendelsesteoretiske projekt. I stedet forsøger de at forsone subjektet og objektet.

Både angsten og magten mener de herrer kritikere at kunne kurere i to træk. For det første kan man ikke slå sig til tåls med det erkendelsesteoretiske projekt i den traditionelle historievidenskab. Man skal ikke ubetinget tvinge sig ned i et korset af fornuftsbegreber og kategorier når den påståede neutralitet alligevel ikke har noget på sig. *Vi må indse, at virkeligheden – som den menneskelige bevidstheds produkt – altid er så uendelig kompliceret, at den aldrig kan rekonstrueres i en senere bevidsthed.*¹⁴ Hverken den historiske virkelighed eller verden som sådan kan nemlig længere betragtes som en referentiell bog der kan afkodes restløst. Den historiske virkelighed er og bliver autonom. Derfor åbnes der kun til frihedens herredømme – og det er det andet træk – dersom man giver afkald på den »enhedslige« og indkapslede tænkning. Sagt anderledes, relativismen må tages alvorlig.

Skønt den historiske fremstilling

bygger på empirisk kildemateriale må behandlingen tage udgangspunkt i en »åbenhed« i historien for alle mulige tolkninger – uden at historiens egenart dermed anfægtes. Fremstillingen ligner den historiske virkelighed, men det er ikke nogen gentagelse. Fortolkningen kan og skal ikke opfattes inden for det erkendelsesteoretiske projekt, som om fortolkningen skulle korrespondere med et eller andet i kilderne. Selvfølgelig skal en fortolkning sige noget som ikke står i kilderne. Den skal sige noget nyt, noget anderledes.¹⁵ Historikeren kan således aldrig undslå sig aktiv medvirken i udlægningen. Historikerens opgave består med andre ord ligeså meget i at producere tilføjelser til verden som i at erkende verden.

Det giver den enkelte historiske fremstilling en definitiv form, men den vil aldrig være en endelig *erkendelse* af historien. På den måde er historisk skrivningen altid i bevægelse, nøjagtig som historien er kendetegnet ved sin flygtighed – man kender det allerede fra udtrykket om »hver generation, sin historie«. I praksis indebærer denne erfaring for de postmoderne historikere en accentforskydning fra det berettende mod det fortællende (narrative) i fremstillingen. For dem er historien altid kun nærværende for os gennem teksten. Litteraturteoretikeren Paul de Man går så langt som til at hævde at historisk erkendelse ikke bygger på empiriske facts, men på historiske kilder som er *skrevne tekster* og ikke andet.¹⁶ Sagt anderledes, vi må lære at forstå *historien* som et produkt af os selv. Den historiske bevidsthed som vi kender den i dag, er jo også kun lige 200 år gammel.

Her står den traditionelle historiker imidlertid af. For hvad begrænser nu vilkårligheden i den historiske fremstilling? Kan man bare skrive hvad man vil? Dertil svarer den postmoderne historiker selvfølgelig benægtende.

Ved siden af den nuværende interesse for den narrative dimension i historieskrivningen (alle slags historieskrivning om end i forskellige grader) kan man, som vi har set, finde eksempler på relativistiske måder at forholde sig på med en tendens til *de facto* at ophæve skellet mellem fiction og history, mellem fantasiberetninger og beretninger med krav om sandhed. I betragtning af sådanne tendenser er der anledning til at understrege, at en større bevidsthed om den narrative dimension ikke forudsætter, at man giver afkald på historieskrivningens mulighed for at nå frem til kundskab, men tværtimod at man i højere grad kommer dette krav i møde. Det er just dette forhold, som bør være udgangspunkt for en radikal kritik af historieskrivningens sprog.¹⁷

Derfor betyder vendingen ikke at historieskrivningen skal bedrives som litteratur. Historikeren står i videnskabens tjeneste og ønsker ikke at suspendere referencen til kildematerialet. Der er heller ikke tale om en ophævelse af rationaliteten i historievidenskaben. Man stiller sig blot kritisk overfor den hidtidige forvaltning deraf i den såkaldte videnskabelige fornuft. Den postmoderne historiker mener faktisk i højere grad at kunne imødekomme kravet om at være kritisk ved netop at respektere det narrative i fremstillingen – og her peges ikke bare på det uskyldige stilistiske plan hvilket man godt kan mistænke de to provokatører for at gøre lidt for meget ud af når de ufortrødent henviser til Martin A. Hansen, Thorkild Hansen og Ib Michael der bevidst skriver skønlitteratur. På samme måde kan man mistænke Hans Hauge for at trivialisere litteraturbegrebet ved at lade alle videnskabelige fremstillinger være litterære.

Ligesom den postmoderne historiker vil hævde, er det også min opfattelse at på trods af nok så mange undvigende krumspring kryber det narrative

uundgåeligt ind i enhver fremstilling, i form af metaforer, fortællinger, troper, begreber o.s.v. Og selvfølgelig virker det »forstyrrende« på det erkendelsesteoretiske plan som den videnskabelige fornuft opstiller. Men ligesom fornuften ikke kan betragtes som selvtransparent, er sproget altså heller ikke bare et redskab for erkendelsen. Historieskrivningen kan således ikke udelukkende funderes på logisk positive protokolsætninger. Problemet for den »realistiske« historiker er at han slet ikke vedkender sig nogen konflikt mellem realismen og sproget. Han har problemer nok med at se på *hvad* der skal forskes i.

Skoleeksemplet på kritikken findes i den amerikanske historieteoretiker Hayden Whites *Metahistory* (1973), som H. Hauge kalder en veritabel poetik for historievidenskaben. Heri forsøger forfatteren at betone alvoren af den narrative struktur i den historiske fremstilling. Netop i erkendelse af at grænserne for historisk bevidsthed og historisk erkendelse i vort århundrede har ændret karakter, har White måttet tage historievidenskabens status som hverken streng videnskab eller kunst op til fornyet overvejelse. Ved som udgangspunkt at betragte den historiske fremstilling (i praksis hos så forskellige klassikere som Jules Michelet, Leopold von Ranke, Alexis de Tocqueville og Jacob Burckhardt) som en verbal struktur sætter han sig for at identificere det narrative plan der ligger *bag* eller *under* historikerens rekonstruktion af historien. White forsøger med sine analyser at vise at såvel historikeren ideologiske fundament, som hans fortælle-måde og argumentation, er styret af en overordnet poetik eller »metahistorie«. Dermed understreger han historikerens rolle som fortæller. Enhver historisk fremstilling betragtes som en sprogliggørelse af den historiske virkelighed, snarere end en gengivelse af en betydningsstruktur som antages at

være indeholdt i selve de historiske be-
givenheder. Uanset om man kan disku-
tere Hayden Whites programmatisk
prioritering af det narrative, kommer
man ikke uden om en mere kritisk fo-
kusering på forholdet mellem histori-
kerens fremstilling og den historiske
virkelighed.

Uden en højere nødvendigheds lov
der på forhånd gør alle fortolkninger
sammenlignelige, eksisterer der ingen
virkelig konsensus. I fraværet af den
konsensus kan historikerens for-
tolkninger derfor kun hvile på en for-
modning om at det gennem syntesen
lykkes at omfatte et særligt aspekt
som på sin måde indeholder historien i
dens helhed. D.v.s. der er tale om en
fortolkning der bringes til afslutning,
og som selvfølgelig ikke bare munder
ud i tilfældige udsagn. Det betyder
ydermere at den enkelte historiker i
praksis må være sig sit *ansvar* helt be-
vidst. Man kan derfor umuligt bedrive
bevidstløs historievidenskab – endsige
levere en undervisning der blot styres
af metode.¹⁸

Tilbage står man med en form for
dissens der, for postmodernisterne, sy-
nes mere venlig overfor fornyelser.
Den byder direkte til diskussioner –
eller på godt dansk, konkurrence. Her
bliver problemet bare at ingen er klar
over hvornår en tolkning er afsluttet,
og hvorvidt der overhovedet kan nås
til diskussion. Dette masseudsalg af
moderne instrumenter, værdier og pro-
cesser som de postmoderne lancerer,
markerer i mine øjne derfor mere et
definitivt brud med den stivnede mo-
numentale historieskrivning end en
egentlig kritisk udfordring eller de-
konstruktion af dens grundlag. Man
gør meningstømningen og fragmente-
ringen af den traditionelle historievi-
denskab til mål for sine aktiviteter.
Det postmoderne forbliver ikke andet
end en *erfaring* i det moderne. Det ud-
gør ikke noget egentlig alternativ *efter*
det moderne.

I moderne historieskrivning står
mennesket (subjekt) over for den hi-
storiske virkelighed (objekt). Dette ud-
gangspunkt anfægtes ikke i den post-
moderne erfaring da den historiske
virkelighed i et eller andet omfang må
lade sig overskue, men altså ikke ud
fra allerede på forhånd installerede
universelle principper. Det som er
hændt med den postmoderne erfaring,
er at en bestemt magtstøttet teori og
praksis skyldes ud. Derimod står refe-
rencen til den historiske virkelighed
uberørt tilbage. Når intet længere ta-
ges for givet, må historikeren, i sin
uophævelige ensomhed, med sin histo-
riske fremstilling nu hver gang selv og
på sin måde vise på hvilken måde er-
kendelsen er indrettet gennem spro-
get. Dette er tilfældigvis også et vigtigt
tema indenfor fænomenologien i det
20. århundredes filosofi hvilket i al
stilhed har forbigået historievidenska-
bens opmærksomhed.

Hvad der gør de to provokatørers
stilling svær at holde, er at deres argu-
mentation i forsvaret for relativismen
og postmodernismen kan være temme-
lig svær at få øje på. Noget praktisk
arbejde i den såkaldte postmodernisti-
ske tradition findes ikke fra deres side.
Og selve argumentationen i deres ar-
tikler funderes nærmest på to almin-
delige fejlslutninger. På den ene side
begrænser man sig til at henvise til til-
svarende iagttagelser indenfor andre
fag.¹⁹ Dette skulle være en diskussion
*som ledte læserne ind i det postmoder-
ne univers. Her møder vi franske for-
nuftskritikere som Derrida, Ricoeur og
Foucault – men til gengæld hverken
Objektivitet, Sandhed eller Virkelig-
hed.*²⁰ Man må imidlertid betvivle om
alene henvisningen til sådanne autori-
teter ud i det filosofiske kan sikre ret-
ten til at være så kategorisk afvisende.
I hvert fald kan man ikke miskredite-
re en modstanders argumentation ved
blot i flæng at henvise til andre.

De to indlader sig (naturligt nok, jf.

det definitive bud) overhovedet ikke på en kritisk undersøgelse af historievidenskabens grundvilkår. Man erfarer aldrig deres egentlige forhold til historievidenskaben. *Når vi påpeger, at skellet mellem fakta og fiktion er uden operationel gyldighed i historien, er det ikke med begejstret eller skadefro intonering, således som vore kritikere er tilbøjelige til at tro. Der er, for os, tale om et grundvilkår, som meget vel kan bero på en misforstået læsning af både Popper [!?] og franske postmodernister. Men af den grund bliver grundvilkåret ikke mindre indlysende[!]²¹* Hele vejen synes de at være ufri, bundet til deres egen radikalitet i det postmoderne miljø, nemlig gennem en forskelsløs repetition af diverse postmoderne erklæringer. Det gør det unægtelig temmeligt diffust at tale om postmoderne historieskrivning – og svært for dem at ryste den etablerede historievidenskabelige kolos.

På den anden side imødegås kritikken af det postmoderne med en blank afvisning af den traditionelle historievidenskab som legitim. Fortsættes der fra før: *Fiktionen er ikke et ideal – den indgår blot uundgåeligt i den historiske tekstlæsning og tekstkonstruktion. Det er (mere end) naivt at tro, at hr. kittelklædt Historiker foregriber og opfanget dette problem ved at indlede en sætning med »Jeg mener, at...«; hvorfor f... skulle han eller hun ellers skrive det?²² Og: Det er således helt forfejlet, når der i kritikken af de postmoderne historikere tydeligvis indgår en frygt for, at menneskesindets mørke sider får frit løb i takt med, at de klassiske metoder og den klassiske kildekritik forkastes. Selv vor tids mest afskyelige regimer er blevet legitimeret af lærde faghistorikere, som med netop disse klassiske redskaber har formået at præsentere deres teorier og resultater som sande, objektive og virkelighedstro. Den postmoderne historiker véd, at historien er den enkeltes ansvar.²³ Ved at for-*

søge at påvise mangler hos modparten, projiceres sandheden over i ens egen position. I øvrigt et ligeså yndet kneb hos de traditionelle historikere.

Reaktionen

Ikke overraskende behandler de fleste de to provokatører temmelig hårdhændet. Der synes ikke at være hverken forsoning eller bare forståelse at spore til trods for såvel problemstillingens principielle art, som dens aktualitet – jf. den erklærede »grundlagskrise«. Men de behøver heller ikke at forsvare deres synspunkter, for de sidder jo allerede på magten. Dertil kommer altså at Christensen og Stevnsborg, samt flere ligesindede, har umådeligt svært ved at løfte diskussionen op over det trivielle. Og det bliver de virkelig nødt til når de har ambitioner om at ryste institutionens munkestenstykke mure.

De få som har valgt at bryde tavsheden, står tilsyneladende delt på i hvert fald to fronter. Den ene har valgt at afskære debatten med beskyldninger om at kritikerne simpelthen har misforstået det centrale emne for historieforskningen, mens den anden front er gået ind i en mere teoretisk diskussion om betingelserne og konsekvenserne for en postmoderne historieskrivning. Spørgsmålet er om modbeviserne holder vand.

Sådan som det er tilfældet for størsteparten af reaktionerne herhjemme, virker man mere eller mindre uforstående overfor den erklærede »grundlagskrise« på humaniora, og reagerer med en overbærende hovedrysten. Den anke der gentagne gange rettes imod postmodernisterne, går på at de, i deres iver efter at nedbryde ethvert forklaringsystem indenfor den videnskabelige fornuft, eliminerer alle forsøg på at nå frem til det ægte, det sande. Dermed mister al tale om moral og ansvar sin betydning, og man ender i

den meningsløshed og defaitisme som kritikken gik på.

For den traditionelle historievidenskab må en udlægning af historien nu engang altid kunne vurderes som værende »mere eller mindre sandsynlig«²⁴ Det er faktisk i de historiske rekonstruktioner muligt at udpege elementer, som afspejler intet mindre end den objektive historiske virkelighed [f.eks. et middelalderligt regnskab].²⁵ Udlægningen må derfor nødvendigvis hvile på et absolut sandhedskriterium hvis den skal have nogen som helst gyldighed. Den svenske historiker Christer Winberg er godt nok knapt så sikker i sit syn på forholdet mellem den objektive historiske virkelighed og udlægningen deraf, men ser alligevel ingen anden udvej: *Man kan kanske tillägga, att själva den mänskliga kommunikationen förefaller omöjlig, om vi inte förudsätter ett bestånd av gemensamma referensobjekt utanför oss, som vi uppfattar på någorlunda samma sätt.*²⁶ Det er altafgørende for den »teoretiske realisme«, som Winberg kalder dette historiefilosofiske standpunkt, at historikeren i sit valg af og arbejde med kilderne bestandig må underkaste dem en grundig kritisk granskning. V.h.a. den bliver det muligt at trænge ned til det historisk autentiske, som vi kun finder glimt af.²⁷ Her kommer f.eks. den erslevske kildeksegeser historikeren til gavn. Der eksisterer altså en sand korrespondens mellem den historiske virkelighed der ligger bag os, og udsagn derom. Dette erkendelsesteoretiske grundlag må være indiskutabelt og uanfægteligt – De postmoderne historikere afviser heller ikke den grundige kildekritik. De har blot svært ved at se gyldigheden i korrespondensteorien, og dermed tilfredsstillelsen i kildekritikken.

I forlængelse heraf vedkender den traditionelle historievidenskab sig en pragmatisk udgave af subjektproblematikken. Det er således kun de

færreste der ubetinget vil insistere på at fortiden lader sig rekonstruere absolut objektivt. Alligevel kan man ikke tilslutte sig påstanden om en »grundlagskrise«. Historikeren kan ganske enkelt ikke ændre det som er sket i historien. Derfor har man også mulighed for at nå til en fornuftig og nogenlunde entydig kundskab om historien, så længe man strengt skelner mellem forskerens objekt og forskerens subjekt.²⁸ Når subjektivismen spiller historievidenskaben et puds, gælder det udelukkende forskerens teoretiske udgangspunkt. Men det betyder ikke at teorien er eller skal være så styrende at kundskaben om historien lider overlast, siger den teoretiske realist.²⁹ Tværtimod er pluralismen inden for forskningen et gode og ligefrem nødvendig. Den bidrager til en »konkurrence« mellem forskernes udlægninger, og dette er med til at nuancere billedet af historien yderligere.³⁰ Omvendt umuliggør en ophævelse af skellet mellem forskningens objekt og forskerens subjekt, ifølge den traditionelle historievidenskab, enhver meningsfuld (læs: videnskabelig) omtale af historien. Ved at sløre billedet indbyder den postmoderne historieskrivning til en fuldstændig anarkistisk pluralisme efter den populistiske devise af Feyerabend: »Anything goes.« Og dermed antyder den postmoderne historiker at alle udlægninger er lige lødige eller moralsk lige gode hvilket rigtignok nedbryder enhver form for konsensus. Men hvad har man så tilbage, ud over kynisme og survival of the fittest? Stevnsborg er, godt bistået af Hedeager og Possing, såmænd selv leveringsdygtig i næring til argumentationen, nemlig ved at opfordre til at skrive romanagtigt, samt droppe noteridtet. På den måde drejer han selv diskussionen bort fra den egentlige problemstilling der netop ikke angår historieskrivningens stil. Argumentationen i den postmoderne ånd skulle selvfølgelig have

gået på at det er hele legitimationsgrundlaget der står på spil. Og derfor er devisen med til at »åbne« en ellers indkapslet videnskabelig verden af diverse nivellerende erkendelsessystemer (meta-fortællinger).³¹

Inden for historievitenskaben må bestræbelserne i stedet gå på en udvikling af metoden og ikke på en nedbrydning deraf.³² Med kildekritikken ved hånden kan man ligefrem være med til at bevare – og mere problematiserende, styrke – båndet til kulturens grundstamme, inkl. dens værdier hvilket forekommer at være nok så betydningsfuldt i nutidens kaotiske og fragmenterede verden. Ja, man har ligefrem et ansvar for at gøre det, så historien ikke forfalskes eller mytologiseres – jf. den altid brugbare analogi til »Auschwitz-løgnet«. Langt om længe kan man altså høste frugten af historiens (og naturens) afkodning, hvilket for mig at se ville være noget nær virkeliggørelsen af det som Kant ellers anså som et uopnåeligt mål, men som på en måde er målet med det moderne.

Hermed har denne front, for mig at se, til fulde demonstreret at den har misforstået hele omdrejningspunktet i fokuseringen på forskerens subjektive arv, det narrative i fremstillingen. Sådant som f.eks. Jens Chr. Manniche ser det, giver det narrative ingen erkendelsesmæssige fordele. Det virker nærmest som en dødvægt.³³ Men den postmoderne historiker ønsker jo netop med sin diagnose at pege på de »problemer« som det narrative giver for den historievitenskabelige erkendelse. Det forekommer umuligt at bevare de vandtætte skodder mellem fortællersubjektet og forskningsobjektet. For den postmoderne historiker er historievitenskabens problem *realismen*, selve grundlaget. Men samtidig mener han altså at kunne omfatte dette forhold konstruktivt når han vender interessen bort fra historiens emne til måden hvorpå historien skrives.

Går man lidt længere ind i debatten, møder man repræsentanter for den anden front der synes lidt mere interessant for nærværende problemstilling. Enkelte, og her må man mestendels ty til diskussionen i Norge og Sverige, har taget udgangspunkt i en praktisk accept af de postmoderne historikers eksistens for så at gå dem på klingen, således Kåre Lunden, Hans Skjervheim, Thorsten Nybom, Göran B. Nilsson og Jørgen Vogelius.³⁴ De argumenterer for det første for at det postmoderne er en selvmodsigelse, og for det andet at den postmoderne praksis i virkeligheden mere skal betragtes som en kulmination på det moderne end et brud med det moderne.

Eftersom den postmoderne erfaring sætter enhver reference til et bagved liggende system på spil, kan ingen længere garantere om en udlægning af historien er sand eller falsk i absolut forstand. Alt er relativt. Men hermed render den postmoderne historiker allerede i sit udgangspunkt ind i et selvrefleksivt paradoks nemlig at man må arbejde med to sandhedskriterier, *ei som vert kritisert og ei som er ein føresetnad for den radikale kritikken*.³⁵ Dette paradoks er samtidig det postmodernes begrænsning idet ethvert modbevis altid kan affærdiges i relativismens navn. Relativismen har altid ret. At alt er relativt, er selv en universel dom. Hvis den radikale kritik følges, synes man derfor at stå tilbage med et principielt problem, nemlig at det ikke længere er muligt at skelne mellem forskellige tolkninger's lødighed. Kun formen, d.v.s. smidigheden, overtalelsesevnen, engagementet, og viljen bliver et barometer for troværdigheden. *Dermed har historikeren afskediget sig selv som historiker og må enten trække sig tilbage i ubemærkethed eller forsøge at gøre sig gældende i underholdnings- eller manipulationsbranchen*.³⁶

Dette er ubestrideligt den postmoderne historikers hovedproblem. Han

kan ikke mønstre en tro på en sandhed der kunne tjene som det ultimative referencepunkt for fremstillingen. Og derfor kan han heller ikke redegøre for hvilken fremstilling der forekommer at være den mest meningsfulde. Netop den uundgåelige tvist mellem de forskellige positioner umuliggør enhver form for kontakt eller indbyrdes forståelse hvis man skal tage det postmoderne for pålydende.

Allerede i sit negative arbejde der er vendt mod et organiserende centrum, går postmodernisten faktisk over strengen. Han fører ikke en egentlig kritik der udfordrer det modernes grundlag. Tværtimod giver han på forhånd køb på alle værdier (inkl. sandheden), og leverer, efter min mening, et alternativ som forekommer at være ligeså ortodokst.

Kritikken er derfor berettiget, så længe den postmoderne erfaring gøres til et system, en teori eller en anden form for et håndgribeligt alternativ der kan dyrkes (som de to provokatører gør) og kritiseres. Og i den forstand kan reaktionen selvfølgelig med rette kalde de postmoderne historikere for individualistiske, ultra-liberale kritikere af den konservative institution.³⁷

Alligevel mener jeg at man må holde sig den ulyksagelige omstændighed for øje at det postmoderne netop ikke lader sig afgrænse. Det eneste der kan siges om det postmoderne, er at det er en diagnose af det moderne, og som følge deraf er det også uløseligt knyttet til det moderne. Det er skabt i det moderne, af det moderne. Som sådan må det post(neo)moderne snarere ses som afsæt til et eller andet. Den postmoderne erfaring indvarsler et svar. Et svar, der ikke er styret af love og regler, men som netop udforsker disse. På den måde er der tale om en radikaliserings af det moderne, mere end et alternativ til det moderne.

Af den grund er det i sidste ende også en fejlagtig kritik der rettes mod de postmoderne historikere. Der er på en

måde ikke tale om noget selvrefleksivt paradoks. Det postmoderne spejler sig i det moderne som erfaring, og leverer i sagens natur ikke noget alternativt organiserende centrum og heller ingen begreber eller analyser. Og derfor vil de to provokatører heller ikke kunne levere det svar på den postmoderne erfaring som vi føler os snydt for. At levere et svar ville stride mod det postmodernes natur. Svarene er jo mangfoldige og lige gode. På den anden side har de to provokatører ligeså stor andel i miseren fordi de selv dyrker det postmoderne som var der tale om en ny erkendelsesteori.

Kåre Lunden fortsætter imidlertid på sine egne (institutionens) præmisser, og viger dermed, nøjagtig som den anden front, igen bort fra de postmodernes ærinde: *Det hindrar likevel ikke at »postmodernistisk historie« vert brukt, i ei mykje lausare og vidare tyding.*³⁸ Lunden refererer til en perspektivforandring i historievidenskaben i 70'erne og 80'erne. Den opstod som moderetning med fransk filosofisk ophav, og som kritik af socialhistorikerens ensidige blik på overordnede samfundsmæssige strukturer og processer.³⁹ Det var hverken begivenheder eller store aktører som manglede. Man ville på demokratisk vis give det individuelle menneskes erfaringer af disse strukturer og processer mere plads. Alle skulle have deres replik i historiebogen. Dette resulterede i en *petite histoire* eller *Geschichte von unten und von innen* som skulle anskueliggøre at den historiske virkelighed var betydeligt mere kompliceret og fragmenteret end samfundsvidenskabernes totalhistorie gav udtryk for. At forsøge at forstå hvad højtid, død, industrialisering, antisemitisme o.s.v. betød for befolkningen og for den enkelte, kræver andet end statistikker og konjunkturundersøgelser. Man søger i stedet at undersøge livsbetingelser, livsrutiner, vaner o.s.v., kort sagt det som præger

og ændrer menneskets livsmåder langsomt. Således »mentalitetshistorie«, »hverdagshistorie«, »kvindehistorie«, »arbejderhistorie«, »barnets historie«, »dødens historie«, »identitetshistorie«, »kulturhistorie«, »miljøhistorie« o.s.v. Denne praksis førte til et tværvideenskabeligt samarbejde med fag som etnografi, antropologi og folkloristik, og på den måde øgedes historikerens genstandsområde. Der er f.eks. opnået større forståelse for »små folk«. Endvidere har det medført en didaktisk gevinst i sammenhængsforståelsen.

Længere vil den traditionelle socialhistorie imidlertid heller ikke strække sig. Der er, for socialhistorikeren, ingen modsætninger eller spændinger mellem den traditionelle socialhistorie og denne postmoderne form for »fragmenteret historieskrivning«. Det er f.eks. ikke sådan at man ikke har villet fokusere på det individuelle. Faktisk mener man at der er tale om to fuldt kongruente arbejdsmåder. Det er med til at styrke troen på at den postmoderne historieskrivning ikke har noget på sig, for så vidt som den *ikke* eliminerer enheden. Enheden forlægges blot til de isolerede dele, til periferien, i form af utallige små enheder. Derfor er det tværtimod de postmoderne historikere som sidder inde med problemet. Med deres tilbøjelighed til at hige efter det isolerede, og med deres mistro til strukturerne og processerne er der fare for at bryde det faktiske bånd til det moderne. Den postmoderne historiker vil havne i egensindige undersøgelser der ikke passer i sammenhængen, og som til syvende og sidst ikke gavner noget eller nogen. Afkaldet på begreber og sammenhængsforståelse vil ifølge den traditionelle historievidenskab kaste dem ud i en radikal subjektivism.

Alt i alt har reaktionen markeret sig med en ligeså dyb skepsis over for det postmoderne som omvendt. Det har til

tider vist sig at være lettere helt at afskære debatten end at gå ind i den med større engagement end det rent fordømmende. Det demonstrerer på godt og ondt hvilken kolos, historievidenskaben, kritikerne er oppe imod.

De hårdt optrukne linier vidner om at der i virkeligheden er tale om en yderst vanskelig, men vigtig problemstilling som næppe lader sig besvare endegyldigt, og som faktisk kun berøres ganske perifert i debatten. Det angår på hvilken måde historievidenskaben har betydning for os. Den ene part, de »yngre«, postmoderne historikere, kredser omkring *relativismen*. Herfra rettes opmærksomheden mod de fundamentale problemer der er indeholdt i den traditionelle (autoritære) historievidenskabs »legitimitetsgrundlag«, og som tilsyneladende – stadigvæk – er udtrykt som en positivisme. Den anden part af »ældre« historikere hylder tilsyneladende *realismen*. For en historievidenskab der traditionelt læner sig mere op ad de næsten eksakte samfundsvidenskaber end det bløde humaniora, ville en tilbedelse af relativismen føre uoverskuelige konsekvenser med sig. D.v.s. begge parter prøver at sætte dagsordenen og hinanden i skak, skønt det virker lidet overbevisende idet deres argumentation til en vis grad bygger på hver deres præmisser. På forunderlig vis når de to positioner alligevel frem til de samme konklusioner. Man kræver *åbenhed* i udlægningerne og overfor »konkurrerende« positioner. Samtidig klandrer man modstanderen for det modsatte. Begge parter kræver *ydmtyghed* overfor den historiske virkelighed, mens modstanderen anklages for at tømme den for betydning. I forlængelse heraf fordømmer parterne hinanden for manglende *ansvarlighed* i deres virksomhed. Og endelig synes sandhedsbegrebet helt at glide ud i den ligegyldige og intetsigende diskussion om historieskrivningens stil og subjektets andel heri.

Platon

Som tidligere nævnt er problemstillingen af gammel dato. Faktisk har Platon behandlet en tilsvarende modsætning. Følgende digression giver et mere stringent billede af grænserne for deres indbyrdes forståelse af hinanden.

I første del af dialogen *Theaitetos* hvor der spørges om hvad erkendelse er, fremsætter Platon sin indirekte kritik af den protagoræiske relativisme. Det første forslag, erkendelse som sansning, bygger således på Protagoras' *homo-mensura*-sætning: *Mennesket er den afgørende målestok for alt, for det virkelige som virkeligt, og det uvirkelige som uvirkeligt* (152A).⁴⁰ Denne sætning begrundes af *at sådan som hver eneste enkelthed forekommer mig, sådan er den for mig, og som den forekommer dig, sådan er den på samme måde for dig* (152A). Og videre: *Sådan som enhver fornemmer [sanser] fænomenerne, sådan turde de altså være for ham* (152B). D.v.s. kun det der forekommer for en, eksisterer, og vel at mærke kun sådan som det forekommer. Ingen kender således det værende som det er i sig, d.v.s. som ikke-forekommende for en. Heller ingen kan have samme fornemmelse af noget to gange. (159E) Følgelig kan to mennesker aldrig blive enige om et og samme værende fordi de anskuer det på hver sin måde. *Kalder du det stort, vil det vise sig også at være lille, og kalder du det tungt, vil det også være let* (152C). Strengt taget kan forskellige mennesker ikke engang være uenige om et og samme værende, d.v.s. enhver strid er i og for sig udelukket. Forudsætningen herfor ville være en forekomst af noget selv samme som den ene taler for og den anden imod.

Konsekvensen af den erkendelsesteoretiske tese er, ifølge Platon, udelukkelsen af enhver anden sandhed for mennesket end den der foreligger af

den aktuelle tilfældige sansning. Derpå følger en række indvendinger fra Platons side. For at nævne nogle: Hvis Protagoras' sanseteori er sand, så må drømme, hallucinationer og den syges perceptioner siges at være ligeså sande som den vågnes (157E, 158D); er erindring så ikke sand? (163D); hvis tesen gælder, hvorfor så ikke sige *at alle tings mål er et svin eller en bavian eller et andet endnu besynderligere væsen af dem, der har sanseevne* (161C); Protagoras' tese ville ligeledes opløse enhver forskel mellem fagmand (f.eks. en læge) og lægmænd for på »demokratisk« vis har enhver jo ret (161B, 170A); og hvis Protagoras har ret i sin sætning, *indrømmer han, at hans egen mening er falsk, når man tilstår, at de, der mener, han tager fejl, har ret* (171A, 178B).

Platon når imidlertid kun til denne subjektivisme ved at lade repræsentanten i dialogen for det protagoræiske tankegods, Theaitetos, sluge følgende præmis: Hvis sansning kan sidestilles med erkendelse, må den altid være rettet mod noget virkeligt (det værende), ligesom den må være ufejlbarlig, det vil altså sige sand. (152C) Så eftersom det værende kun er hvad forekommer for én, sådan som det sanses, og da det jo er forskelligt fra individ til individ og fra øjeblik til øjeblik, rummer dette ingen mulighed for at det værende kan eksistere *sui generis* som noget bestemt. *Intet fænomen er noget eller sådan og sådan, men under en stadig proces af fart, af bevægelse og blanding fremkommer alle fænomenerne, som vi, med en urigtig benævnelse, kalder »værende«; for intet er nogensinde, men alting er altid i vorden* (152C). Platon sidestiller således Protagoras med Heraklit. Alt er i stadig fluktuation som Heraklits ontologi fortæller.

Yder Platon nu Protagoras retfærdighed når han sidestiller ham med Heraklit? Protagoras' sætning fortæller at mennesket er målestok for alt. D.v.s.

mennesket er, som sansende, bundet til det værende, nemlig som det forekommer for en. Menneskets selv, jeg'et, bestemmes derfor gennem tilhørsforholdet til det *begrænsede*, omgivende ikke-længere-skjulte værende. Selve det værende er uforklarligt og tilmed meningsløst udenfor den menneskelige eksistens. Det værende *i sig* er ikke »åbent« som objekt for et forestillende subjekt. Derfor kan der heller ikke fældes dom over det der ikke forekommer for en, det som er skjult for en. Derfor siger Protagoras i et berømt fragment: *Jeg kan ikke vide, om guderne eksisterer eller ej, eller hvilken skikkelse de har. Der er meget, der hindrer det: sagens dunkelhed og menneskelivets korthed.*⁴¹ Mennesket må altså udelukkende forlade sig på det værende som det forekommer for en. På den måde forbliver det værende også uafhængigt og uantastet. Al tale om dets uafhængighed er jo ligefrem muliggjort med menneskets eksistens. Følgelig er sammenkoblingen med Heraklit ufrugtbar. Protagoras afstår netop fra at give bud på det værendes beskaffenhed som det er i sig, men betvivler samtidig ikke talen om sandheden. Han koncentrerer sig bare om det man kan sige noget om.⁴²

Tilbage står man med en opgave der hellere vil vise sig i sin uomgængelighed, end at lade sig løse. Dette illustrerer temaets dobbelthed. Der ledes efter sandheden uden at den faktisk kan begribes tilstrækkeligt. Og alligevel tages der blot udgangspunkt i menneskets evne til at forholde sig til det forhåndenværende, hvilket synes umuligt uden en insistere på en idé om det værende. Dialogen kommer dermed til at fremstå som et uafgjort opgør. Ingen af parterne synes således alene at kunne gøre krav på sandheden. Alene alle de anstrengelser som Platon værdiger problemstillingen, vidner om dens principielle karakter. Han var godt klar over at der stod noget på spil.

Tur/retur

Det afgørende kritikpunkt for de postmoderne historikere hvilket satte dem i stand til overhovedet at fremkalde noget der ligner diskussion, går på påvisningen af at den *a priori* stabilitet eller idé om en enhed/helhed, uden hvilken enhver meningsfuld historievitenskabelig tilsyneladende går i opløsning, faktisk er et udtryk for den metafysik som den traditionelle historievitenskabelige tro tror sig mest fri af. Ingen tror ganske vist længere på at den store historie besidder noget formål eller mening. Ikke desto mindre motiveres den traditionelle historievitenskabelige tro på den historiske virkeligheds manifeste mulighed for at blive repræsenteret direkte i den historiske fremstilling. Den historiske virkelighed synes at være udstyret med en ukrænkelig indre organisation som historievitenskabelig instrumentelle fornuft, metoden, skal søge at afdekke, og som tilsyneladende i stadig højere grad lader sig trække ud af kildematerialet. Med andre ord er den historiske virkeligheds nærværskaraktter ufravigelig. Det er den til trods for at man, selv inden for institutionens mure, sporer stadig større afvigelser fra den klassiske erkendelsesteoretiske subjekt-objekt-dikotomi. Ingen påberåber sig således i dag ubetinget objektiv erkendelse. Men selv om det altså er nødvendigt at inddrage subjektet i forskningsprocessen, er den erfaring alligevel ikke tilstrækkelig til at bryde med institutionens påberåbelse af den objektive strengthed.

Udlagt således er det en forståelig reaktion som rettes mod de postmoderne. De, og for den sags skyld kunstnerne, repræsenterer ikke andet end retorikken der udelukkende forholder sig til fænomenerne således som de umiddelbart forekommer for os. Den historiske virkelighed »sluges« helt af forfatterens magt. D.v.s. deres arbejde

vil være kendetegnet ved totalt fravær og manglende fasthed af betydning, en leg uden alvor.

Man kunne imidlertid også forsøge at fastlægge tyngdepunktet omkring det der umiddelbart kan siges noget om. Der kunne således tages udgangspunkt i at den historiske virkelighed aldrig er bekendtgjort definitivt i kilderne, f.eks. heller ikke via det klassiske empiriske arbejde. Dette synspunkt fører ingeniende til en underkendelse af den historiske virkelighed eller sandheden. For der plæderes ikke for at historien blot indeholder det som man vilkårligt vil lægge i den. Man synes her tilbøjelig til at blødgøre påstanden om sandheden i udlægningen af den historiske virkelighed som en idé, genstand, objekt eller noget andet der umiddelbart kan begribes. Tilgangen til historien kan, ifølge den postmoderne historiker, aldrig *tænkes* uden om fortolkeren, historikeren. Den historiske virkelighed er ikke til på en sådan måde at man v.h.a. kilderne kan tilbagelægge vejen dertil. Den historiske virkelighed bliver derimod først »synlig« når den fremtræder i en eller anden tolkning. Derfor må man nødvendigvis bryde med den traditionelle drøm om den historiske virkeligheds »sandsynlige« oprindelige orden. Der er ganske enkelt ikke nogen orden at beskrive. Tilfældet er historiens fundament.

Forholder det sig sådan, så må al historieskrivning være bedrag, og den traditionelle historiker agerer da som virkelig tryllekunstner. Man formår med overbevisning at vinde publikum for sig – og oftest sågar sig selv. Det gøres ikke mindst i kraft af at man indadtil med forbavsende kraft evner at bevare en stiltiende konsensus der, enten gennem irettesættelse eller gennem direkte forbandelse af fagets dissidenter, utvetydigt holder afstand til enhver usikkerhed og tvivl. Forsøget på at installere en orden virker netop

som en fastholdelse af metafysikken, bedst som den herskende fornuft skulle være hævet over den. Bestræbelser for at konservere og »beskytte« historien mod overgreb udefra forekommer derfor autoritær overfor en mere fri og intensiveret praksis og lammende for enhver diskussion. En af betingelserne for overhovedet at udpege historien som et meningsfuldt aktiv i samtiden ligger tværtimod i uendeligheden af fortolkningsmåder.

I forlængelse heraf melder spørgsmålet sig om det postmoderne er noget virkeligt alternativ til den traditionelle historievidenskab, og svaret må, som allerede antydnet, blive benægtende. Når de postmoderne historikere meget nødtigt eller slet ikke vil ytre sig om hvad historie er, og i stedet kun har blik for at problematisere og relativere forståelsen deraf, tildeler de fraværet af orden en status som mere oprindelig end nærværet deraf. Men dermed rammer kritikken deres eget standpunkt. Man kan erklære sig enig i betragtningerne over »grundlagskrisen« uden altså at bifalde de dramatiske konsekvenser, at videnskaben bliver *postmoderne*, og at videnskaben forbliver i en permanent kuhnsk revolution. Metafysikken lader sig næppe overvinde, og derfor kan man heller ikke bryde med det moderne ved at levere et alternativ. I virkeligheden binder den postmoderne historiker sig endnu kraftigere til metafysikken qua sin vedholdende tilintetgørelse deraf.

Således leverer den postmoderne historiker kun den halve sandhed. Traditionen sidder stadig inde med den anden halvdel. Man må nemlig være det moderne tro for derigennem at sætte det nuværende begreb om erkendelse i skred. Kravet må derfor være en (pragmatisk) forståelse for de to modsatrettede positioners forskellighed. Ingen part har nemlig vist sig i stand til alene at gøre krav på sandheden, ligesom intet forhold hos den ene

part giver grund til forbyde den anden. Denne antagelse styrkes af det forhold at der under oppositionen findes et fælles grundlag. De postmoderne anfægter ikke at subjektet stadig står over for den samme udfordring (uoverskueligheden i verden) som i det moderne. I det postmoderne ønsker man bare at forsone subjektet og objektet. I fraværet af en magtstøttet, eksternt funderet historisk erkendelse, og altså med afsæt i den postmoderne *erfaring*, gælder det om at koncentrere sig om den historiske virkelighed som den tager sig ud for os. Altså må man foretage en ny kritisk vurdering af den historiske erkendelse.

Når der således synes at være grund til at holde temaets dobbelthed intakt, skyldes det at historikeren dermed tildeles en anden rolle end blot håndværkerens der i praksis let fortaber sig i former og tilskæring. Der stilles altså igen krav til historikeren om ikke bare at levere varen i blinde – efter metoden. Han besidder ikke længere den historiske virkelighed som objekt. Det betyder ikke at man fuldstændig skal droppe tilbedelsen af traditionens løbebane. Men når det kommer til stykket, er historikerens arbejde ikke så uskyldigt som man umiddelbart vil gøre det til. På godt og ondt er han dømt til at deltage aktivt. Historikeren må altså fra sit sted forpligte sig selv til at tage sig af de store spørgsmål, af mere grundlæggende problemer og af spørgsmål om moral – dette bestyrkes af det forhold at læseren i dag ikke automatisk tager en udlægning for gode varer. Læseren er blevet aktivt medvirkende i processen, en interaktion. Som historiker kritiserer jeg min samtid og mig selv, derfor er jeg.

Noter:

1. John Christensen og Henrik Stevnsborg: Historikerfejde, *Fortid og Nutid*, 1993, s. 235-

242 (herefter »Historikerfejde«); indlæg af henholdsvis Johannes Lind, Jes Fabricius Møller, Nils Hybel, Gunner Lind, Jens Chr. Johansen: Historikerfejde II, *Fortid og Nutid*, 1994, s. 53-69 (herefter »Historikerfejde II«); John Christensen og Henrik Stevnsborg: Historikerfejde III, *Fortid og Nutid*, 1994, s. 296-298 (herefter »Historikerfejde III«); Jens Chr. Manniche: Historievidenskab og fortælling, *Kultur og Klasse*, 76, 1994, s. 147-155; Kirsten Kvist Hansen: Virkelighedsbillede af historien, *Fortid og Nutid*, 1995, s. 148-153; tidligere John Christensen og Henrik Stevnsborg: Historiens historie, kronik i *Information*, den 2. september 1992; kommentarer dertil af Örn Ólafsson i *Information*, den 26.-27. september 1992, og Therkel Stræde i *Information*, den 23. oktober 1992; »Generations-opgør«, Lotte Hedeager, Henrik Stevnsborg og Birgitte Posing i interview med Bent Blüdnikow, i *Weekendavisen*, den 25. september 1992; kommentarer dertil af Tage Kaarsted, Inga Floto, Kim Jacobus Paulsen, Benito Scocozza og Jens Erik Skydsgaard i *Weekendavisen*, den 2.-8. oktober 1992, Jan Bo Hansen i *Weekendavisen*, den 9.-15. oktober 1992, samt Jens Rahbek og Henrik S. Nissen i *Weekendavisen*, den 16.-22. oktober 1992. Replikker af Lotte Hedeager, Henrik Stevnsborg og Birgitte Posing samme sted; John Christensen og Henrik Stevnsborg: Musa, fortæl mig om manden..., kronik i *Information*, den 16.-17. januar 1993; kommentarer dertil af Jørgen Vogelius i *Information*, den 27. januar 1993; John Christensen og Henrik Stevnsborg: Fra kølle til kreditkort, kronik i *Information*, den 18. januar 1994; Henrik Stevnsborg og Bent Blüdnikow: Historie og følsomhed, *Weekendavisen*, den 11.-17. oktober 1996. De to provokatørers kronikker i *Information* er stort set identiske med deres indlæg i *Fortid og Nutid*. Derfor henvises der kun til tidsskriftsartiklerne. Der findes i øvrigt en pendant til fejden i England, Sverige og Norge.

2. Kai Hørby: *Københavns Universitet 1479-1979. Det filosofiske Fakultet 3*, 1980, s. 391. Gengivet i »Historikerfejde« (se note 1), s. 236.

3. »Historikerfejde« (se note 1), s. 235, 239f.

4. Se Philippe Carrard: *Poetics of the New History*, 1992, s. 84-104.

5. Henrik Stevnsborg i interview med Bent Blüdnikow: Skriv som romanforfatter, i *Weekenda visen*, den 25. september 1992, s. 570.

6. J.G. Herder: *Auch eine Philosophie der Geschichte zur Bildung der Menschheit. Sämtliche Werke 5*, 1891, s. 505. Det gælder for alle disse tidlige repræsentanter for den pro-

- fessionelle historieskrivning, hvoraf et par stykker citeres her, at de åbent vedkender sig metafysikkens herredømme.
7. J.G. Droysen: *Grundriß der Historik*, 1882, §83.
 8. Kr. Erslev: *Historieskrivning. Grundlinier til nogle Kapitler af Historiens Teori*, 1911, s. 41.
 9. »Historikerfejde« (se note 1), s. 237, 2. sp.
 10. »Historikerfejde III« (se note 1), s. 296.
 11. K.E. Løgstrup: *Ophav og omgivelse. Betragtninger over historie og natur. Metafysik III*, 1984, s. 204.
 12. »Historikerfejde« (se note 1), s. 236, 1. sp.
 13. Citatet stammer fra hans artikel: Teori og metode. Et bidrag til revision af metode-lærens grundlag, *Historisk Tidsskrift*, 1976, s. 125.
 14. »Historikerfejde« (se note 1), s. 238, 2. sp.
 15. Sådan forholder Hans Hauge sig til fortællingen, i: Litteraturen har forsvundet. Hans Hauge i samtale med Eivind Røsaak., *Vinduet*, Oslo, 1995, s. 23. Se i øvrigt Hans Hauge: *Den litterære vending*, 1995, som også indeholder et kapitel om historievidenskaben der tidligere er tryk i *Den jyske Historiker* 50, 1990, under titlen: Historiens vendinger. Sproglige, litterære, pragmatiske, s. 9-27.
 16. *Blindness and Insight*, 1983, s. 165.
 17. Carlo Ginzburgs efterskrift til Natalie Zemon Davis: *Le retour de Martin Guerre*, 1982. Her oversat af Uffe Østergaard fra den svenske udgave fra 1985, s. 171. Uffe Østergaard: Analyse og syntese i postmodernismens æra – eller fortællingens tilbagekomst i historien, *Scandia*, 1989, s. 28.
 18. »Historikerfejde« (se note 1), s. 240.
 19. »Historikerfejde« (se note 1), s. 235, men også til historieskrivning af anden beskaffenhed, jf. henvisningen til skønlitterære som Martin A. Hansen.
 20. »Historikerfejde« (se note 1), s. 236, 2. sp.
 21. »Historikerfejde III« (se note 1), s. 297, 2. sp.
 22. Sst.
 23. »Historikerfejde« (se note 1), s. 240.
 24. F.eks. N. Hybel: »Historikerfejde II« (se note 1), s. 61.
 25. N. Hybel, J.F. Møller og G. Lind: »Historikerfejde II« (se note 1), s. 60, 56, 63, 66.
 26. Christer Winberg: Varför skriver vi inte historiska romaner i stället? Ett debattinlägg om historikernes förhållande till verkligheten, *Scandia* 1990, s. 5-17, her s. 7f.
 27. N. Hybel: »Historikerfejde II« (se note 1), s. 60.
 28. Christer Winberg: Nyhistorism och postmodernism i dagens svenska historieskrivning, *Historisk Tidsskrift* (S) 1991, s. 254.
 29. Christer Winberg: Varför skriver vi inte historiska romaner i stället? (se note 26), s. 8.
 30. Christer Winberg: Nyhistorism och postmodernism (se note 28), s. 249; og samme: Varför skriver vi inte historiska romaner i stället? (se note 26), s. 8; J. Lind og N. Hybel: »Historiker fejde II« (se note 1), s. 55, s. 59, s. 61.
 31. Generations-opgør, *Weekendavisen*, den 25. september 1992 (se note 1).
 32. Christer Winberg: Nyhistorism och postmodernism (se note 28), s. 254.
 33. Jens Chr. Manniche: Historievidenskab og fortælling (se note 1), s. 152.
 34. Kåre Lunden: 'Postmodernistisk' historie eller systemhistorie?, *Historisk Tidsskrift* (N) 1989, s. 38-49. Han læner sig her i øvrigt stærkt op ad Christiansens syn i: Konstruktion og konsumtion af fortiden. Hans Skjervheim: Invitation til (kulturelt?) sjølmord, *Norsk Litterær Årbok*, 1986, s. 136-150. I Sverige har debatten også kredset omkring emnet: Göran B. Nilsson: Historia som humaniora, *Historisk Tidsskrift* (S) 1989, s. 1-15, samme: Historia som historia, *Historisk Tidsskrift* (S) 1990, s. 272-282; Thorsten Nybom: Om historieforskningens karaktär och överbestämningar, *Historisk Tidsskrift* (S) 1989, s. 399-408; Thomas Jonter: Förklarar vi då vi förklarar?, *Historisk Tidsskrift* (S) 1992, s. 77-94, og et svar på hans kritik af den traditionelle historievidenskab af Christer Winberg: Historiske kamikazepiloter, *Historisk Tidsskrift* (S) 1992, 366-368. I øvrigt Jørgen Vogelius: Historiens bjørnetjeneste, *Information*, den 27. januar 1993.
 35. Hans Skjervheim: Invitation (se note 34), s. 141.
 36. J. Lind: »Historikerfejde II« (se note 1), s. 54.
 37. Kirsten Kvist Hansen: Virkelighedsbillede af historien (se note 1), s. 153.
 38. Kåre Lunden: 'Postmodernistisk' historie (se note 34), s. 40.
 39. Sst. Se også J. Kocka: *Sozialgeschichte. Begriff. Entwicklung. Probleme*, Vandenhoeck & Ruprecht 1986, s. 89-96. Som de øvrige er Kocka ikke af den mening at perspektivforandringen repræsenterer noget nyt i forhold til socialhistorien. Han opfatter nærmest de nye discipliner som »sektordiscipliner« af socialhistorien.
 40. Citaterne er taget fra C. Høeg og H. Ræder (udg.): *Platos skrifter*, 1953-1955. Tallene henviser til siderne i Stephanus-udgaven som er den almindelige inddeling i den græske tekst. Se i øvrigt Karsten Friis Johansen: *Den europæiske filosofis historie 1: Antikken*, 1991, s. 135-142, 280ff.
 41. H. Diels & W. Kranz: *Die Fragmente der Vorsokratiker*. Protagoras B, 4. Om guderne. Fragmentet er oversat af Karsten Friis Johansen i *Den europæiske filosofis historie 1: Antikken*, s. 138.
 42. Parallel til Wittgensteins *Tractatus logico-philosophicus*, §7: »Det man ikke kan tale om, må man tie om.«

DDT-sagen på Tøjhusmuseet

Karsten Skjold Petersen

Fortid og Nutid december 1996, s. 293-301

Fra 1994-1996 har arbejdet på Tøjhusmuseet i meget høj grad været præget af arbejdet med at tilrettelægge og gennemføre rensningen af den fjerdedel af samlingerne, der viste sig at være behandlet mod skadedyrsangreb med bl.a. DDT. Museumsinspektør Karsten Skjold Petersen gennemgår i artiklen arbejdsmetoderne på Tøjhusmuseet med henblik på, at andre museer kan drage nytte af de indhøstede erfaringer.

Karsten Skjold Petersen, f. 1967, cand.mag., museumsinspektør ved Tøjhusmuseet.

Indledning

Skadedyrsangreb er noget der frygtes af alle museer med tekstilsamlinger og lignende. Efter 2. Verdenskrig dukkede et nyt vidundermiddel, DDT, op på markedet. Dette blev senere suppleret med andre stoffer, bl.a. methoxychlor. Som de fleste andre vidundermidler havde de imidlertid også en uheldig side. De viste sig at være sundhedsskadelige, hvorfor de efterhånden blev opgivet. DDT blev forbudt i 1975, medens methoxychlor udgik af handelen omkring 1991.¹ Som så mange andre steder var de inden da blevet anvendt på Tøjhusmuseet – og brugen af dem var også gået i glemmebogen igen.

Baggrund

I 1988 konstaterede Nationalmuseet, at der i visse samlinger fandtes sundhedsskadelige forekomster af kræftfremkaldende pesticider.² Dette vakte mistanke og i efteråret 1989 fik Tøjhusmuseet gennemført stikprøvemålinger af sine samlinger ved et privat analysefirma. Analyserne omfatte

de stofferne DDT, lindan, aldrin, diel-drin, heptachlor og methoxychlor.³ Som frygtet viste stikprøverne sundhedsskadelige forekomster af DDT. Herudover blev der konstateret høje koncentrationer af methoxychlor.¹

Efter samråd med Nationalmuseets sikkerhedsrepræsentant erklæredes hele tekstilsamlingen på ca. 25.000 genstande for forurenede. De potentielt forurenede magasiner forsynedes med advarselsskilte og et særligt beredskab for håndtering af genstande blev indført. Beredskabet indebar bl.a., at al håndtering skulle foregå iført behørigt sikkerhedsudstyr.

I januar 1992 fremsendte Tøjhusmuseet en samlet plan for løsning af »DDT-sagen« til Kulturministeriet. I lighed med Nationalmuseets håndtering af sine problemer, indebar planen ikke yderligere målinger, men derimod en fuldstændig rensning af alle potentielt forurenede samlinger. Planen fulgtes af en ansøgning om særbevilling til gennemførelse af rensprojektet. Efter at Nationalmuseet havde haft lejlighed til at vurdere planen, bevilligedes den sidste del af projektmidlerne endeligt i april 1993.

Planen indebar opførelse af en sær-

lig rensesavillon på Istedløve-pladsen ved Christians Brygge, hvori alle genstande skulle renses mekanisk. Projekteringen forsinkedes flere måneder på grund af Det kongelige Biblioteks udvidelsesplaner på Bryggen (Den sorte Diamant). Efter fornyelse af lokalplanen, forelå byggetilladelsen fra Københavns Kommune i maj 1994.

Den ufrivilligt lange pause gav mulighed for en revurdering af den valgte metode. Flere af de oprindelige stikprøver havde ikke vist spor af pesticider. Der var således begrundet håb om, at kun en del af samlingerne var forurenede. En ny strategi, der indebar mere systematiske målinger, blev derfor vedtaget i juni 1994.

Udvidede måleprogrammer

På baggrund af den nye strategi, iværksattes i juli 1994 et udvidet måleprogram. Resultaterne bekræftede formodningen om, at kun en begrænset del af samlingerne var forurenede. I stedet for at bringe den oprindelige plan om en gennemgribende rensning til udførelse, besluttedes det først at skabe et nøjagtigt billede af forureningens omfang. I løbet af efteråret 1994 og foråret 1995 blev alle relevante samlinger (uniformer, faner, sadler, sanitetsudstyr m.v.) derfor omhyggeligt gennemmålt.⁵ Det samlede resultat viste, at »kun« 20-25% var forurenede.⁶ Heraf var den ene halvdel forurenede med DDT og den anden med methoxychlor.⁷ Der blev ikke konstateret sundhedsskadelige forekomster af de øvrige stoffer der blev målt for.

De nye måleresultater skabte basis for en omdefinering af hele projektet. Hvor bevillingen til det oprindelige projekt lød på godt 11,6 mio. kr. kunne det omdefinerede projekt gennemføres for godt 4,8 mio. kr.⁸

Opbygning af inventarium

I løbet af efteråret 1994 og foråret 1995 opbyggedes et inventarium over alle forurenede genstande. Iført behørigt sikkerhedsudstyr blev alle skabe, reoler, bøjlestænger m.v. gennemgået. En kort beskrivelse af hver genstand samt dennes eventuelle museumsnummer indtalt på en diktafon. At skrive iført gummihandsker var for besværligt. Herefter blev der lavet en udskrift af båndene på tekstbehandling. Inventariet blev senere udbygget med oplysninger om rensform og eventuelle skader (se nedenfor).

Hvert skab eller reol betragtedes som en afgrænset sektion, og genstandene indenfor de enkelte sektioner nummereredes fortløbende, således at hver genstand blev udstyret med et kort men unikt nummer, der ikke kunne forveksles med eventuelle museumsnumre. Denne nummerering skulle i det hele taget vise sig at være en nyttig foranstaltning.

Hjemtagning af udlånsgenstande

Efter at alle Tøjhusmuseets magasiner var blevet gennemmålt manglede endnu et hjørne – de genstande som var udlånt til andre museer, samlinger og militære institutioner. I alt 558 genstande spredt ud over hele landet på 43 lokaliteter.⁹ Hjemtagningen medførte derfor en omfattende rejseaktivitet. Uniformsgenstandene nedpakkes på stedet iført sikkerhedsudstyr. Dette afstedkom en del reaktioner: Fra et enkelt tilfælde af forskrækkelse til forsøg på latterliggørelse. De fleste steder mødtes dog en faglig forståelse. I øvrigt var processen for udlånsgenstandene den samme som for de øvrige genstande.

Da mange af udlånene daterede sig tiår tilbage var operationen ikke uden

komplikationer. Genstande var bortkommet, og da nogle udlånskvisitteringer var mangelfulde opstod der et par steder ligefrem diskussion om hvem genstandene tilhørte. For at undgå sådant i fremtiden blev alle hjemtagne genstande registreret og forsynet med museumsnummer inden de returneredes. Med hensyn til de bortkomne genstande blev der fremsendt erstatningskrav. Dette incitament tilvejebragte en del. Generelt gav sagen dog anledning til en opstramning af udlånspraksis, samt en revurdering af enkelte lånere.

Valg af rensform

I forsommeren 1995 gennemførtes et forsøg med kemisk rensning. To renseserier modtog hver én sending forurenet med DDT og én med methoxychlor – alt i alt 180 uniformsgenstande. Resultatet var over al forventning. Begge renseserier løste opgaven uden at der opstod skader, og de efterfølgende kontrolmålinger viste, at alle fire sendinger var pinligt rene.

En tekstilkonservator fra Nationalmuseets Bevaringsafdeling gennemgik herefter alle de forurenede genstande for at vurdere, efter hvilken metode de skulle renses. Den valgte rensform blev indføjet i inventariet.

Problemets samlede omfang

Det konstateredes hurtigt, at der var et mindre antal genstande der på grund af skrøbelighed burde overlades til Bevaringsafdelingen.

Resultatet af vurderingsrunden blev, at 2.600 genstande ansås for egnede til kemisk rensning (eksklusiv de prøverensede); 2.900 kunne renses mekanisk af et privat firma og 132 særligt skrøbelige skulle overlades til Bevaringsafdelingen.

Indgåelse af kontrakter

Først på efteråret 1995 var der skabt et fuldstændigt overblik. Samlingerne var blevet gennemmålt; der var udarbejdet et komplet inventarium og på baggrund af forsøg med kemisk rens var de forurenede genstande opdelt i tre renseskategorier. På denne baggrund var der basis for dels at finde egnede firmaer til opgavernes løsning, dels at begynde nedpakningen og mærkningen af de genstande der var udset til kemisk rens.

For at undgå juridiske fejltagelser blev der indhentet konsulentbistand fra Staten og Kommunernes Indkøbscentral (SKI). Ingen af rensesopgaverne havde en økonomisk størrelse, som

Typemæssigt grupperede de forurenede genstande sig som følger:

Uniformsdele (inkl. de prøverensede)	3.110
Hovedbeklædning	910
Fodtøj m.v.	320
Føringsmidler (tasker, remtøj, tornystre m.v.)	830
Sadler og seletøj	170
Linned	85
Store enkeltgenstande (udstoppede heste, karet m.v.)	7
Diverse	380
I alt	5.812

Hertil kom ca. 3.400 m² magasiner med inventar.

Aflædning af mannequindukker med henblik på rensning. Tøjhusmuseet, maj 1996.

gjorde det nødvendigt at afholde åben licitation i hele EU. I tilfældet med den kemiske renseopgave blev 4 renserier opfordret til at afgive tilbud. I tilfældet med den mekaniske rensning blev der via dagspressen annonceret et begrænset udbud med prækvalifikation. Blandt henvendelserne prækvalificeredes 4, som herefter blev bedt om at afgive et egentligt tilbud. Den mekaniske rensning var udbudt som to selvstændige opgaver – hhv. rensning af magasiner og genstande. De 4 firmaer, der alle var fra asbestsaneringsbranchen, bød alle på begge opgaver.

De bevilligende myndigheders tilslutning til omdefinering af det oprindelige projekt blev først opnået primo december 1995. Inden nytår var kontrakten vedr. kemisk rens forhandlet på plads og underskrevet. For at undgå forviklinger og unødigt arbejdspress besluttedes det tidligt, at de forskelli-

ge renseopgaver ikke skulle begynde samtidigt, men forløbe forskudt. En kombineret kontrakt på mekanisk rensning af magasiner og genstande blev derfor indgået primo marts 1996 med et af asbestsaneringsfirmaerne.

Det var Tøjhusmuseet magtpåliggende, at en konserveringsfaglig medarbejder kom til at deltage aktivt i den mekaniske renseopgave. Da bevillingen ikke indeholdt lønmidler, men kun driftsmidler, var det nødvendigt, at lade det private firma ansætte den faguddannede konservator. I kontrakten forbeholdt Tøjhusmuseet sig retten til at godkende vedkommende.

Pakning til kemisk rens

Transporten til renseriet foregik i renseriets containere, en slags lukkede bøjlestativer på hjul. For at forhindre spredning af pesticider til omgivelser-

ne var det nødvendigt at emballere genstandene. Under dette arbejde blev objekter der formodedes at ville falde af under rensningen – typisk epauletter – afmonteret og lagt i poser med inventarnummer, med henblik på mekanisk rensning. For at undgå diskussion med rensneriet, om hvem der havde forvoldt en given skade, blev alle genstandene eftersat i forbindelse med pakningen. Eventuelle skader blev tilføjet inventariet.

Vignetter og manillamærker

En stor del af uniformsgenstandene var forsynet med påbundne vignetter, manillamærker og lignende. Da disse ville blive opløst ved rensningen var det nødvendigt at afmontere dem, for senere at kunne binde dem på igen. Metoden var enkel men tidskrævende: I forbindelse med udarbejdelsen af inventariet havde hver genstand fået tildelt et entydigt nummer. Dette nummer blev med blyant påført bagsiden af vignetten/mærket. Selve genstanden blev tilsvarende mærket med sit inventarnummer. Gennem forsøg var der fundet frem til en type tusch, der var bestandig overfor rensesvæsken. Inventarnummeret blev skrevet på en hvid bændel som fastgjordes i knaphuller eller lignende på genstandene. Efter endt rensning var det derfor muligt at binde de mere end tusinde støvsugede vignetter korrekt på deres respektive genstande. En sidegevinst var, at al sejl garnet samt de mest medtagne manillamærker blev fornyet.

Kemisk rensning

På rensneriet blev uniformerne rensset i perchlor på et skåneprogram. Efter tørring i maskinen, blev de efterbehandlet med dampginer og -strygejern for at udglatte stoffet. Museets bøjler

blev tørret af og eventuelt affaldne knapper blev opsamlet fra maskinen og returneret med uniformerne.

Modtagelse fra kemisk rensning

Ligesom klargøringen var også modtagelsen forbundet med et betydeligt arbejde.¹⁰ Indledningsvis blev uniformerne hængt op i nummerorden, hvorved det samtidig kunne konstateres, om alt var kommet retur. Da rensningen af uniformerne betaltes efter vægt, blev de kontrolvejret. Herefter blev hver enkelt genstand kontrolleret for skader. Som følge af inventariets nøjagtighed kunne der ikke opstå tvivl om en skades alder. Skaderne begrænsede sig typisk til affaldne knapper og gradstegn, samt bøjede hægter i halsåbninger. Hver skade noteredes på en liste og de affaldne genstande placeredes i små lynlåsposer på den pågældende bøjle. Med listen i hånden kunne tekstilkonservator Karin Lingström efterfølgende udbedre skaderne. Inden genstandene kunne returneres til deres faste plads i magasinerne, blev eventuelle vignetter og manillamærker atter bundet på.

Kontrolmålingerne efter prøverensningen havde givet så fantastiske resultater, at rensemetoden blev anset for ganske pålidelig. For en god ordens skyld blev der dog foretaget enkelte kontrolmålinger undervejs. Alle med tilsvarende fine resultater.

Mekanisk rensning af genstande

I alt skulle 2.900 genstande renses mekanisk, typisk hovedbeklædninger, fodtøj, ridetøj og føringsmidler. Inkluderet i dette tal befandt sig også enkelte større enkeltgenstande, således en karet, en bærestol og 5 udstoppede heste.

Den mekaniske rensning foregik

dels ved støvsugning, dels ved blæsning med trykluft. Støvsugermundstykker forsynedes med et fintmasket net for at opfange knapper og lignende, som eventuelt måtte falde af, samt en børste for at skåne genstandene for den direkte kontakt med et stift mundstykke. Hårde overflader blev endvidere overtørret med opvredne klude.¹¹

Hvor støvsugning var mest anvendelig på større jævne flader, var trykluft mest velegnet til at nå ind i krinkelkrogene. Rensningen foregik i der til opførte renskabiner, der konstant var forsynet med undertryk.

Mekanisk rensning af magasiner

Udover de mange enkeltgenstande blev også de magasiner, hvori der hav-

de været forurenede genstande rengjort. I alt drejede det sig om 6 hele og 2 halve rum på tilsammen ca. 3.400 m². I rummene blev alt inventar og alle overflader (inkl. de bærende konstruktioner) overfladerenset ved støvsugning. De klædeskabe, der havde indeholdt forurenede uniformer, blev også rengjort indvendigt.

Inden rensningen af de enkelte rum påbegyndtes blev de tømt for forurenede enkeltgenstande. Først når rummet var rensat og frikendt ved en kontrolmåling, kunne de rensede genstande returneres til deres plads. Eftersom den kemiske rensproces startede et par måneder før rumrensningen, var det nødvendigt at opbevare de mange hjemkomne og rene uniformer på intermistiske bøjlestænger i rene rum.

Selvom man ganske ser bort fra pesticiderne, viste rensningen sig ikke

Konservator Mette Danmand Knudsen i gang med støvsugning af hue M/1915 for korporal af hærens Tekniske Korps. Tøjhusmuseet, maj 1996.

blot at være belejlig, men ligefrem påkrævet: Det private firma der forestod rengøringen anslår således, at der blev fjernet knap 1 kg. støv pr. m²!

Forløbet af den mekaniske rensning (genstande og magasiner) strakte sig i alt over 5½ måned, fra begyndelsen af marts til slutningen af august 1996.

Tornystre og udstoppede heste

To typer af genstande viste sig at være særdeles genstridige, nemlig tornystre (af hhv. bolster og sælskind) og udstoppede heste. Trods gentagne mekaniske rensninger var det ikke muligt at bringe forekomsten af pesticider ned under 1 vægtpromille. Rensefirmaet erklærede, at genstandene ville lide fysisk overlast, såfremt en endnu grundigere rensning blev iværksat.

I tornystrenes tilfælde besluttedes

det i samråd med Bevaringsafdelingen at foranstalte et forsøg med kemisk rensning. Renseriet mente, at det ville være teknisk muligt, hvorefter 4 tornystre (2 af bolster og 2 af sælskind) blev prøverenset. Da tornystrene vendte uskadte tilbage, blev de resterende godt 100 stk. også rensset. Den efterfølgende kontrolmåling viste, at det langt om længe var lykkedes at få tornystrene rene.

De udstoppede heste kunne ganske vist ikke renses kemisk, men graden af pesticidforurening var til gengæld lavere. Rent faktisk havde analysefirmaet haft svært ved at finde støv nok til analyserne. Det skal her indskydes, at den hidtil anvendte metode ved prøvetagningen havde været mikro-støvsugning. Spørgsmålet var nu, om hestene egentlig udgjorde en håndteringsrisiko. For at bringe afklaring foranstaltedes en såkaldt arbejdssimule-

Tømning af klædeskab med hylder. Tøjhusmuseet, maj 1996.

ret prøve, hvor hestene børstede og klappedes intensivt. Under processen bar prøvetagerne et filter nær luftvejene, som opsamlede det støv der måtte blive hvirvlet op.¹² Analyseresultaterne var atter befriende. Koncentrationen af pesticider holdt sig pænt under gældende grænseværdier.

Rensning ved Bevaringsafdelingen

Nationalmuseets Bevaringsafdeling skulle forestå rensningen af 132 særligt skrøbelige genstande. Metoden var i princippet den samme som det private firma anvendte – støvsugning og pustning med trykluft. Denne del af DDT-sagen afsluttedes i marts 1997.

Genmagasinering og sikring

Med fjernelsen af pesticiderne fra samlingerne trængte et nyt spørgsmål sig på. Hvordan sikres genstandene i fremtiden mod skadedyrsangreb?

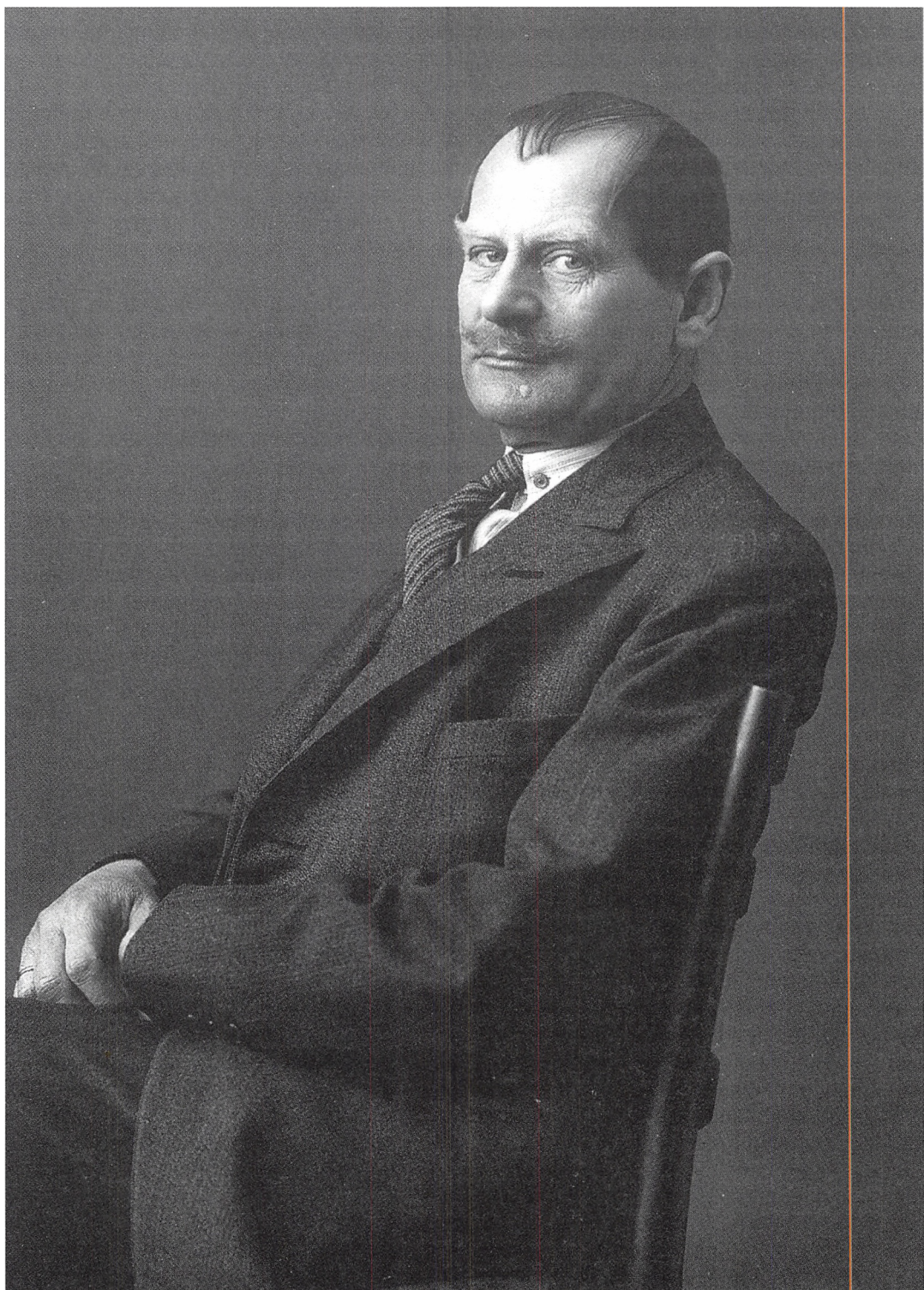
I en samling militære bestemmelser fra 1894 kan man under overskriften *Forskrift for Behandling af Skindtornystre, fornemmelig Tornystre af Sælskind, imod Angreb af Møl* læse følgende råd: *Tornystrene maa udluftes, udbankes og afbørstes mindst een Gang i hver af Maanederne Juni, Juli, August og September. (...) De bløde Skindtornystre udbankes og børstes med særlig Omhu i Folderne, der ere mest udsatte for Møllenes Angreb. Til Afbørstning anvendes en stiv Børste.*¹³ Tøjhusmuseets samlingers omfang og alder tillader ikke en sådan behandling, hvorfor en anden metode måtte findes.

Efter samråd med Statens Skadedyrslaboratorium er der valgt en nulgiftløsning. Den eneste forebyggende foranstaltning bliver en magasinering i relativt tætte skabe¹⁴

Noter:

1. DDT var dog stadig tilladt indtil 1984 til brug på nåletræer i væksthuse. Venligst meddelt af Karl-Martin Vagn Jensen fra Statens Skadedyrslaboratorium. Methoxychlor er aldrig blevet forbudt. Ved Miljøstyrelsens revurdering af ældre bekæmpelsesmidler i 1991 konstateredes det, at stoffet ikke længere fandtes i handelen.
2. Pesticider er en fællesbetegnelse for bekæmpelsesmidler. Pesticider indbefatter således fungicider (mod svampe), herbicider (mod ukrudt) og insekticider (mod skadedyr). De på Tøjhusmuseet fundne giftstoffer er alle insekticider. Jfr. også Lene Rold: *Informationsteknologi på Nationalmuseet, Fortid og Nutid* 1995, s. 282-283.
3. De indsamlede prøver analyseredes i en gaskromatograf.
4. De forurenede genstande har ikke udgjort nogen risiko for museumsgæster ved udstillinger. Risikoen opstår ved håndtering, hvor støv frigøres.
5. Da målingerne var temmelig kostbare blev der typisk målt i 40-100 genstande ad gangen. Hvis blot én genstand var forurenede, kunne den således dømme alle genstandene i målingen til rensning.
6. Når projektets samlede pris ikke blev reduceret til et tilsvarende niveau skyldtes det, at en række samlinger, som ikke var omfattet af den oprindelige plan, viste sig at være forurenede.
7. Det bør bemærkes, at methoxychlor ifølge Miljøstyrelsens nuværende regler ikke skal klassificeres, d.v.s. ikke betragtes som en gift. Nyere undersøgelser (se nedenfor) har imidlertid underbygget en mistanke om, at methoxychlor kan have en negativ påvirkning af den menneskelige forplantningsevne (den såkaldte østrogeneffekt) og muligvis kan øge risikoen for testikelkræft: *Science Endocrinology* 135, 1994, p. 175-182; *Dansk Kemi* 1995, p. 14-16; *Environmental Health Perspectives* 101, 1993, p. 378-384; *Ingeniøren* 28/29, 1994, p. 12; *Science* 272, 1996, p. 1418, 1451 & 1489-1492. Af det analysefirma der forestod målingerne, blev Tøjhusmuseet gjort opmærksom på, at der nok burde forventes en skærpelse af håndteringsberedskabet for methoxychlor i nær fremtid. For ikke at stå med en ny »DDT-sag« om føje år, besluttede museets sikkerhedsudvalg, at genstande der udelukkende var forurenede med methoxychlor skulle håndteres og renses som de DDT-forurenede.
8. Det oprindelige projekt indbefattede en rensning af flere samlinger samt en sideløbende EDB-registrering og sikkerhedsfotografering. Ved omdefineringen af projek-

- tet blev de sidste to punkter opgivet. Generelt blev det anset for uhensigtsmæssigt, at lade registrering og fotografering foregå på renseopgavens præmisser. Derudover var grundlaget ændret, i og med kun 20-25% af tekstil- og lædersamlingerne skulle renses. Når projektet ikke kunne gennemføres for 20-25% af den oprindelige bevilling skyldtes det, at en række samlinger, som man i første omgang havde anset for rene, ved det udvidede måleprogram viste sig at være forurenede.
9. Dette stod på i foråret 1995. Ca. 2/3 af de hjemtagne udlånsting viste sig at være forurenede.
 10. I den forbindelse skal museets tre studentermedhjælpere, Peter Lassen, Louise Agger og Lars Nilsson, takkes for en stor indsats.
 11. Alle brugte klude, dragter, filtre og støvsugerposer deponeredes hos Kommunekemi i Nyborg.
 12. For ikke at sprede støv ved prøvetagningen byggedes nogle midlertidige kabiner omkring hestene.
 13. Forplejningskorpsets Korpsbestemmelser nr. 12, 1894, p. 66.
 14. Til genmagasinering af de rensede uniformer indkøbtes et supplerende antal klædeskabe og særligt brede bøjler.

Hugo Matthiessen på sin 60-års dag den 19. december 1941. Fotograferet af Nationalmuseets fotograf Sophus Bengtsson. Nationalmuseet.

Steder, hvor der leves og strides...

Om forholdet mellem kulturhistorie og lokalhistorie i første halvdel af dette århundrede

Helga Mohr

Fortid og Nutid, december 1996, s. 303-314

Ved at følge en enkelt fremtrædende kulturhistoriker - Hugo Matthiessen - og hans netværk af kontakter og faglige forbindelser undersøger artiklen det nære forhold, der opstod i århundredets begyndelse mellem et fremvoksende lokalhistorisk miljø og et professionelt kulturhistorisk miljø, der dannedes og organiserede sig uden for universiteterne.

Helga Mohr, f. 1966, cand.mag. i historie og religionsvidenskab 1995, tillægsuddannelse fra Danmarks Journalisthøjskole 1995. Ansat i Kulturel Forvaltning, Københavns Amt.

Privatadresse: Ålekistevej 102, 1.th., 2720 Vanløse.

*Men hos os findes der ikke en Plet, hvor der ikke er levet og grædt, hvor der ikke er haabet og stridt.*¹ Citatet er fra en artikel af lokalhistorikeren H.K. Kristensen (1895-1981), som i en menneskealder gjorde sig gældende i Historisk Samfund for Ribe Amt, blandt andet som udgiver af årbogen *Fra Ribe Amt*.² Med ovennævnte citat udtrykker H.K. Kristensen noget for lokalhistorien helt centralt. Set i forhold til rigshistorien er det en understregning af »den lille Historie« og dens fokus på det almindelige menneskelige liv og de basale livsytringer gennem tiderne.

Årene fra omkring 1880 og frem til ca. 1920 er kendetegnet af en blomstrende lokalhistorisk interesse, som blandt andet kan ses i relation til disse års store forandringer i byerne og på landet. Det er nøgleord som urbanisering, de teknologiske fremskridt og sociale forandringer, der spiller en stor rolle. Forandringerne medførte såvel en interesse for gamle sæder og skikke, som en bevidsthed om nødvendigheden af at indsamle genstande og vi-

den om dem, før de forsvandt – for eksempel i de lokale museers montere eller på skrift i de amtshistoriske samfunds årbøger.³ Historikeren Vagn Wåhlin opererer således med tre kulturhistoriske bølger i Danmark: Én fra ca. 1880-1920, én fra 1940-1945 og endelig én fra omkring 1960 og fremefter.

Kontakten til lokalhistorikerne

Eksistensen af et levende lokalhistorisk miljø, som gradvist voksede frem fra begyndelsen af århundredet, er der næppe megen tvivl om. I mange lokalsamfund over hele landet opstod der kredse af ikke-faglærte lokalhistorikere, som levede og fungerede uden for det københavnske faghistoriske miljø. For mange af dem (herunder H.K. Kristensen) var det af afgørende betydning, at de fik kontakt med professionelle historikere, blandt andet som en vej til anerkendelse af lokalhistorien. Det skete især gennem Dansk historisk Fællesforening, der blev oprettet 1909.

Den historieopfattelse, der udviklede sig i dette miljø, opstod i nær samklang med kulturhistoriske kredse i København. Det er således ikke de universitære kredse, der er tale om, men kulturhistorikere, professionelt skolede og uddannede på universitetet, fra Nationalmuseet, især museets 2. og 3. afdeling, og fra andre institutioner, både i hovedstaden og ude i landet.

Gennem mit arbejde med kulturhistorikeren Hugo Matthiessen, der dimitterede fra Københavns Universitet i 1906 med en magistergrad i historie, og som var ansat på Nationalmuseets 2. afdeling fra 1910 til 1949, har jeg kunnet påvise nære kontakter mellem lokalhistoriske og kulturhistoriske miljøer.⁴

Eftersporingen af de lokalhistoriske miljøer og påvisningen af kontakter mellem kulturhistorikere og lokalhistorikere er vanskelig. Kildemæssigt har mange af disse lokalhistorikere nok efterladt sig organisatoriske spor i bestyrelses- eller andet foreningsarbejde eller skriftligt gennem årbogsartikler, fødselsdagsartikler, nekrologer, festskrifter eller brevvekslinger, men materialet er stort set ikke systematiseret.⁵

Det er formentlig netop ved at følge enkeltpersoner som Hugo Matthiessen, at man kan forsøge at påvise enten et generelt mønster eller tilsvarende afvise eksistensen af et sådant. Ved at optræve Matthiessens netværk af kontakter til foreninger og enkeltpersoner lod det sig gøre at konstatere et generelt mønster i hans kontaktflade – et mønster, som tillige udgjorde en vigtig brik til forståelsen af dansk kulturhistorie i første halvdel af dette århundrede.

Kendetegnende for Hugo Matthiessens tid på Nationalmuseets 2. afdeling i århundredets første halvdel er, at store dele af ressourcerne gik til at værne historiske levn og mindesmær-

ker mod tidens voldsomme udvikling. Matthiessens kollega, Christian Axel Jensen, gjorde således i 1927 opmærksom på, at: *Arbejderne for Mindesmærkerne ude i Landet, som i Virkeligheden er Museets største Opgave, og som lægger Beslag på største Delen af Dens Tid og Arbejdskraft.*⁶ Dermed være ikke sagt, at afdelingens samlinger ikke spillede en rolle, men blot en konstatering af, at den primære arbejdsindsats lå i marken.⁷

Afdelingen kørte i og efter Hugo Matthiessens tid flere større projekter. Jeg vil her især fremhæve de særlige herredsundersøgelser fra 1911 og fremefter, fotograferingerne af købstæder landet over i 1910'erne og 1920'erne, herregårdsfotograferingerne fra 1930'erne og påbegyndelsen af værket *Danmarks Kirker*, som stadig er under redaktion. Desuden varetog afdelingen fredningsopgaver og tilsynsopgaver over for flere af de lokalhistoriske museer ude i landet, nemlig de museer, som havde historiske eller etnologiske arbejdsfelter.⁸ Det mest kendte blandt disse museer er formentlig Købstadmuseet Den gamle By i Århus, som 2. afdeling medvirkede til at opbygge.⁹

Flere af afdelingens medarbejdere som for eksempel Hugo Matthiessen og Christian Axel Jensen var i løbet af året store dele af landet rundt i forbindelse med disse opgaver, og deres kontaktnet til lokale museumsfolk eller andre fremtrædende lokalhistorikere har formentlig været stort.¹⁰

Det lokalhistoriske miljø kan i denne periode, så vidt jeg ser det, inddeles i tre lag: et professionelt miljø, et halvprofessionelt lag og et anonymt lag af historisk interesserede mennesker. Jens Henrik Tiemroth peger på to spor i det lokalhistoriske arbejde frem til 1950: Et professionelt med tilknytning til arkiverne og et mere folkeligt med tilknytning især til museerne. Det folkelige-museale arbejde var knyttet til Dansk historisk Fællesforenings

landsdækkende organisationsapparat og havde statslige støtteordninger. Jeg går imidlertid et skridt længere end Timemroth og ønsker også at medregne det brede lag af historisk interesserede mennesker som en del af det lokalhistoriske miljø.¹¹

I mine undersøgelser har jeg i alt overvejende grad koncentreret mig om Matthiessens tilknytning til det jyske lokalhistoriske miljø.¹² I Jylland hørte det professionelle miljø af uddannede historikere især til på Landsarkivet for Nørrejylland og til Universitetsundervisningen i Jylland, fra 1937 Aarhus Universitet. Det halvprofessionelle lag bestod i overvejende grad af de amtshistoriske foreningers og museumsforeningernes folk. Disse mennesker, som i høj grad kom fra lærer- og gårdejerkredse i provinsbyerne og på landet, var ikke uddannede historikere, men de fordrede en professionel tilgang til såvel det museumshistoriske som det lokalhistoriske arbejde.¹³ De var organiseret i Dansk historisk Fællesforening, for museernes vedkommende i Dansk Kulturhistorisk Museumsforening, som hørte under Fællesforeningen.

Det anonyme lag af historisk interesserede mennesker lader sig kun vanskeligt spore, fordi deres virksomhed kun i få tilfælde har efterladt sig organisatoriske eller skriftlige spor. Som et pudsig eksempel vil jeg nævne gårdejer J.C. Nielsen fra Viborg-egnen. I Hugo Matthiessens bog om hærvejen fra 1930 takkes han specielt af Matthiessen selv for interesse og bistand. I Viborg Stiftsmuseums arkivalier dukker han op igen, da han skænker en række genstande, som han har fundet på sin jord, til museet. Det er et eksempel på, hvor tilfældigt disse mennesker dukker op og gør sig gældende i kildematerialet – og ikke mindst tilfældighederens spil med det overleverede materiale.¹⁴ De er imidlertid vigtige at inddrage for at forstå det lokalhistoriske ar-

bejde. Både fordi de udgjorde dette arbejdes folkelige forankring – som publikumsgrundlaget for museerne, foredragsholderne, de historiske udflugter og måske skrev de af og til en artikel til den amtshistoriske årbog – og fordi deres tilstedeværelse affødte konflikter i forhold til forsøget på at professionalisere det selvsamme lokalhistoriske arbejde.¹⁵

De kulturhistoriske foreningsdannelser

Men Hugo Matthiessen rejste ikke kun rundt for Nationalmuseet, foretog undersøgelser og udgravninger og fotograferede. I København havde han en lang række i denne sammenhæng vigtige faglige referencepunkter. To af dem var naturligvis hans fundering i en professionel historikeruddannelse fra Københavns Universitet og hans ansættelse på Nationalmuseet i knap fire årtier. Tre andre vigtige tilknytninger var hans engagementer i Dansk historisk Fællesforening, Selskabet for dansk Kulturhistorie og Institut for Lokalhistorie.

Fællesforeningen blev – som nævnt – stiftet i 1909 med formålet at virke som et bindeled mellem arkiver, museer og biblioteker, der havde et fælles historisk, folkløstisk, arkæologisk og topografisk interessefelt. Foreningen ville i form af kurser, årsmødet og tidskriftet *Fortid og Nutid* højne kvaliteten af det lokalhistoriske arbejde gennem en tilnærmelse til professionelle normer for historisk arbejde. Det første kursus blev afholdt i 1919 og indeholdt undervisning i bl.a. kildekritik, museumsregistrering og arkivlære.¹⁶ Et andet eksempel er arkivar Johan Hvidtfeldts håndbog for danske lokalhistorikere fra 1950'erne, som udgik fra Fællesforeningen, og som var tænkt som en praktisk vejledning og opslagsbog i historisk arbejde og metode.¹⁷

Hugo Matthiessen i gang med sit kamera. Fotografi af Harald Langberg 6. august 1949 på Williamsborg ved Vejle. Nationalmuseet.

Foreningen fungerede som et kontakforum mellem professionelle historikere, i praksis Nationalmuseets 2. afdeling, og de lokalhistoriske kredse ude i landet.¹⁸ Steen Busck gør opmærksom på, at specielt de halvprofessionelle historikere nød respekt i Fællesforeningen og i stigende grad udgjorde et slags laug, som mødtes hvert år for at være sammen med de professionelle historikere.¹⁹ Bedst kendt er foreningen formentlig for udgivelsen af nærværende tidsskrift siden 1914, *Fortid og Nutid*. Tidsskrift for Kulturhistorie og Lokalhistorie.

Lokalhistorikerne i Fællesforeningen havde i overvejende grad tilknytning til de amtshistoriske samfund, og det er eksempelvis navne som Carl Klitgaard, nordjysk lokalhistoriker, eller H.K. Kristensen fra Ribeegnen, der spiller en rolle her. Disse halvprofessionelle historikere ønskede, at lokalhistorien skulle indfri normerne for historisk arbejde. De mente, at lokalhistorien havde to formål. For det første kunne lokalhistorien bidrage til den rigshistoriske forskning, for det andet kunne den lokalhistoriske undersøgelse skabe forståelse for »den lille Historie«. Den lille historie handler, som det jo fremgik af H.K. Kristensen-citatet, der indledte denne artikel, om fortidens mennesker og deres lokalsamfund.²⁰ Matthiessen selv bruger i sine breve til Klitgaard begreberne kulturhistorie og lokalhistorie som et samlet begreb, i et enkelt af brevene dukker begrebet *den indre Historie* op som et udtryk for kulturhistoriens og lokalhistoriens anliggende.²¹

Selskabet for dansk Kulturhistorie blev stiftet den 16. oktober 1936 af blandt andre kunsthistorikeren Christian Elling og historikerne Victor Hermansen og Hugo Matthiessen. Flertallet i selskabets medlemskreds var akademisk uddannede, og medlemmerne kan inddeles i fire hovedgrupper:

- a) en gruppe medlemmer fra Nationalmuseet, især fra museets 2. og 3. afdeling
- b) en gruppe æstetikere (litteraturhistorikere, musikhistorikere, teaterhistorikere og kunsthistorikere)
- c) en gruppe af arkivarer og bibliotekarer og
- d) en mindre gruppe, ansat på andre museer end Nationalmuseet.

Hertil kom en lille gruppe norske og svenske medlemmer.²²

Selskabet definerede sig selv som en sammenslutning af forskere med studieområder inden for den danske kulturs historie efter 1500, og man arbejdede blandt andet med en idé om en samlet dansk kulturhistorie med studier blandt andet i herregårde, krongodser, bøndergårdes interiør m.v. Oplægget var i meget høj grad genstandsorienteret og bar derved præg af det store antal museumsfolk i selskabet. Projektet strandede i løbet af 1937-1938, men selskabet gjorde sig i stedet gældende som udgiver af tidsskriftet *Kulturminster*, ligesom enkelte af medlemmernes egne bøger udkom som led i en skriftrække.

En af selskabets markante skikkelser, arkivar dr.phil. Eiler Nystrøm, forfattede i det første nummer af *Kulturminster* fra 1939 en artikel om kulturhistoriens teori, som kan opfattes som en art programerklæring for selskabet. Nystrøm definerer på linje med en ældre artikel fra 1923 begrebet »kultur« som *Samfundets indre Struktur*, begrebet »kulturhistorie« definerer han som *alt, hvad der er sket indad til i Fortiden, økonomisk og socialt*.²³ Denne sidstnævnte definition samler han i begreberne »Tilstandshistorie« eller »indre Historie.«²⁴ Kulturhistoriens område bliver derved en totalitet, omfattende alle samfundets livsytringer, de materielle som de immaterielle.²⁵ Nystrøm giver flere eksempler på disse materielle og immaterielle livsytringer:

ringer. Førstnævnte er for eksempel industrihistorie, købstadshistorie og lignende, andetnævnte f.eks. musikhistorie eller kirkehistorie. Det vil sige, at ikke alene samfundets struktur og tilstand, men også udviklingen og konflikterne indgår som integrerede dele af kulturhistorien. Konflikter definerer Nystrøm som *de dramatiske Optrin, der afslutter en Tilstand og indleder en anden*.²⁶ Disse tilstande og konflikter skal forstås i forhold til og i vekselvirkning med hinanden. Desuden tildeler Nystrøm lokalhistorien en særlig plads. Den er uomgængelig for kulturhistorien, fordi den evner at være egnstypisk og detaljeret, og netop derfor kan den tilføje den større helhed vigtige nuancer til at indgå i landets tilstandshistorie og til at fastlægge udviklingens almindelige linje.²⁷

En anden nøgleperson i selskabet var kunsthistorikeren Christian Eling, som arbejdede tværvidenskabeligt, specielt med litteratur og historie.²⁸ Metodisk set var begreber som intuition og indlevelse fremtrædende for ham – eller udtrykt anderledes: en bevidst subjektiv indfaldsvinkel til det at bedrive videnskab.

Flere folk fra Selskabet for dansk Kulturhistorie og Dansk historisk Fællesforening deltog i stiftelsen af Institut for Lokalhistorie. Det er i sig selv en indikation på det nære forhold mellem kulturhistorie og lokalhistorie.²⁹ Instituttet blev oprettet i 1943 og opløst igen i 1959. Formålet var at fremme lokalhistorien for dermed at underbygge og uddybe studiet af righistorien. Instituttet blev oprettet i forlængelse af professionelle historikeres interesse for »den indre Historie« og med bevidstheden om problemet med mange årbøgers faglige niveau. Lokalhistorie skulle bedrives efter professionelle normer til gavn for den rigshistoriske forskning. I et samarbejde med Dansk historisk Fællesforening ville instituttet have rådgivende

funktioner over-for lokalhistorikerne.³⁰ Instituttet blev præsenteret første gang af arkivar Johan Hvidtfeldt i et foredrag på Dansk historisk Fællesforenings årsmøde i 1942.

Hvidtfeldts foredrag tog sit udgangspunkt i en stigende interesse for »den indre Historie«, dvs. kulturhistorie.³¹ Johan Hvidtfeldt definerede her kulturhistorie som en art helhedshistorie: Sammenhængen mellem den kulturelle, økonomiske og politiske udvikling i retning af en øget forståelse af samfundslivet. Det var en historietilgang, der først og fremmest var blevet muliggjort af kildekritikkens gennembrud og professionaliseringen af arkivvæsenet. Sidstnævnte forhold havde medført en forbedret adgang til flere typer kilder, først og fremmest til andet arkivmateriale end centraladministrationens.

Lokalhistorikernes mindre specialundersøgelser var ifølge Hvidtfeldt velegnede til en sådan »indre Historie«. Hvidtfeldt anførte, at netop lokalhistoriens perspektiv fra nedenu og dens belysning af, hvorledes tingene egentlig formede sig i praksis, for eksempel for bønderne, kunne bidrage til den almindelige danske historie.³² Det krævede imidlertid, at de amtshistoriske samfunds årbøgers niveau hævedes. Lokalhistorikerne skulle mestre professionelle faglige normer som for eksempel kritisk udvælgelse af emne, kildebehandling samt metodisk og stringent behandling af stoffet.³³ H.K. Kristensen, som blev citeret i artiklens begyndelse, er givetvis et eksempel på én af de lokalhistorikere, hvis normer for historisk arbejde lå tæt op ad normerne i Dansk historisk Fællesforening og Institut for Lokalhistorie.³⁴ Johan Hvidtfeldts foredrag berørte kort en mulig oprettelse af et institut for lokalhistorie, og hans foredrag blev da også fulgt op af en officiel annoncering af et sådant institut et års tid senere.³⁵

Hugo Matthiessen blev også med-

lem af enkelte traditionelle historie-faglige fora. I 1933 blev han således medlem af Det kongelige Selskab til Fædrelandets Historie, i 1948 tillige af Det Kongelige Danske Videnskaber-nes Selskab i den historisk-filosofiske klasse. Det var to fagligt set traditi-onsrige selskaber med en naturlig uni-versitær tilknytning.

Det kulturhistoriske netværk

Flere personer cirkulerer således inden for de samme kredse, og Hugo Matthiessen var én af dem. Med udgangspunkt i ansættelsessted, kulturhistoriske organisationer (Dansk historisk Fællesforening, Selskabet for dansk Kulturhistorie og Institut for Lokalhistorie) og traditionelle faglige fora har jeg forsøgt at illustrere dette grafisk i nedenstående skema.

Navnene dækker fra oven og nedefter følgende personer:

Hugo Matthiessen, Christian Axel Jensen, Mouritz Mackeprang, Victor Hermansen, Poul Nørlund, Jørgen Olrik, Axel Steensberg, Johan Hvidtfeldt, Svend Aakjær, Hans Knudsen, Bjørn Kornerup, Eiler Nystrøm, Albert Olsen og Christian Elling.

Kolonneforkortelserne dækker fra venstre mod højre følgende institutioner: ansættelse på Nationalmuseets 2. og 3. afdeling, arkiv/biblioteksansættelse, universitetsansættelse, Dansk historisk Fællesforening, Selskabet for dansk Kulturhistorie, Institut for Lokalhistorie, Det Kgl. Danske Videnskaber-nes Selskab og Det kongelige danske Selskab for Fædrelandets Historie. Christian Axel Jensen var foruden sin ansættelse på Nationalmuseets 2. afdeling tilknyttet Dansk Folkemuseum, senere museets 3. afdeling, som tilsynsførende frem til 1920, heraf krydset i parentes.

Mit udgangspunkt for at lave skemaet var Hugo Matthiessens danske institutionelle tilknytninger, og fra

	Ansættelsessted				Kulturhistoriske organisationer			Traditionelle fora	
	2. afd.	3. afd.	Arkiv	Univ.	DHF	Selskab	Institut	Vid. Sel.	Sel. Fædrel. Hist.
H. Matthiessen.	x				x	x	x	x	x
Chr. A. Jensen	x	(x)			x	x			x
M. Mackeprang	x				x	x			
V. Hermansen	x				x	x			
P. Nørlund	x				x		x	x	x
J. Olrik		x			x	x			x
A. Steensberg	x				x	x	x		
J. Hvidtfeldt			x		x		x		
S. Aakjær			x		x	x	x		
H. Knudsen			x		x	x	x		
B. Kornerup			x			x	x		x
E. Nystrøm			x			x	x		x
A. Olsen				x	x	x	x		x
C. Elling				x		x	x	x	

disse har jeg taget et udvalg af personer med særligt henblik på personsammenfald. Skemaet er altså på ingen måde komplet.³⁶ Det er dog muligt at iagttage flere interessante tendenser.

For det første kan der iagttages en række personsammenfald inden for de her skitserede kulturhistoriske institutioner og foreninger. Der tegner sig et billede af et dansk kulturhistorisk miljø med rødder i Nationalmuseets 2. og 3. afdeling samt arkiv- og biblioteksinstitutionerne. Det var for størstedelens vedkommende faguddannede historikere, omend der også var andre grupper, der prægede dette miljø og dets historieopfattelse, nærmere bestemt dets kulturhistoriesyn. Disse andre gruppers indflydelse kom især til udtryk i Selskabet for dansk Kulturhistorie, hvor tværfagligheden mellem for eksempel museumsfolk, litterater, kunsthistorikere og andre var meget synlig.

For det andet er det store sammenfald i Dansk historisk Fællesforening, Selskabet for dansk Kulturhistorie og Institut for Lokalhistorie umiddelbart meget iøjenfaldende. Ud af Institut for Lokalhistories atten stiftelsesmedlemmer genfindes otte i selskabet.³⁷ Det peger i retning af, at der ikke kun er tale om et fagligt kulturhistorisk miljø i København, men at dette miljø i høj grad interesserede sig for og havde kontakt med de lokalhistoriske kredse ude i landet.

For det tredje er det naturligt oplagt at se, at ingen af professorerne Erik Arup, Knud Fabricius eller Aage Friis, som tegnede historiefaget fra universitetskontorerne i denne periode, er nævnt i skemaet. Det er imidlertid Albert Olsen, som overtog Aage Friis' professorat efter dennes afgang i 1935.³⁸ Det er også værd at bemærke, at flere fra dette kulturhistoriske miljø også fandtes i enkelte mere traditionelle faglige selskaber. Der var umiddelbart ikke tale om et konfliktforhold

mellem danske kulturhistorikere og det universitære historiske miljø.³⁹

Hovedparten af folk indenfor dette miljø var museumsfolk, arkivarer og bibliotekarer, som etablerede et professionelt, videnskabeligt miljø udenfor universitetskredse. Det er min opfattelse, at kernen i disse kredse gradvis oplevede et behov for at etablere officielle fora, fra stiftelsen af Dansk historisk Fællesforening i 1909 og udgivelsen af *Fortid og Nutid* i 1914, over Selskabet for dansk Kulturhistorie i 1936 og videre til Instituttet for Lokalhistorie i 1943. Disse foreningsdannelser er vigtige bestanddele af en begyndende faglig kulturhistorisk bevidsthed, uden at man af den grund kappede forbindelsen til den universitære del af historiefaget.

Dette kulturhistoriske miljø havde berøring med og interesse for lokalhistorien. Det kulturhistoriske miljø, som i overvejende grad bestod af professionelt uddannede historikere, satte gennem deres arbejde ude i landet og gennem møderne og kurserne i Dansk historisk Fællesforening normerne for professionelt historisk arbejde.

Men Fællesforeningen fungerede ikke kun som normsættende, men også som et vigtigt kontaktforum mellem lokalhistorikere og det kulturhistoriske miljø. Kontaktfladerne blev udbygget gennem foreningens årsmøder, der afholdtes rundt om i landet år efter år, gennem kurser eller gennem tjeneste- og/eller privatrejser – eller gennem enkeltpersoners netværk: Folk som eksempelvis Svend Aakjær og Johan Hvidtfeldt, der begge var ansat på Landsarkivet for Nørrejylland i lange perioder, inden de blev ansat på Rigsarkivet, eller netop en mand som Hugo Matthiessen.

Claus Bjørn anfører, at det lokalhistoriske arbejde førhen blev nedvurderet af de universitære historikere, og at det primært var landsarkivernes

folk, der stod lokalhistorien nær. Jeg vil mene, at min undersøgelse har bidraget til dette billede: Ikke kun landsarkivernes folk stod lokalhistorien nær (hvoraf Aakjær, Kornerup, Nystrøm og Hvidtfeldt alle også fik tilknytning til Rigsarkivet), men netop dette brede kulturhistoriske miljø med rødder i museums- og arkivverden havde den nære kontakt.⁴⁰

Det omtalte kulturhistoriske miljø var præget af en historieopfattelse, der også blev benævnt »den indre Historie«, en terminologi, som både Eiler Nystrøm, Johan Hvidtfeldt og Hugo Matthiessen gjorde brug af. Hvidtfeldt og Nystrøm definerede kulturhistorie som en art totalhistorie til kortlægning af sammenhængen mellem den kulturelle, økonomiske og politiske udvikling til forståelse af samfundslivet.

Kulturhistorikernes interesse for og kontakt med lokalhistorikerne tog netop udgangspunkt i lokalhistoriens muligheder for at analysere tværsnit af mindre samfundstyper og herigennem at muliggøre en syntetisk helhedsforståelse af fortidens mennesker og samfund, og i lokalhistoriens naturligt givne tværdisciplinære tilgang til analysen.⁴¹ Det er tilgange til det historiske arbejde, som også kendes fra nogle af Hugo Matthiessens bøger, for eksempel bøgerne *Limfjorden. Fortøninger og Strejflys* fra 1936 om marinbønder omkring Limfjorden gennem tiderne eller *Den sorte Jyde* fra 1939, der omhandler bønder i Jyllands hedeegne. *Limfjorden. Fortøninger og Strejflys* – for nu at plukke et enkelt eksempel ud – er en tematisk anlagt analyse af Limfjordsegnene og deres befolkning frem til 1825 med afgørende vægt lagt på forholdet mellem natur og menneske, set i et historisk perspektiv og forstået som afgørende for en forståelse af den omhandlede kultur. Det er en bog, som meget klart konkretiserer Hugo Matthiessens opfattelse af kulturhistorie, hvori der indgår et klart lokalhistorisk

element. Det er endvidere en af Hugo Matthiessens mest fremragende bøger.

Litteratur:

- Bagge, Povl: Christian Elling 14. November 1901-13. juli 1974, *Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab. Oversigt over Selskabets Virksomhed Juni 1974-Maj 1975* 1975, s. 96-108.
- Dansk Biografisk Leksikon. Diverse udgaver.
- Bjørn, Claus: Om Lokalhistorie og lokalhistorie, *Nye strømninger i dansk lokalhistorie* 1981, s. 169-185.
- Busck, Steen: Dansk lokalhistorie i det 20. årh., *Historiens Ansigter* 1991, s. 89-101.
- Christensen, Peter V.: De amtshistoriske samfund. Deres tidligste historie med et bidrag til debatten om »herremænd og bønder« i dansk historie, *Fortid og Nutid* 28, 1979-1980, s. 192-210.
- Fabricius, Knud: Dansk Historisk Fællesforenings grundlæggelse. Nogle erindringer af Fællesforeningens første sekretær, *Fortid og Nutid* 20, 1957-1959, s. 361-370.
- Fang, Arthur: Hugo Matthiessen 1881-1957, *Fortid og Nutid* 20 1957-1959, s. 139-140.
- For jysk og for dansk historie*, Jysk Selskab for Historie, Sprog og Litteratur, 1966.
- Fortid og Nutid Tidsskrift for Kulturhistorie og Lokalhistorie*. Diverse opslag 1914-1959.
- Hvidtfeldt, Johan: Samarbejdet mellem Rigshistorikere og Lokalhistorikere, 1942, *Lokalhistorie – rigshistorie og andre artikler fra Fortid og Nutid*, 1967.
- Hvidtfeldt, Johan: Dansk Historisk Fællesforening og det historiske arbejde gennem et halvt århundrede, *Fortid og Nutid* 20, 1957-1959, s. 371-280.
- Kristensen, H.K.: Lokalhistoriske Problemer, *Fortid og Nutid* 17, 1947-1948, s. 35-44.
- Kulturminde 1941*, red. Christian Elling. Festskrift til Hugo Matthiessen den 19. December 1941.
- Linde-Laursen, Anders: *Hugo Matthiessens kulturhistorie. Belysninger og baggrunde*, 1989.
- Matthiessen, Hugo: *Hærvejen. En tusindaarig Vej fra Viborg til Danevirke*, 1930.
- Matthiessen, Hugo: *Limfjorden. Fortøninger og Strejflys*, 1936.
- Matthiessen, Hugo: *Den sorte Jyde*, 1939.
- Matthiessen, Hugo: Bøger. Anmeldelse af Albert Thomsen: Holbæk Købstads Historie (anmeldelsen er uden egentlig titel), *Fra Holbæk Amt. Historiske Aarbøger udgivet af Historisk Samfund for Holbæk Amt* 1943.
- Mohr, Helga: *Købstad og kulturlandskab. Centrale temaer i Hugo Matthiessens museale virk-*

- somhed og kulturhistoriske forfatterskab. Bidrag til en afklaring af begrebet 'dansk kulturhistorie', Aarhus Universitet, 1995.
- Mohr, Helga: Brikker til Den gamle Bys tidligste historie, *Den gamle By. Danmarks Købstadsmuseum 1996*, s. 115-125.
- Nielsen, Niels Løgager: *Den højstegnede lokalfølelse*, 1986.
- Norn, Otto: Christian Elling 14.11.1901-13.7.1974, *Kulturminster* 1979, s. 141-146.
- Nystrøm, Eiler: Dansk kulturhistorie, *Nordisk Tidskrift för Vetenskap, Konst och Industri*, s. 407-422, Stockholm 1923.
- Nystrøm, Eiler: Kulturhistorie, *Kulturminster*, 1939.
- Olsen, Albert: Lokalhistorie – Rigshistorie, 1943-1944, *Lokalhistorie – rigshistorie og andre artikler fra Fortid og Nutid*, s. 1-8, 1967.
- Rasmussen, Holger: *Dansk Museumshistorie*, 1979.
- Stiesdal, Hans: At rejse med Hugo Matthiessen, *Festskrift til Harald Langberg. Strejfflys over Danmarks bygningskultur*, s. 263-277, 1979.
- Tiemroth, Jens Henrik: Historien i arkiver og museer, *Gyldendals Danmarks historie bd. 10 Historiens Historie*, s. 331-355, 1992.
- Wählin, Vagn: Indledning, *Historien i kulturhistorien Kulturstudier 2*, s. 7-24, 1988.
- Centrale temaer i Hugo Matthiessens museale virksomhed og kulturhistoriske forfatterskab. Bidrag til en afklaring af begrebet 'dansk kulturhistorie'. Specialeafhandling*, Historisk Institut, Aarhus Universitet 1995.
5. For en nærmere redegørelse for de kildemæssige problemer se sst. s. 4-9, s. 68 og s. 74-75.
 6. *Fortid og Nutid* bd. 6, s. 248.
 7. Nationalmuseet gennemgik i perioden en meget langvarig byggesag, som først blev afsluttet i 1938. Dette forhold kan også have medvirket til, at samlingerne blev prioriteret forholdsvis lavere end arbejdet i marken.
 8. Nationalmuseets 1. afdeling, ledet af Sophus Müller, varetog frem til 1921 tilsynet med de lokale museer. I forbindelse med Nationalmuseets omstrukturering umiddelbart efter Müllers afgang blev tilsynet delt, således at 1. afd. fortsat tilså museer med primært forhistoriske genstande, 2. afd. (ved Chr. A. Jensen) tilså museer inden for især historiske og folkloristiske felter.
 9. Helga Mohr: Brikker til Den gamle Bys tidligste historie, *Den gamle By. Danmarks Købstadsmuseum*, 1996.
 10. *Kulturminster 1941. Festskrift til Hugo Matthiessen den 19. December 1941*, red. Christian Elling, indeholder i tabula gratulatoria flere kendte lokalhistoriske navne; se også Hans Stiesdal: At rejse med Hugo Matthiessen, *Festskrift til Harald Langberg. Strejfflys over Danmarks bygningskultur*, 1979 s. 263 og s. 272-272; samt Anders Linde-Laursen: *Hugo Matthiessens kulturhistorie. Belysninger og baggrunde*, 1989 s. 20. Endnu et eksempel er Hugo Matthiessens breve til lokalhistorikeren Carl Klitgaard, Rigsarkivet, privatarkiv nr. 5772, pakke 12.

Utrykt kildemateriale

- Rigsarkivet privatarkiv nr. 5772, pakke 12. Breve fra Hugo Matthiessen til Carl Klitgaard 1917-1953.
- Selskabet for dansk Kulturhistorie. Protokol for Selskabet for dansk Kulturhistorie efteråret 1936-18/2 1940.
- Manuskript i kopi til Otto Norns tale ved selskabets 50-års-jubilæum 16/10 1986. Vedlagt en fortegnelse over medlemmer af (herunder stiftere af og formænd for) selskabet 1936-1986.
- Viborg Stiftsmuseum. Journalnummer 5/1933 af 5/5 1933.
11. Jens Henrik Tiemroth: Historien i arkiver og museer, *Historiens Historie. Gyldendals Danmarks historie 10*, 1992, s. 333.
 12. Dermed være ikke sagt, at Matthiessens kontakter udelukkende begrænsede sig til Jylland, se for eksempel Arthur Fang: Hugo Matthiessen 1881-1957, *Fortid og Nutid 1957-1959*, s. 140 – eller læs Matthiessens anmeldelse af Holbæk-historikeren Albert Thomsens værk, hvori Matthiessen anbefaler *hans solide historiske Dannelse og værkets anvendelighed for fagfolk, Fra Holbæk Amt. Historiske Aarbøger*, udg. Historisk Samfund for Holbæk Amt 1943, s. 184 og s. 185. Det er formentlig samme Thomsen, som i 1946 blev formand for Kalundborg og Omegns Museum, Holger Rasmussen: *Dansk Museumshistorie*, 1979 s. 153.
 13. Peter V. Christensen: De amthistoriske samfund. Deres tidligste historie med et bidrag til debatten om *herremænd og bønder* i

Noter:

- 1.. H.K. Kristensen: Lokalhistoriske Problemer, *Fortid og Nutid 1947-1948*, s. 36.
2. Der henvises generelt til Dansk Biografisk Leksikon diverse udgaver for nærmere oplysninger, ikke kun om H.K. Kristensen, men også om de i det følgende nævnte personer.
3. Vagn Wählin: Indledning, *Historien i kulturhistorien, Kulturhistorie 2*, 1988 s. 9.
4. Helga Mohr: *Købstad og kulturlandskab*.

- dansk historie, *Fortid og Nutid* 1979-1980, tabelmateriale s. 201-208, påpeger, at mange gårdejere og lærere stod bag de amtshistoriske samfund; Niels Løgager Nielsen: *Den højstegne lokalfølelse*, 1986, s. 5 og s. 109 påpeger, at bag mange museumsforeninger, stiftet fra 1890 og fremefter, var det især de liberale erhverv, der tegnede sig.
14. Hugo Matthiessen: *Hærvejen. En tusindårig Vej fra Viborg til Dannevirke*, 1930, s. 165; Viborg Stiftsmuseums arkiv, journalnummer 5/1933 af 5/5 1933.
 15. Jf. note 4.
 16. *Fortid og Nutid* 1921, s. 112ff.
 17. Johan Hvidtfeldt: *Haandbog for danske lokalhistorikere*, 1952-1956
 18. Knud Fabricius: Dansk Historisk Fællesforenings grundlæggelse. Nogle erindringer af Fællesforeningens første sekretær, *Fortid og Nutid* 1957-1959, s. 364; Johan Hvidtfeldt: Dansk Historisk Fællesforening og det historiske arbejde gennem et halvt århundrede, *Fortid og Nutid* 1957-1959, s. 371; Tiemroth: Historien i arkiver og museer (se note 13), s.341, tolker det som en styrkelse på det arkæologiske felt. Det er en mulighed, men udelukker ikke den vigtige funktion som kontakforum mellem lokalhistorikere og professionelle museumsfolk.
 19. Steen Busck: Dansk lokalhistorie i det 20. århundrede, *Historiens ansigter*, 1991, s. 95.
 20. H.K. Kristensen: Lokalhistoriske Problemer (se note 1).
 21. Rigsarkivet privatarkiv 5772, pk. 12, brev af 1/9 1925.
 22. Kildematerialet til Selskabet for dansk Kulturhistorie består af selskabets protokol 1936-1940 og nogle håndskrevne noter til en festforelæsnings af historikeren Otto Norn i anledning af selskabets 50-års-dag i 1986 samt en medlemsfortegnelse for årene 1936-1986. Frem til 1958 (Matthiessen døde i december 1957) optalte jeg i alt 43 medlemmer. Der var 15 fra Nationalmuseet, hvoraf 9 havde tilknytning til 2. afd., 4 til 3. afd., og 2 til andre afdelinger. Der optræder 11 æstetikere, 7 fra arkiver og biblioteker og 5 fra andre museer (især Det nationalhistoriske Museum på Frederiksborg). Der er en restgruppe på fem, som ikke passer ind i disse grupper, blandt andre for eksempel folke-mindeforskeren H. Grüner-Nielsen og historikerne Albert Olsen og Knud Fabricius.
 23. Eiler Nystrøm: Kulturhistorie, *Kulturminder* 1939, s. 14 og s. 10. Side 15 betegnes kulturhistorien som *det bærende Moment i Landets og Folkets Historie*, kulturhistorien forstået som *Kundskaben om Folkets sociale og økonomiske Liv*. Om *indre Historie* se også note 20.
 24. For eksempel Eiler Nystrøm: Dansk Kulturhistorie, *Nordisk Tidskrift for Vetenskap, Konst och Industri*, Stockholm 1923, s. 410; og samme: Kulturhistorie (se note 23) s. 16 og s. 22.
 25. Nystrøm: Dansk Kulturhistorie (se note 24) s. 413-419; og samme: Kulturhistorie (se note 23) s. 16.
 26. Nystrøm: Dansk Kulturhistorie (se note 24), s. 410; samme: Kulturhistorie, (se note 23), s. 16.
 27. Nystrøm: Dansk Kulturhistorie (se note 24), s. 411 og s. 413; samme: Kulturhistorie (se note 23), s. 21-22.
 28. Povl Bagge: Christian Elling 14. November 1901-13. juli 1974, *Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab. Oversigt over Selskabets Virksomhed Juni 1974-Maj 1975*, 1975, s. 99; Otto Norn: Christian Elling 14.11.1901-13.7.1974, *Kulturminder* 1979, s. 141, s. 144.
 29. Albert Olsen: Lokalhistorie – Rigshistorie, *Lokalhistorie – rigshistorie og andre artikler fra Fortid og Nutid*, 1967, s. 7.
 30. Johan Hvidtfeldt: Samarbejdet mellem Rigshistorikere og Lokalhistorikere, *Lokalhistorie – rigshistorie og andre artikler fra Fortid og Nutid*, 1967, s. 235; Albert Olsen: Lokalhistorie – Rigshistorie, *Lokalhistorie – rigshistorie og andre artikler fra Fortid og Nutid*, 1967, s. 7..
 31. Hvidtfeldt: Samarbejdet mellem Rigshistorikere og Lokalhistorikere (se note 30), s. 235.
 32. Sst., s. 240-241.
 33. Sst., s. 242-243.
 34. H.K. Kristensen: Lokalhistoriske Problemer (se note 1), s. 35-44, er en artikel om lokalhistorien, som demonstrerer dette forhold. Kristensen har givetvis været en del af det laug, som Steen Busck omtaler, se note 19.
 35. Albert Olsen: Lokalhistorie – Rigshistorie (se note 30); Hvidtfeldt: Samarbejdet mellem Rigshistorikere og Lokalhistorikere (se note 30), s. 245, pegede på Fællesforeningen som grundlag for en sådan styring pga. lokalhistorikernes organisering i de amtshistoriske samfund og dermed også i Fællesforeningen. Olsen går blot et skridt videre og lægger denne specielle opgave over til det nystiftede institut.
 36. Der knytter sig specielle problemer til Dansk historisk Fællesforening. DHF opererer med institutionsmedlemsskab, og jeg har derfor kun medtaget personer, hvis indsats i DHF er eksplicit nævnt: Knud Fabricius: Dansk Historisk Fællesforenings grundlæggelse. Nogle erindringer af Fællesforeningens første sekretær, *Fortid og Nutid* 1957-1959, s. 361-370; Johan Hvidtfeldt: Dansk Historisk Fællesforening og det historiske arbejde gennem et halvt århundrede, *Fortid og Nutid* 1957-1959, s. 371-280, og

- en generel læsning af Fortid og Nutid 1914-1959. Om arkivar Hans Knudsen og DHF, jf. *For jysk og for dansk historie*, Jysk Selskab for Historie, Sprog og Litteratur, 1966, s. 81-82. Desuden er Dansk Biografisk Leksikon, 3. udg., brugt som kilde, men den er ikke altid fuldstændig med hensyn til de biografere- redes foreningstilknytninger, f.eks. anfører biografien over Eiler Nystrøm ikke hans tilknytning til Selskabet for dansk Kulturhistorie, og biografien over Victor Hermansen anfører nok hans tilknytning til selskabet, men øvrige tilknytninger anføres blot som »flere lærde og historiske selskaber«. Der er altså flere mulige fejlkilder i forbindelse med skemaet.
37. Det er de otte afkrydsede på skemaet. Skemaet er som sagt selektivt og medtager ikke samtlige atten stiftelsesmedlemmer.
38. Hverken Friis eller Arup havde specielle tilknytninger til de folk, som jeg har fremdraget her. Jeg kunne have medtaget professor Knud Fabricius, som var Dansk historisk Fællesforenings formand 1920-1941, men undlod, fordi han ikke deltog i Institut for Lokalhistorie og kun var på en ganske kort visit i Selskabet for dansk Kulturhistorie.
39. Jf. også Helga Mohr: *Købstad og Kulturlandskab* (se note 11), s. 16 og s. 63.
40. Claus Bjørn: *Om Lokalhistorie og lokalhistorie*, *Nye strømninger i dansk lokalhistorie* 1981, s. 169-185. Om Bjørn (s. 181) har ret i, at Knud Fabricius kun proforma medvirkede i DHF, skal jeg lade være usagt. Bjørn kildebelægger ikke sin vurdering.
41. Jeg skal ikke i denne sammenhæng komme nærmere ind på en diskussion af historieopfattelsen, metode og teori set i forhold til den på universitetet fremtrædende historieopfattelse i perioden.

Om koleraens utilsigtede virkninger

Sidsel Eriksen

Fortid og Nutid december 1996, s. 315-318

I sin anmeldelse af Gerda Bonderups arbejde om koleraepidemien i 1853 (Cholera-morbro'er. Billeder til det 19. århundredes samfunds- og kulturhistorie) stiller Sidsel Eriksen det spørgsmål, om ikke koleraepidemien kan ses som en faktor i den vesteuropæiske civiliseringsproces.

Sidsel Eriksen, f. 1958, Ph.d., siden 1987 tilknyttet Historisk Institut ved Københavns Universitet ved eksterne forskningsbevillinger. Har offentliggjort artikler om folkelige og religiøse bevægelser, herunder specielt afholdsbevægelsen og alkoholhistorie, bl.a. i et komparativt nordisk perspektiv. Af større værker bl.a. *Søster Silfverbergs sorger*, 1993, og *Stationsbyens samfund. Folk og foreninger i Grindsted 1880-1940*, 1996.

Medicinhistorie er ikke længere et for- sømt område i dansk sammenhæng. Med Gerda Bonderups værk om kole- raepidemien 1853: *Cholera-morbro'er. Billeder til det 19. århundredes sam- funds- og kulturhistorie*, Aarhus Uni- versity Press 1994, 416 s., som det sid- ste skud på stammen er der efterhånd- en etableret en solid forskningstradi- tion ikke blot i medicinens og lægevi- denskabens historie, men også i det, der er blevet kaldt lægestandens pro- fessionalisering.

Bogen om koleraen knytter an til de parallelle udenlandske studier i de lande, som koleraen også besøgte i for- rige århundrede. Det giver ikke blot gode muligheder for inspiration, men også for sammenligninger, og det er én af ideerne med bogen. Den udenland- ske forsknings konklusioner og delre- sultater udgør således et vigtigt sam- menligningsgrundlag for fremstillin- gen af den danske løsning på kolera- udfordringen. Gerda Bonderup tager ganske vist berettigede forbehold over for, at man umiddelbart kan sammen- ligne sekundærlitteratur, der er skre- vet ud fra forskellige vinkler, men hun lægger alligevel ikke op til egentlige

nye komparative studier med nye de- tailundersøgelser til kontrol af den udenlandske forsknings tolkninger og resultater.

Gerda Bonderup viser, at epidemien i sig selv fik en forholdsvis ringe effekt i Danmark: 7.200 blev syge og 4.700 døde (s. 21f.), og dette afveg ikke væ- sentlig fra periodens øvrige epidemi- ske udsving i den årlige dødsstatistik. Et overblik over disse dødsfald (og syg- domstilfælde) får vi ved en forbilledlig opdeling efter alder (mange børn og forholdsvis mange gamle), køn (flest kvinder), civilstand (forholdsvis man- ge enker), bolig (flere fra de fattige kvarterer samt baghuse og stuelejligh- eder), erhverv (overvægt af almisse- nydere og svagere overvægt af dagleje- re) og lokalitet (flest tilfælde i Køben- havn og i flere af havnebyerne). Forde- lingen giver et godt indtryk af, hvori problemet bestod, og at det epidemiske forløb i Danmark ikke er væsentligt forskellige fra situationen i udlandet.

Ideen med bogen er dog ikke pri- mært at belyse selve koleraen, men med *koleraen som lyskilde og indikator skal det danske samfund i perioden 1830-1892 beskrives og analyseres gen-*

nem dets kamp mod epidemien, specielt i det store koleraår 1853 (s. 5).

Hvad er det for et samfund, der belyses og indikeres gennem koleraen? Gerda Bonderups fokusering på *konsensussamfundet* virker lidt overraskende – også i forhold til den udenlandske forskning, der om ikke har påvist så i alt fald fremhævet den tumult, som epidemien affødte eller kunne afføde. Det er oplagt at spørge sig selv, om det forbilledlige samarbejde om koleraens udryddelse, som Gerda Bonderup påviser (s. 27 ff.), reelt var et udtryk for, at det danske samfund var præget af konsensus, eller om den trussel, som vel lå i de foruroligende og realistiske scenarier i det øvrige Europa, var det, der satte tingene på spidsen og tvang folk til at arbejde sammen og indrette sig efter de foranstaltninger, der kunne iværksættes med tidens viden og teknik? Konsensus var en nødvendighed, når »smitten« kunne angribe på tværs af rang og stand.

Heri ligger efter min mening bogens virkelige pointe. Bogen belyser ikke (blot) samfundet, men beskriver det *indgreb* i samfundet, som koleraen forårsagede. Mere interessant end »koleraepidemien som lyskilde og indikator« på det danske samfund og beskrivelsen af de knap 4.700 dødsofre er således disse koleraepidemiens *utilsigtede* virkninger, virkninger som formentlig kom til at *redde* langt flere end de tabte 4.700 menneskeliv.

Meget tyder således på, at lægestandens og sundhedsmyndighedernes stilling i samfundet blev ændret og styrket på grund af koleraen. Selv om bakteriologien først blev opfundet i 1870'erne, og koleravibrionen blev opdaget i 1883/84, var erfaringerne med koleraens spredning og dens effektive bekæmpelsesstrategi: systematisk indførelse af offentlig og privat hygiejne, sund mad og bedre (udflyttede) boliger, hævet over enhver tvivl i samtiden, uanset om man hørte til den mi-

asmiatiske eller den contagionistiske retning. Lægernes anvisninger var nødvendige, og lægerne var velkomne som foregangsmænd i den krisesituation, der opstod omkring epidemiudbruddene.

Lægerne var ganske vist præget af modstridende synspunkter, men Sundhedscollegiet bestod altovervejende af overbeviste – næsten fanatiske – *miasmatikere*. Ifølge miasmetroen skyldtes koleraen et uspecifikt, luftbårent »smitstof«, der først blev specifikt og farligt, når det mødte urenheder fra dyr eller mennesker. Visse mennesker var dertil mere modtagelige, og man kunne oparbejde en uimodtagelighed gennem mådeholden levevis og god kondition.

Modsat miasmatikerne mente *contagionisterne*, at epidemien spredtes gennem egentlig smitteoverførsel ved berøring eller urenhed, og følgelig at isolering og karantæne var en vigtig del af kolerabekæmpelsen. Det sidste skulle vise sig at være rigtigt, men det fandt man først ud af senere, i 1883/84.

Miasmatikernes og contagionisternes opskrifter på sygdommens bekæmpelse var Gud ske lov ikke modstridende (s. 14). I praksis viste det sig ved, at flere af de betydelige nøglepersoner i epidemibekæmpelsen søgte at unddrage sig ansvar i den kritiske periode, deriblandt en af de førende miasmatiske læger, Carl Otto (s. 70), der var med til at nedbryde tilliden til lægerne, da han foretrak at sikre sig gennem en frivillig karantæne i Jylland under hele epidemien (s. 208-209). Trods sin miasmatiske overbevisning fjernede han sig fra »smittekilden«. Men aviserne tog fat og hængte de svigtende ud. De ansvarlige måtte blive dér, hvor der var brug for dem. *Omkring lægernes anvisninger måtte samfundet nødvendigvis forenes i konsensus.*

Hurtigt blev der igangsat et syste-

matisk arbejde for at sikre sig mod fremtidige epidemier. Afgørende var, at de velfungerende sundhedskommissioner, der var oprettet som en umiddelbar konsekvens af koleraepidemien, blev »legitimerede« og gjort permanente. Dermed var der sikret et stabilt udgangspunkt for handling (s. 304). Med koleraepidemien tilspidsedes en uholdbar sundhedsmæssig situation. Den satte for alvor debatten om epidemibekæmpelse og sundhedspolitik på dagsordenen.

Organisering af sundhedsvæsenet blev af almen samfundsmæssig interesse i de opvoksede byer.¹ Det var ikke mindst koleraudbruddet, der satte skub i bygningen af Københavns Kommunehospital (s. 295). Og Gerda Bonderup påpeger i en note (s. 307), at kildematerialet til Ole Hyldtofts kommenterede bibliografi over arbejderboliger² interessant nok udelukkende er blevet til i forbindelse med koleraens hærgen. Tankerne om lys og luft til den betrængte bybefolkning kom frem netop i denne periode og med stadig større vægt for hver gang, koleraen slog til: i 1831, 1853 og igen i 1892. Truslen om koleraen igangsatte altså direkte initiativer til forbedring af boligstandarder.

Koleraen foranledigede også, at kloakeringen i København kom i gang og stort set var afsluttet omkring århundredskiftet (s. 283).³ Naturlige menneskelige afsondringer blev i folks bevidsthed til *farlige* urenheder i bogstavelig forstand.

Med koleraepidemien blev lægernes status forøget – og standen gjort professionel. I 1857 blev Den almindelige danske Lægeforening dannet foranlediget af koleraepidemien. Og i koleraen finder vi også baggrunden for udbygningen af det embedslægesystem, som bredtes ud over hele landet i tiden efter 1831 med indberetninger om sygdomstilfælde til følge. Lægernes professionalisering må således ses som et

udtryk for, at det mere komplicerede samfund krævede en højere grad af føling med, hvad der rørte sig (af mikrober) i befolkningen. Professionaliseringen skete samtidig med en firefoldning af distriktslægenes antal mellem 1850 og 1880.

Man kan således argumentere for, at en af kolerabekæmpelsens *utilsigtede* sideeffekter var, at den fik stor, om ikke afgørende, betydning for faldet i dødeligheden i befolkningen i almindelighed og for det store fald i børnedødeligheden, der for alvor blev markant omkring århundredskiftet, i særdeleshed. Selv om de spæde børn blev ammet, må den generelle forbedring af vand- og boligkvaliteten og det dermed følgende generelle fald i epidemier utvivlsomt have styrket også de spæde børns overlevelseshænder.

Sammenligner man med dødeligheden pr. 1.000 indbyggere (s. 259) tyder meget faktisk på, at de »epidemiske« udsving får mindre betydning efter 1850'erne. Argumentationen ligger vel på linie med at hævde, at den igangværende seksuelle nymoralisme (eller seksualhygiejne) har betydet en drastisk nedgang i frekvensen af de mere traditionelle kønssygdomme, ikke som et resultat af moderniseringsprocessen, men som en konsekvens af frygten for en AIDS-epidemi.

Det er befriende, at Gerda Bonderup forholder sig nøgternt-kritisk til Foucaults tese om lægernes disciplinering af befolkningen og i stedet kigger på de konkrete samfundsmæssige processer, der forandrede det moderne samfund fra et uorganiseret slumsamfund til et disciplineret samfund, hvor perspektivet for livet var lidt længere. Disciplineringen virker mere som en ny kollektiv overenskomst mellem lægestanden og den øvrige befolkning end som en lægernes/statslig magtstrategi.

På baggrund af det ovenstående kunne det være interessant, om Gerda Bonderup havde udviklet tesen (s. 319)

om, at det var koleraepidemien, der satte fart i den »vesteuropæiske civiliseringsproces«: Filantropien kunne ikke længere klare hjælpeopgaverne i dette samfund under forandring; der måtte forenede kræfter til at afhjælpe de svagheder, koleraen afslørede, især på boligområdet og når det gjaldt hygiejnen; en effektiv organisering *måtte* komme via offentlige indgreb. Man kan næsten tale om, at koleraen tvangsciviliserede befolkningen. Måske burde Gerda Bonderup have sidestillet civiliseringsteser og borgerskabets engagement heri med Foucaults disciplinering ud fra devisen: Renhed af nød, ikke af nid.

Gerda Bonderup sætter kød – og også blod – på det, der i anden sammenhæng beskrives som det kapitalistiske samfunds udvikling og modernisering. Det var en proces, der *krævede konsensus* om bekæmpelse af den fare, som ikke kun kunne ramme de fattige.

Noter:

1. Anna-Elisabeth Brade: Behandlersystemet i Danmark ca. 1860-1920, *Danske Medicin-hisroisk Årbog 1992*.
2. Ole Hyldtoft: Bibliografisk oversigt, *Årbog for arbejderbevægelsens historie* (om arbejderen og boligen), 1984.
3. Dette er bl.a. påpeget af Helle Blomqvist i artiklen: Kolera og rent vand, *Arkiv 1990*.

Anmeldelser

Peter Dragsbo og Harriet Merete Hansen: Middelfart – fra færgeby til broby. Middelfarts historie 1200-1940, Odense 1996, 312 s., 250 kr.

Mange byhistorier er blevet til i anledning af et købstadsjubilæum. Det er også tilfældet med denne bog, der markerer 500-året for de ældste bevarede købstadsprivilegier fra Middelfart. Men Middelfart er væsentligt ældre. Ordet »Melfar« forekommer første gang i Kong Valdemars Jordebog, dele af byens kirke kan dateres til ca. 1250, og Peter Dragsbo og Harriet Merete Hansen argumenterer for, at der var færgeforbindelse på stedet allerede i slutningen af 1200-tallet. Der eksisterer imidlertid kun ganske lidt kildemateriale om byens liv i middelalderen, og denne del af byens historie beslaglægger da også kun 16 sider i bogen. Perioden fra 1500 til 1800 fylder ca. 70 sider, mens de sidste 200 sider er helliget udviklingen fra 1800 til 1940. Forfatterne har afstået fra at behandle de sidste 56 år, da de ikke har haft den fornødne tid til en systematisk indsamling og bearbejdning af relevant kildemateriale og ikke har ønsket at drive »journalistisk plukhugst«. Dragsbo og Hansen lægger heller ikke skjul på, at det har skortet med tid til at beskrive de andre perioder. For trods megen velvilje har Middelfart kommune kun støttet projektet med 30.000 kr., og det har derfor været nødvendigt at klare skrivningen sideløbende med almindelige museumsopgaver. I en sådan situation må der foretages nogle prioriteringer, og forfatterne har da valgt at lægge særlig vægt på 4-5 tidspunkter eller perioder, hvor kildematerialet er usædvanligt godt, eller byen har været inde i en særligt spændende udvikling. Hvad emnevalget angår, har forfatterne gjort mest ud af bebyggelses- og befolkningshistorien, idet målet har været at kaste lys over »byen som helhed, som et miljø med huse, mennesker og sjæl«.

Middelfart beskrives ofte som en lille, fattig og stillestående by. Dette er helt forkert, skriver Dragsbo og Hansen. Byen har faktisk oplevet mange velstandsperioder i løbet af de 700 år. Således tjente byens overklasse ganske pænt på international handel i 1500-tallet og de første årtier af 1600-tallet, og borgmester Claus Madson var storekspertør af stude helt frem til sin død i 1653. Som så mange andre købstæder måtte Middelfart gennem en langvarig krise i slutningen af 1600-tallet og en del af 1700-tallet, og i denne periode synes det omfattende fiskeri

(herunder den traditionsrige fangst af marsvin) at have spillet en meget vigtig rolle for byens økonomi. I årene omkring 1800 var byen inde i en ny opgangstid; den nød godt af den store efterspørgsel fra de mange velhavende nordvestfynske bønder. Mere bemærkelsesværdigt er det dog, at byen havde fået en omfattende tekstilproduktion. Købmændene havde organiseret et stort antal vævere til at fremstille dynevår og lærred, og hovedparten af disse produkter blev solgt til København og Norge. I 1797 blev der også opført en klædefabrik i Middelfart, og den udviklede sig hurtigt til at blive en blomstrende forretning. Under fastlandsspærringen af England, der hindrede import af engelsk klæde, voksede antallet af arbejdere til mere end 70!

Middelfart oplevede en lille afmatning i 1820'erne, men i kornsalgstiden gik det atter fremad. Omkring 1870 løb Middelfart ind i en ny krise. Aarup og de andre nye byer på landet gjorde indhug i de fynske købstæders influensfelter, og dette ramte især Middelfart, der ligger meget skævt i forhold til sit opland. Men hvad værre var: I 1866 åbnede jernbanen til Strib (ca. 5 km nord for Middelfart), og 6 år senere begyndte Danmarks første jernbanefærges at overføre godsvogne mellem Strib og Fredericia. Herefter hensygnede den gamle færgeforbindelse mellem Middelfart og Snoghøj; den sidste jagt blev afhændet i 1889. Middelfart gik nu totalt i stå. Mellem 1870 og 1890 voksede befolkningstallet kun med ca. 780 personer, og heraf udgjorde personalet og patienterne på det nye statshospital omkring 2/3.

Men i 1890'erne ændrede billedet sig endnu en gang: Byen blev ramme om et sandt industrieventyr. To store virksomheder kom til at præge billedet: Hess' jernstøberi og De Nordiske Kabel- og Trådfabrikker (NKT). De repræsenterede vidt forskellige typer, fortæller Dragsbo og Hansen. Hess stammede fra byens håndværkermiljø, og hans virksomhed var længe præget af en førindustriel patriarkalisme: Han beholdt sine arbejdere i døde perioder og holdt udflugter og baller for dem, etc. Til gengæld stod han totalt afvisende over for fagforeningerne. NKT blev stiftet i København i 1898, og der blev straks investeret i en fabrik i København. Men der var også behov for en virksomhed i provinsen, og den blev lagt i Middelfart, hvor der var billig grund, jernbaneadgang og mulighed for egen havn. NKT blev fra starten af drevet efter moderne, rationelle principper, og her accepterede man fuldt ud fagforeningernes eksistens.

De to store industrier gav anledning til en

massiv tilvandring i årene omkring 1900; kun i Struer, Herning og Esbjerg og i de største stationsbyer kunne man notere en lige så kraftig befolkningsudvikling. Middelfart oplevede også et byggeboom, men da der stort set ikke foregik nogen offentlig byplanlægning, »blev det nye gadenet ualmindelig hulter-til-bulter-agtigt«. Adskillige byggespekulanter meldte sig på banen – deriblandt muremester Julius Johansen fra Ringsted, der opførte et stort etagebyggeri i stil med, hvad han havde gjort i sin hjemby. Men – som Dragsbo og Hansen bemærker – »man skal passe på med at bygge i byer, man ikke kender«. Johansen gik fallit, da det kun lykkedes at udleje en beskedent del af de mange lejligheder. Tilflytterne foretrak nemlig eget hus med have! Men en stor del af dem kom også fra en egn med mange frugthaver. Forfatterne bemærker dog også, at de fleste arbejdere i Middelfart kunne føle sig temmeligt sikre i deres ansættelse, og at dette formentlig var en væsentlig årsag til, at så stor en del af byens arbejderklasse tog chancen og købte hus. Dragsbo og Hansen fortæller endvidere, at byen fik en meget flad socialstruktur pga. det store antal arbejdere og den meget lille overklasse. Der opstod derfor heller ikke særligt fine kvarterer i Middelfart. Dog opførte Hess en villa med tårne og spir!

Strib udviklede sig efter 1866 til et selvstændigt samfund – eller rettere sagt to. I den ene ende af byen boede der arbejdere og funktionærer ved færgen og bane. Den anden bydel – »et villakvarter, hvor stilarterne holdt generalforsamling« – husede, især i sommertiden, velhavende københavnere samt gæster fra Fredericia, Odense, Århus og Haderslev. Derimod var Strib et »fjernt reservat«, set med middelfarternes øjne; kun ganske få af dem bosatte sig i Strib. Tilsvarende foretrak beboerne i Strib at handle i Fredericia frem for Middelfart.

Lillebæltsbroen blev indviet i 1935. Det betød endnu en balanceforskydning mellem de to naboer. Middelfart, der havde befundet sig i en lettere krise i en halv snes år, blev nu atter vakt til dåd. Strib, derimod, mistede sin livsnerve – færgen – og en stor del af sin befolkning.

Beskrivelsen af den komplementære udvikling i Middelfart og Strib hører så absolut til blandt de mest interessante dele af den nye byhistorie. Men i det hele taget er skildringen af perioden efter 1850 ganske vellykket. Navnlig mærker man, at forfatterne er på hjemmebane, når det drejer sig om arkitektur og stiltræk; her er der talrige paralleller til andre danske byer.

Derimod kan der rettes visse kritikpunkter mod behandlingen af byens ældre historie. Således beslaglægges de to byvandringene ca. 1650 og 1801 uforholdsmæssigt meget plads. Det skal dog indrømmes, at bogens primære målgruppe – beboerne i Middelfart – måske vurderer dette

lidt anderledes end en historiker med bopæl i København.

Til gengæld er dækningen af 1700-tallet temmelig summarisk, og den indeholder også flere lidt tvivlsomme betragtninger. Det hævdes således, at byen befandt sig i en lang velstandsperiode fra ca. 1740 til ca. 1814, men det fremgår også, at der ved folketællingerne i 1769 og 1787 kun blev registreret hhv. 735 og 651 personer, hvorimod tællingen fra 1801 omfatter 1019 beboere. For de danske købstæder som helhed kan der noteres der en befolkningsvækst på 17% i løbet af de 14 år. Det ville være interessant at vide, om Middelfart oplevede en særlig stor tilvandring i den nævnte periode (måske i forbindelse med anlæggelsen af klædefabrikken) – eller om der er tale om en betydelig underregistrering i 1787-tællingen. En detaljeret sammenligning af de to tællinger, kombineret med studier af skattemister, ville uden tvivl være meget givtig.

Dragsbo og Hansen demonstrerer et indgående kendskab til de personer, der levede i Middelfart omkring 1680 og 1800, og læserne får da også mange interessante oplysninger af demografisk og genealogisk karakter. Fx. påviser forfatterne, at forbavsende mange mennesker flyttede rundt i byen mellem 1682 og 1683. Men det store personkendskab kunne have været udnyttet endnu bedre. Vi hører således ikke meget om, hvordan de almindelige borgere løste deres opgaver som lokalpolitiske aktører på rådstuen og i kommissioner og udvalg. I det hele taget kunne man have ønsket en grundigere gennemgang af byens politiske og administrative forhold. Og der er kun afsat en halv side til beskrivelsen af garnisonen, selv om den formentlig har sat et ret stærkt præg på byens økonomiske liv i 1700-tallet.

Dragsbo og Hansen har lagt megen vægt på at belyse forholdet mellem by og opland, og dette emne beslaglægges da også væsentligt mere plads, end det er almindeligt i en købstadshistorie. Vi får bl.a. en del af vide om relationerne til herregården Hindsgavl. Det fremgår endvidere, at flere fynske godser i perioder blev ejet af storborgere i Middelfart. Men i 17-1800-tallet var det også almindeligt, at vestfynske bønder udlånte penge til byfolk og investerede i byens ejendomme og skibe. Imidlertid kunne by-landrelationerne have fortjent en mere grundig og systematisk gennemgang, end det er tilfældet. Fx. kunne man have undersøgt grænserne for byens handelsopland ved hjælp af købmands-skifter.

Bogen er forsynet med 10 siders sammenfatning og perspektivering, hvad der desværre er en stor sjældenhed i danske købstadshistorier. Der er også en kommenteret litteratur- og kildeoversigt. Derimod savnes der et noteapparat.

Sammenfattende må man sige, at Middelfart kommune har fået overordentligt meget for sine

penge. Borgerne i Middelfart kan glæde sig over en særdeles velskrevet bog med masser af spændende oplysninger og gode illustrationer (heriblandt fine tegninger af Peter Dragsbo). Og læsere i andre dele af riget er blevet beriget med en interessant fremstilling om en by med en ganske særegen »stop-go«-udvikling. Dog kan man ærgre sig over, at Middelfart kommune ikke satte mere end 30.000 kr. på højkant. Men det kan jo være, at kommunen nu er villig til at yde en større sum til et ekstra bind om udviklingen siden 1940.

Jørgen Mikkelsen

Ole Hyldtoft: Teknologiske forandringer i dansk industri 1870-1896. Dansk industri efter 1870 bd. 4, Odense Universitetsforlag 1996. 413 s., 268 kr.

På et privat møde den 19. august 1882 besluttede en række beboere og grundejere i Sundby på Amager at klage over Fredens Møllers Fabrikker. I klagen fremhævedes det, at stanken fra fabrikken i en årrække havde været til stor gene for beboerne. Flere gange dagligt slap fabrikken store mængder stinkende damp løs, og en stikkende lugt sænkede sig som en tæt tåge i lang afstand fra virksomheden. I haverne omkring fabrikken visnede alt grønt, mange fik åndedrætsbesvær, hovedpine og almindeligt ildebefindende. Derfor anmodede klagerne om, at Sundhedskommissionen hurtigst muligt måtte gribe ind over for fabrikkens skadelige uddunstninger. Klagerne var imidlertid forgæves. Fred fik virksomhedsledelsen imidlertid ikke. Protesterne fortsatte, men først i 1904 blev produktionen indstillet.

I dette bind de om teknologiske forandringer i den tidlige danske industri præsenterer Ole Hyldtoft sine læsere for en ny og spændende vinkel, nemlig den at det industrielle gennembrud i Danmark var meget mere end store, velpudsede dampmaskiner, rationelt planlagte anlæg og fabrikker med teknologi, som kunne erstatte tungt og opslidende arbejde. Det var først og fremmest skidt og møg, øredøvende larm samt risiko for liv og lemmer.

Selv om vinklen er ny så er industrihistorie som disciplin det ikke. Faktisk har vi i Danmark en lang og smuk tradition. Det ældste standardværk om den industrielle udvikling i Danmark frem til 1850 udkom under besættelsen i tre bind under redaktion af Axel Nielsen. Den efterfølgende periode er blevet behandlet i Richardt Willerslevs disputatsstudie fra 1952 af dansk industri i den spændende brydningsperiode fra 1850 til 1880, og af nyere oversigtsværker kommer man ikke uden om Ole Hyldtoft m.fl.: *Det*

industrielle Danmark 1840-1914 (1981), Odense-professoren Hans Chr. Johansens *Industriens vækst og vilkår 1870-1973* (1988) samt Niels Thomsens *Industri, stat og samfund 1870-1939* (1991). De to sidstnævnte indgår for øvrigt i samme serie som den her anmeldte bog. I løbet af 1980'erne er der desuden udgivet en række grundige monografier om den industrielle udvikling i en række større danske byer. Hyldtoft har selv behandlet hovedstaden i *Københavns Industrialisering 1840-1914* (1984), og Johansen m.fl. har behandlet *Fabrik og Bolig i Odense 1840-1940* (1983), mens Henning Bender har beskrevet *Aalborgs industrielle udvikling fra 1735 til 1940* (1987). Ud over disse oversigter findes der en frodig underskov af speciallitteratur, som dækker udviklingen inden for enkelte brancher eller virksomheder. Men det væsentlige er, at vi med dette sidste skud på stammen har fået en sammenhængende fremstilling, som dækker perioden fra det tidlige industrielle gennembrud frem til 1970.

Hyldtofts bidrag er samtidig fjerde bind i det store og ambitiøse bogværk, som er blevet til inden for rammerne af forskningsprojektet *Industriens Vækst og Vilkår. Dansk Industris Historie efter 1870*. Det blev allerede i 1984 iværksat af Statens Humanistiske Forskningsråd og Carlsbergfondet. Til projektet er knyttet en bred kreds af seniorforskere. Desuden har en række yngre forskere arbejdet med udvalgte emner inden for projektområdet. De tre bind, der hidtil er udkommet, har taget en række centrale emner op: industriens vækst og vilkår, forbrug og produktion af industrivarer og forholdet mellem industri, stat og samfund. Man har altså på forhånd valgt en tematisk opdeling af bindene. Det kan have sine fordele, herunder at de enkelte bind kan læses uafhængigt, men til gengæld kan det være svært at holde fast i de lange linier.

Hyldtofts bog indeholder naturligvis meget andet end de allerede beskrevne iagttagelser af den udbredte forurening i storbyerne og det helbredsskadelige arbejdsmiljø. I det hele taget kommer han vidt omkring i sin over 400 sider lange bog. Indledningsvis diskuteres en række centrale begreber, metoder og teorier. Det er standardudstyr, men kan mageligt springes over, mens både læg og lærd kan anbefales de efterfølgende kapitler, ikke mindst de to velskrevne afsnit om den eksisterende litteratur og det spændende kildemateriale, som Hyldtoft med stor tålmodighed har gravet frem.

Læserne få mange informationer; måske for mange? Især i den detaljerede gennemgang af de enkelte industrigrupper kan man let miste overblikket. Man kan desuden diskutere valgene og den foretagne vægtning, men det skal indrømmes, at det er svært at bringe den danske teknologiske udvikling i den valgte periode på en enkelt formel. Inden for nogle brancher kan

man iagttage en hastig og gennemgribende forandringsproces, mens der inden for andre ses stagnation og tilbagegang.

Man bliver derfor nødt til at rejse spørgsmålet, om det ikke havde været mere hensigtsmæssigt at se på teknologiudviklingen over et længere tidsspænd. Ikke mindst fordi det var i perioden fra 1840'erne og frem, de afgørende gennembrud skete. Godt nok var tiden efter 1870 præget af en vækst i bredden, og godt nok voksede arbejdsstyrken, men det er et spørgsmål, om det udelukkende kan tilskrives de teknologiske forandringer eller man må lede efter andre årsagsforklaringer?

Bogen viser ydermere, at kun få nye industrier vandt fodfæste i perioden. Det meste af væksten foregik inden for de etablerede områder: støberi, jernskibsbyggeri, teglværker og bryggeri. Der kom dog nye til, og blandt dem finder vi nogle af de industrier, som kom til at præge udviklingen i den første halvdel af dette århundrede, og som stadig spiller en vis rolle, nemlig: maskinsnedkerierne, trikotage-, sukker- og cementfabrikkerne samt mejerier, slagterier og forædlingsindustrien. Det var også nyt, at staten begyndte at markere sig. Langsomt men sikkert kom den til at spille en stadig mere synlig rolle i forhold til styringen af for eksempel adgangen til eneret og patenter, omkring selskabslovgivningen, told- og handelspolitikken og ikke mindst på uddannelsesområdet.

På trods af indførelsen af nye kraftmaskiner og en række nye værktøjer var tiden stadig præget af håndkraft. Der var mangel på maskin- og værktøjsfabrikanter. De fleste var derfor nødsaget til at købe både teknik og know-how i udlandet. Men det var dyrt og belastende for handelsbalancen, hvorfor man lagde stor flid for dagen, når det gjaldt udspioneringen af udenlandske foretagender, der var på forkant med den teknologiske udvikling. Også her spillede staten en vigtig rolle, især med hensyn til finansieringen af denne form for »industrispionage«. Den viden, man hentede hjem, kom derfor fællesskabet til gode, idet den hurtigt formidledes til en bred kreds gennem fagtidsskrifter og journaler.

Det er altså historien om det råstoffattige land i randområdet af det stærkt industrialiserede Europa, som på trods heraf formåede at opbygge en industri, der inden for en række områder lod sig måle med en international målestok. På mange måder rokker bogen ved det traditionelle billede af Danmark i anden halvdel af 1800-tallet. De fleste har nok en eller anden fjern fornemmelse af en primitiv og svagt udviklet industri, som stod tilbage for de øvrige europæiske nationer. Det har mange fået indprentet gennem den elementære historieundervisning i skolen og gymnasiet og andre senere fået bekræftet ved læsning i de store danmarkshistori-

ske samleværker, hvor der fremmanes et billede af et udpræget agrarsamfund med søfart og fiskeri som de dominerende erhvervsgrøner.

Det er et stort og vanskeligt stof, Hyldtoft har sat sig for at behandle. Det kræver overblik og evnen til at skære igennem, og her viser Hyldtoft sig som en mester på sit felt. Han har et grundigt kendskab til kildematerialet og den eksisterende litteratur, men først og fremmest har han evnen til at stille de rigtige spørgsmål, for som bekendt taler kilderne ikke selv!

Det er en bog der henvender sig til både læg og lærd. Det fyldige noteapparat er placeret bagest i bogen, således at det ikke tynger teksten. Man kan derfor frit vælge at springe det over eller lade sig inspirere til nye studier og til efterprøvelse af de fremsatte synspunkter. Og så er det en fornøjelse at se de mange illustrationer. De er valgt med omhu og der er tilmed tale om et materiale, som ikke tidligere er blevet vist for en bredere kreds. Hertil kommer, at bogen er trykt på godt papir med et roligt layout. Både de »Gavmilde Fonde« og den prisbevidste køber har fået, og får, fuld valuta for pengene.

Frank Allan Rasmussen

*Anna Tranberg og Knut Sprauten, red.:
Norsk bondeøkonomi 1650-1850. Det
Norske Samlaget, Oslo 1996. 208 s.*

I det ydre fremstår bogen ganske uprætentiøs. Omslaget er lysegråt, formatet er bare 13 X 20 cm, og sidetallet er så beskedent som 208. Men man opdager snart, at der er tale om en stofmættet og perspektivrig bog. Temaet anslås ganske klart i den historiografisk orienterede indledning. Her præsenteres tre af de vigtigste bidragydere til norsk landbrugshistorie i dette århundrede. Andreas Holmsen mente, at selvforsyning var et mål og et ideal for den norske bonde frem til midten af 1800-tallet. Også Sverre Steen lagde vægt på selvforsyningshusholdningen, men han erkendte dog, at der var store lokale variationer, og at bønderne visse steder havde stærk tilknytning til markedet. Stein Tveite gik et stort skridt videre. I 1959 argumenterede han for, at bonden altid har haft som mål at opnå størst mulig indtægt. Landbrugsdriften blev derfor indrettet på de produktionsgrøner, der gav størst muligt udbytte, og på de varer, som var lettest at afsætte. Anna Tranberg og Knut Sprauten er tilbøjelige til at tilslutte sig Tveites synspunkt, men de bemærker også, at det enkelte gårdbrug var indrettet med *både* salgsproduktion og selvforsyning for øje. »Men vektlegginga kunne endre seg over tid, og det var store regionale skilnader innanfor same tidsrom. Ulikskapar i ressursgrunnlag, bruksstorleik og avstand til marknaden verka inn på i

kor stor mon økonomien var marknadsintegrert, og når det skjedde endringar på dette området. Desse endringane har stort sett gått ut på ein aukande del av produksjonen blir selt, og denne prosessen har gått føre seg i ulikt tempo heilt opp til vår eiga tid.»

Disse ord kan tjene som en sammenfatning for de ni artikler, der hver især belyser forholdene i en eller et par landsdele. Tilsammen dekker artiklerne stort set hele Norge fra Trondheim og sydpå, og der er desuden en artikkel om fiskerbønder i og omkring Lofoten. I det følgende vil jeg omtale tre artikler, der viser, hvor forskelligt bondens tilværelse kunne forme sig i Øst-, Syd- og Vestnorge.

Anna Tranberg beskæftiger sig med det frugtbare Hedmarken (nord for Christiania), der i løbet af 16-1700-tallet specialiserede sig i kornavl samt fremstilling af kornbrændevin og linned. Det opdyrkede areal blev efterhånden udvidet så meget, at Hedmarken savnede græsningsarealer. Ejerne af de store gårde løste problemet ved at leje og opkøbe sætere i andre landsdele. Undertiden måtte kreaturerne og hyrderne tilbagelægge 10-16 mil for at nå frem til disse græsgange. Hedmarken-bøndernes korn blev afsat i havnebyerne og i minebyerne, og hvis priserne var gode, hændte det, at bønderne solgte hele deres egenavl og købte dårligere og billigere dansk korn i Christiania for at dække deres eget forbrug. Bønderne forstod sig også på prisspekulation. I sommeren 1812, da Norge var plaget af stor kornmangel, indgik bønderne i Hedmarken en aftale om ikke at sælge ud af deres rug, før prisen var nået op på 100 rd. pr. td. Og dersom en bonde ikke var i stand til at vente så længe, forpligtede de andre sig til at opkøbe hans korn.

Efter 1814 blev landbrugskonjunkturerne væsentligt ringere, og det medførte, at Hedmarken-bønderne i højere grad satsede på selvforsyningsøkonomi. Men allerede få år senere fandt de sig en ny næringsgren: kartoffelavl og fremstilling af kartoffelbrændevin. De udnyttede den omstændighed, at der i 1816 blev indført forbud mod import af kornbrændevin.

Anna Tranberg slutter sin artikkel med at karakterisere kornavl i 16-1700-årene som »hasardiøs forretning« og »gambling«. Ustabile priser og den årlige usikkerhed om høstens udbytte gjorde, at gårdbrugerne måtte benytte enhver mulighed til at få så høje indtægter som muligt. Kornbønderne havde væsentligt større grund til at tænke forretningsmæssigt end nutidens landmænd, der kan opnå statsstøtte, når høsten slår fejl!

Ove Bjarnar tager sig af bondebruget i Eiker mellem Drammen og Kongsberg. I den tidligt moderne periode var dette område et af de mest industrialiserede i monarkiet. En del af bondebefolkningen var engageret i savbrugsnæring og trælasthandel, og den omfattende minedrift

(bl.a. sølvværket i Kongsberg) skabte grundlag for en masse arbejde til bønderne, især i form af transportopgaver. Nogle af disse ydelser var reguleret gennem arbejdspligter, men der eksisterede også mere markedsorienterede relationer mellem industrivirksomhederne og bønderne. Det var således ganske almindeligt, at sølvværket udbød bestemte kørselsopgaver i licitation. Og Bjarnar giver eksempler på, at bønderne formåede at udnytte konkurrencen mellem værkerne til egen fordel. Han påviser også, at bøndernes arbejde for industrierne satte et stærkt præg på landbruget. For bønderne havde et stort antal heste, og agerbruget var domineret af havre, der jo er særdeles velegnet til hestefoder. Jorden ville ellers også have været udmærket til også at dyrke andre kornsorter.

Der kunne også have været dyrket mere korn i området omkring Bergen, skriver John Ragnar Myking i sin artikkel om vestlandsk husholdsøkonomi i 16-1700-tallet. Imidlertid tilpassede bønderne sig til det stabile kornmarked i Bergen, og de valgte i stedet at sats på animalsk produktion og fiskeri. Og da der var tale om et gunstigt bytteforhold mellem kød og korn, fik bondehusstandene adgang til mindst tre gange så mange kalorier ved at sælge kød i byen og købe korn for pengene.

Mykings artikkel bygger i stor udstrækning på en konsumtionsliste fra Bergen 1681. Ud fra denne kilde har det været muligt at inddele Bergens handelsopland i en række forsyningszoner. Fra det inderste område modtog storbyen frisk mælk; fra de fjernere egne kom der smør, slagtevarer og talg. Visse landsbyer havde dog specialiseret sig i at levere ganske bestemte varer såsom humle. Dette billede stemmer overens med den tyske økonom von Thünens teori om by-land-relationer – en teori, der med held er blevet afprøvet på en række storbyer, deriblandt København.

Myking påviser også, at der foregik en betydelig handel uden for købstæderne. En stor del af handelen foregik i de såkaldte kræmmerlejer (små handelssteder langs kysten), hvor kommissionærer for bergensiske købmænd købte fisk og solgte korn til bønderne. Men bønderne havde også kontakt til skotske trælasthandlere og hollandske hummeropkøbere. Desuden havde vestlandsbønderne megen direkte handel med bønder og minesamfund i Østnorge. Det vestnorske kvæg kunne selv tage vandreturene ind over fjeldet, mens smør og talg blev transporteret på hesteryg. Endelig tjente de store markeder som udvekslingssteder for bondeprodukter fra øst og vest.

En nærlæsning af de ni artikler afslører naturligvis visse holdningsforskelle. Således kan der spores en vis uenighed om, hvorvidt bønderne investerede noget af deres overskud i nyt produktionsapparat. Men artiklerne supplerer også

hinanden på talrige måder, og bogen fremstår derfor som en usædvanligt homogen antologi, der giver et godt overblik over den norske erhvervsudvikling på landet i tiden fra 1650 til 1850.

Bogens hovedresultat – at den førindustrielle bondebefolkning var mere markedsorienteret end almindeligt antaget – falder godt i tråd med en række nyere danske undersøgelser såsom Bjørn Poulsens studier af handlende og sejlede bønder i senmiddelalder og renaissance, Ellen Damgaards undersøgelser af bønder og købmænd på Lemvig-egnen i 17-1800-årene og Palle O. Christiansens udforskning af de sjællandske 1700-talsbønders handelsadfærd. Man må håbe, at der kommer flere nordiske undersøgelser af samme type. »Norsk bondeøkonomi 1650-1850« giver masser af inspiration til dette.

Jørgen Mikkelsen

Bjørn Westerbeck Dahl: Vor kongelige Fæstning Nyborg, Nyborg Lokalhistoriske Forlag 1995, 191 s.

I dansk sammenhæng er vi ikke forvænte med litteratur om fæstningshistorie. Man må derfor hilse det velkommen, at denne disciplin i de senere år har fundet en kompetent dyrker i Bjørn Westerbeck Dahl, der har leveret en række studier inden for dette område. Den foreløbige kulmination i denne forskningsindsats er monografien om Nyborgs fæstning, der blev nedlagt 1869.

Lige fra Middelalderen har Nyborg været bebygget og befæstet, men det er først fra Grevens Fejde, at området har været erkendt som et vigtigt strategisk punkt i sammenhæng med beskyttelsen af forbindelsen over Store Bælt. I den foreliggende publikation følger man de forskellige forsøg på at befæste Nyborg og de overvejelser, der gennem årene har ligget til grund for arbejdet med fæstningen.

Forfatteren sørger for løbende at relatere fæstningsbyggeriet i Nyborg til de overordnede militære og strategiske overvejelser, man gjorde sig i Danmark m.h.t. befæstningen af landet som helhed. Interessant er således inddragelsen af Anders Billes betragtninger over landets forsvaret fra 1646 og Georg Hoffmans betænkning om Danmarks fæstningsforsvar fra 1655.

Georg Hoffman pegede med rette på Nyborgs uheldige beliggenhed set ud fra et strategisk synspunkt, anbragt som den var i bunden af en fjord. Befæstningsanlægget var udmærket, så længe det kun tjente beskyttelse af byen som sådan, men i det øjeblik fæstningen fik en videre strategisk betydning i forbindelse med bevogtningen af Store Bælt, fik den kun ringe betydning. I bogen redegøres der for Georg Hoffmans

tanker om at flytte fæstningen ud på Slipshavn, der lå strategisk mere gunstigt. Overvejelserne gik så vidt, at man i forbindelse med projektet planlagde at flytte Nyborgs indbyggere ud til Slipshavn og nedlægge den hidtidige by. Projektet blev aldrig til noget, og i første omgang måtte Nyborg overgive sig til svenskerne i januar 1658.

Svenskernes intention om mere permanent at sætte sig fast i Danmark for at kunne kontrollere de danske stræder gav sig udslag i deres planer om at færdigbygge og udbygge Nyborg Fæstning. Udviklingen indhentede imidlertid dette projekt. Senere besøgte Henrik Ruse også Nyborg i 1661 og udkastede store planer om fæstningens udbygning. Disse får vi udmærket beskrevet i bogen. Ruses indberetning ligger i Krigskollegiets arkiv, mens det tilhørende kort er fundet i Universitetsbiblioteket i Oslo. Arkivaliers veje kan tit være uransagelige, men her giver forfatterens store viden og forskningsenergi resultater, således at Ruses samlede projekt nøje kan beskrives.

En ny plan til fæstningens udbygning blev udformet af H.H. Scheel i 1722 og dannede grundlag for de arbejder, der foregik på fæstningen frem til 1760'erne. Problemet var til stadighed den dårlige placering, især set i forhold til en anbringelse på Slipshavn. Fæstningen blev i 1760'erne sågar solgt til byen, men tilbagekøbt i 1768. Nogen militær værdi havde fæstningen dog fortsat ikke. I 1854 fremkom atter planer om at bygge et fort på Slipshavn, men disse blev atter opgivet, og i 1869 blev fæstningen i Nyborg opgivet og terrænet stort set overladt til byen. Byen fortsatte dog med at være garnisonsby frem til 1913, men derefter var forbindelsen til forsvaret også uigenkaldelig slut.

Bjørn Westerbeck Dahls bog giver en god skildring af fæstningens udvikling og de forskellige planer omkring dens udbygning. Skildringen giver mere end ren fæstningshistorie, men det kan naturligvis ikke skjules, at Nyborg fæstning ikke er det mest spændende og interessante af de danske fæstningsanlæg. Fremstillingen viser imidlertid hvor meget stof, der kan hentes om de danske fæstninger i arkiverne, og det ville være velkomment, om lignende monografier om disse så dagens lys. Bogen er endvidere et eksempel på, hvorledes et emne, der både vedrører rigshistorien og lokalhistorien, kan behandles vedkommende og kompetent.

Der er tale om en flot udstyret og velskrevet publikation, hvis gode tids- og oversigtstavler øger dens anvendelse som opslagsbog.

Hans Chr. Bjerg

Poul Verner Christiansen m.fl.: Ristrup – en østjysk herregård. Østjysk Hjemstavnsforening 1995. 287 s., 248 kr.

Herregårdsmonografier findes der ganske mange af, men oftest er det de større herregårdes historie, der har været genstand for nøjere granskning. Det er derfor af interesse at få en sammenhængende beskrivelse af en mindre af slagsen, nemlig Ristrup i Sabro sogn nordvest for Århus. Langt hovedparten af bogen er skrevet af forhenværende rektor for Langkær Gymnasium i Tilst Poul Verner Christiansen, der tidligere har arbejdet med lokalområdets historie, bl.a. i bogen *Geding – en østjysk landsbys rødder*.

Bogen starter med Ristrups ældste historie, men »her må vi nøjes med at famle lidt i mørket«, som forfatteren rigtigt påpeger. Som følge af det uhyre sparsomme middelalderlige kilde-materiale får de første afsnit i vel høj grad gisningernes præg; anmelderen føler sig således ikke overbevist af forsøget på at knytte den lavedelige Jens Nielsen (Munk med vinranken) til Ristrup i stedet for til Restrup i Rinds herred i sidste halvdel af 1400-tallet – thi han var svigersøn af Mourids Nielsen (Gyldenstjerne)s tidligere foged Niels Pedersen, der skrev sig af Restrup i Rinds herred. (I øvrigt skal der gøres opmærksom på en lidt forstyrrende trykfejl s. 18, idet Jens Nielsens far ikke var Christiern Nielsen, men – som det også senere fremgår – dennes søn Niels Christiensen).

Det havde måske nok været rimeligere at nøjes med at konstatere, hvad der vides, nemlig at der har eksisteret et Ristrup ved midten af 1300-tallet, og at gården i begyndelsen af 1500-tallet ejedes af Erik Skram (Fasti), der som beskrevet s. 22 i 1529 (og ikke som der står i slægtstavlerne s. 14 og 21 i 1519) solgte Ristrup til Hans Rostrup. Det ville efter anmelderens opfattelse have været en gevinst, thi det indtryk af usikkerhed, som de første afsnit kan efterlade, gælder ingenlunde den resterende del og langt hovedparten af fremstillingen, der fra 1500- og især 1600-tallet og fremefter bygger på et omfattende og fyldigt materiale i såvel de trykte kildesamlinger som ikke mindst det utrykte materiale i godsarkiver, privatarkiver, centraladministrationens arkiver m.v.

Gården og dens ejere er naturligt nok styrende for fremstillingen, men det bør understreges, at der ikke blot er tale om en fortløbende opremsning af data, idet gårdens historie hele tiden ses i sammenhæng med det omgivende samfund – såvel det nære som det fjernere. Efter en omhyggelig redegørelse for gårdens historie frem til enevælden, hvor den bl.a. var i kongelig eje i 1630'erne og 1640'erne, følger således i kapitlet »Herskab, tjenestefolk og herredsfolk i

1600-tallet« en sammenfattende fremstilling af herregårdens placering i det lokale samfund, hvor der bl.a. berettes om forholdet mellem præst og herskab og den sociale lagdeling i bondesamfundet. I det hele taget er det et gennemgående træk, at forholdet til lokalsamfundet og bønderne inddrages i fremstillingen. Vi hører om forpagteren Achim von Bredows vanskeligheder med de ulydige bønder i 1630'erne, og senere er der udførlige skildringer dels af, hvorledes selvejerne i Geding i 1680'erne med loven i hånd med held gik helt til Højesteret for at få nedsat deres hoveri, dels af hvorledes deres efterfølgere i 1750'erne med mindre held nægtede at gøre ekstra hoveri. Forholdet var dog ikke udelukkende præget af strid; eksempelvis berettes der om den socialt sindede godsejer Hans Folsachs indsats i sogneforstanderskabet i 1800-tallet.

I det større samfundsmæssige perspektiv er der som eksempel på de kapitalstærke borgeres sociale opstigen i 1600-tallet et særdeles interessant kapitel om spekulanten Jacob Nielsens vej til Ristrup. Faderen Niels Jacobsen var bondefødt, men endte som borgmester i Randers, hvor han havde giftet sig ind i en blomstrende forretning og til stor rigdom. Sønnen synes at have levet af sin arvede kapital, som han udlånte til betrængte adelige godsejere mod udlæg i disses jordegods, bl.a. til Caspar Rudolf von Gersdorff til Ristrup, som Jacob Nielsen dog først kom i besiddelse af i 1662, da enevælden havde gjort det muligt for borgerlige at eje frit jordegods. Slægtens sociale opstigen fortsatte, idet sønnen 1681 blev adlet under navnet Hans von Lossow, der også arbejdede på at erhverve tilstrækkeligt gods i Ristrups nærmeste omegn til at opnå skattefrihed for herregården, hvilket imidlertid først lykkedes i 1714 for hans borgerlige efterfølger, landsdommer Tøger Reenberg, hvis slægtsmæssige baggrund i øvrigt minder meget om Jacob Nielsens.

I det hele taget giver fremstillingen et godt indblik i enevældens samfund med bl.a. oversigt over rangssamfundets forskellige klasser og eksempler på protektionens afgørende betydning for ens muligheder i samfundet. Da Tøger Reenberg i 1703 udnævntes til 4. landsdommer i Jylland, opnåede han således dette via en svoger, hvis onkel var svoger til oversekretær i Danske Kancelli, Ditlev Vibe, der havde gode forbindelser til Frederik IV, og da en af de senere ejere af Ristrup, Peder Otto Rosenørn, i 1820 blev stiftamtmand i Århus, spillede svigerfaderen Peder Wormskiolds gode kontakter til chefen for Rentekammeret, Johan Sigismund von Møsting, en væsentlig rolle. Samme Peder Wormskiold havde giftet sig til Ristrup i 1781, men opholdt sig som embedsmand i Rentekammeret mestendels i København; som medlem af Den store Landbo-kommission blev han en slags formidler mellem

sin chef Reventlow og andre reformtilhængere på den ene side og reformmodstandere blandt slægtninge og standsfæller i sit jyske bagland på den anden side – også her sættes den lokale historie ind i en større sammenhæng.

Forfatteren giver en grundig, fyldig og detaljeret fremstilling af gårdens ejere og deres meriter i forhold til såvel Ristrup som det omgivende samfund frem til i dag, dog med tyngdepunktet på enevældens tidsalder. Blandt ejerne i denne periode vies der særlig megen plads til den ovennævnte Tøger Reenberg, af hvem der med udgangspunkt i hans bevarede brevjournals tegnes et levende og spændende portræt. Han var en særdeles alsidig herre, der lagde stor energi i såvel embedet som landsdommer som den daglige drift af Ristrup, hvor studeavlen spillede en fremtrædende rolle (han lod således opføre et nyt øksenhus). Men det væsentlige for ham, der var uddannet teolog og 1680-1682 havde været på studierejse til en række europæiske byer, var de teologiske og litterære studier. Han opbyggede en anseelig bogsamling på Ristrup, skrev selv digte og var som digter en slags forløber for Holberg, ligesom han korresponderede med flere af tidens førende kulturpersonligheder, heriblandt Frederik Rostgaard.

Ud over at egnens historie løbende inddrages i den kronologiske fremstilling, behandler forfatteren i et afsluttende kapitel »Rundt om Ristrup« lidt nøjere en række lokaliteter knyttet til Ristrups historie, bl.a. Sabro mølle, Ustrupgård og Tøger Reenbergs oprettelse af en skole i Fårup. Desuden er der en række selvstændige afsnit, hvor først cand. mag. Steen Ivan Hansen redegør for bygningshistorien fra begyndelsen af 1700-tallet og frem, mens landbrugskonsulent Vagn Hammer behandler hovedgården som landbrugsbedrift med hovedvægt på 1800- og især 1900-tallet, og fhv. skovrider Preben Møller beretter om skovene over Ristrup.

Bogen, der er rigt illustreret, heraf en ikke ringe del i farver, giver fra det tidspunkt, hvor kildematerialet tillader det, et godt indblik i en mindre jysk herregårds historie med et meget detaljeret og facetteret billede af menneskene såvel på som omkring gården, ligesom der hele tiden trækkes tråde fra Ristrups historie til de almene samfundsforhold og udviklingen heri.

Jens Villiam Jensen

Inger-Lise Kolstrup: Magi & Kunst.
Skippershoved 1995. 192 s., 248 kr.

Inger-Lise Kolstrup, lektor i kunsthistorie ved Aarhus Universitet, har skrevet om dansk (og nordisk) kunst fra senromersk jernalder til tidlig middelalder (ca. 400-1100) – den periode, hvor dyreornamentikken blomstrede. I bogen

behandles også den nordiske dyreornamentiks efterliv i romansk kirkekunst i Danmark (s. 105-115) samt »hedenolds« efterliv i kunsten efter reformationen, især fra 1700-årenes slutning og fremefter, mundende ud i Asger Jorns kunst og Bjørn Nørgaards prægtige karton til den første Christiansborg-gobelin, hvis motiv er vikingetiden (s. 116-174). Bogen er forsynet med noter, litteraturliste og kildeangivelser for illustrationerne: i alt 147 figurer, der næsten alle er reproduceret i udsøgt kvalitet. Hovedparten er fotos af de originale kunstværker, heraf mange i farver, mens andre er tydeliggørende udtegninger af den ofte komplicerede ornamentik. Det er en smuk og velskabt bog i et handy format og med god korrespondens mellem en levende tekst og velvalgte billeder.

Bogen er et nybrud. Med undtagelse af samme forfatters bidrag om samme periodes kunst på de første 29 sider i *Ny dansk kunsthistorie* bd. 1, 1993, er dette første gang, en dansk kunsthistoriker skriver om emnet. Det kan undre, al den stund det var i netop denne tid, at Skandinavien leverede sit vel mest originale bidrag til den europæiske kunst. Hidtil er kunsten før kristendommen for Danmarks vedkommende næsten udelukkende behandlet af arkæologer (Broby-Johansen er en suveræn undtagelse), der i hovedsagen har haft andre ærinder: formålet har i vidt omfang været at etablere beskrivende oversigter samt definitioner og kronologi på de skiftende stilarter ud fra arkæologiske fund af kunstnerisk udsmykkede genstande, samt at undersøge kunstens udvikling og påvirkninger udefra. Der er opnået fortrinlige resultater, som i de seneste år er bekræftet af dendrokronologiens præcise årstalsangivelser, og som er af basal betydning både i det bredere arkæologiske arbejde og for alt arbejde med periodens kunst.

Inger-Lise Kolstrup har haft kunsthistorikerens ærinde. Med erklæret reverens for den af arkæologer etablerede basis og en god belæsthed i relevant arkæologisk litteratur sætter hun focus på kunstens æstetisk betonedede sider og dens betydningsindhold. Det er ikke i denne bog, man finder kronologiske udredninger. Til gengæld møder man her en vel udtrykt glæde ved kunsten og forklaring af dens særegne æstetiske principper og virkemidler, udtrykt i en levende og engageret tekst. Bogen giver en forfriskende formidling af periodens formaliserede og komplicerede kunst på bred kunsthistorisk og kunstteoretisk baggrund – som i alt fald anmelderen tit har savnet i hidtidige fremstillinger. Her er også diskussioner af betydningsindholdet i udvalgte motiver (bl.a. guldbrakteaternes, og fremstillingerne med Sigurd Fafnersbane), hvor forfatteren nok går lidt længere end de fleste nordiske arkæologer, men alligevel fastholder en kritisk holdning og ikke lader sig lede ud i fantasiernes overdrev.

Det er også en kvalitet ved bogen og noget nyt, at den følger den sene førkristne kunst til dørs ved at følge dens efterliv i den tidligmiddelalderlige kunst, og ikke mindst ved at undersøge dens betydning for senere dansk kunst – bla. for nutidige kunstnere som Jorn, der var dybt engageret i den nordiske oldtidskunst, og Bjørn Nørgaard, der suverænt har ladet sig inspirere af samme. Som det understreges i bogen: indsigt i den nordiske oldtidskunst og ideverden er en forudsætning for ret at forstå dem og mange andre.

Desværre er bogen skæmmet af trykfejl, hvoraf enkelte er noget meningsforstyrrende (f.eks. billedtekst s. 128 med datering af Abildgaards lille maleri »Ymer dier koen Audhumbla« til ca. 1877, i stedet for 1777). Forlaget burde have været behjælpelig med grundig korrekturlæsning. Der er også et par smuttere, når baggrundsstof fra arkæologien og filologien refereres (f.eks. s. 86, hvor historierne omkring Sigurd Fafnesbane relateres til Beowulfkvadet). Og personen med draget sværd på Benzons maleri fra 1843 »Knud den helliges drab i Odense St. Albani kirke 1086« (fig. 123) er ikke drabsmanden, som skrevet står s. 141, men broderen Benedikt, der forsvarede Knud. I øvrigt er billedet interessant som et tidligt eksempel på, at 1800-tallets billedkunstnere tilstræbte »korrekt« gengivelse af rekvisitter fra motivets tid; her er adskillige detaljer hentet fra den norske Urnes kirke fra slutningen af 1000-årene.

Men kritikpunkterne er i småtingsafdelingen. Bogen er en indlevet og afrundet fremstilling af den sene førkristne kunst og dens betydning for eftertiden. Den kan læses af alle kunstinteresserede (en skam for salget, at ingen undertitel oplyser, at bogen bl.a. behandler vikingetidens kunst). Afsluttende skal fremhæves, at bogen er en provokation til forfatterens fagfællers almindelige praksis og holdning, at dansk kunst begyndte med kristendommens indførelse. Måske er det snart tiden til at begynde samle danske kunsthistorier ved dansk kunsts begyndelse: i stenalderen. Det er for nylig gjort i Sverige i *Signums svenska kunsthistoria* planlagt til 11 bind, hvor første bind om tiden før vikingetiden udkom i 1994 og bind 2 om vikingetidens kunst året efter.

Else Roesdahl

Danske præsters indberetninger til Oldsagskommissionen af 1807. Redigeret af Christian Adamsen og Vivi Jensen. Wormianum. Bd. 1. Vest- og Sydjylland. 1995, 346 sider. Bd. 2. Nord- og Østjylland. 1996, 348 sider. 285 kr. pr. bd., i abonnement 248 kr.

Tidsskriftet Skalks forlag Wormianum har med Christian Adamsen og Vivi Jensen som kyndige redaktører påbegyndt et stort udgivelsesprojekt med publicering af de vel op imod tusind indberetninger, som danske præster i årene 1808-1809 indsendte til den nyoprettede Oldsagskommission i København. Det kunne synes en uoverkommelig opgave, som så mange kildeudgivelser, og det kan da også kun lade sig gøre, fordi udgivelsen i første række sigter på en materialefremlæggelse og ikke på en tilbundsående kildekritisk gennemgang af indberetningsmaterialet. Nogen vil måske savne realkommentarer til indberetningernes mange emner, men det er i dette tilfælde fortjenstfuldt at satse på og dermed overkomme udgivelsen som tekstfremlæggelse med få vejledende bemærkninger, frem for måske at strande med et prætentivt projekt, hvor hver oplysning diskuteres og efterprøves.

Det er en storstilet gave til hele det antikvarisk interesserede Danmark, læg som lærd, at Wormianum har påtaget sig og de støttende fonde har muliggjort udgivelsen af disse præsteindberetninger fra 1800-tallets begyndelse. Hermed fremlægges og tilgængeliggøres et stort og spændende kildemateriale for enhver, og nærlæsningen, citeringen og fortolkningen kan hermed påbegyndes i alle egne af landet. Ikke fordi disse præsteindberetninger ikke har været kendt blandt fagfolk, men det har været og er også fortsat et svært tilgængeligt materiale, når man går til de originale indberetninger, der i dag findes i Nationalmuseets arkiver, skrevet som de er af mange forskellige hænder, og med meget vekslende kvalitet og indhold. Derfor er det en stor hjælp at håndskrifterne nu er tydet og udskrevet, så det hele kan gøres tilgængeligt for alle interesserede. Foreløbig er to bind udgivet med det jyske materiale, og resten vil følge.

Baggrunden for værket er »Den kongelige Commission til Oldsagers Opbevaring«, der i maj 1807 blev nedsat med det hovedformål at sikre bevarelsen og fredningen af Danmarks oldtidsminder og bl.a. fik som opgave iflg. kommissoriet »at udarbejde en instruks, efter hvilken præsterne, der især måtte indbydes til at indberette hver for sit sogn, hvad der fandtes i samme, såvel som og andre havde at indsende deres indberetninger« og »at modtage oldsager eller tegninger af samme, som måtte blive indsendt« og desuden »at sørge for, at de nævnte

indberetninger virkelig indkommer fra alle provstier eller stifter«.

Oldsagskommissionen udarbejdede et omfattende spørgeskema i 12 punkter, trykt og dateret august 1807, efter hvilket man ønskede oplysning om Gravhøje/Kæmpegrave, om Heden-ske Altere (dvs. stendysser), om Tingsteder, om Bautasten og i Klipper indhugne Billeder eller Skrift, om Runestene, om Inscriptioner med Rune- eller Munkeskrift (i kirkerne eller hvorsomhelst), om Billeder (skulpturer) ældre end Reformationens Indførelse, om Levninger fra den catholske Cultus, om Mure, Kjeldere, Voldsteder eller andre Levninger af ældgamle Bygninger, om Det der opgraves eller er blevet opgravet af Høje eller slet Jord, om Samlinger af Oldsager og om Traditioner, vedkommende de forannævnte Oldsager.

En sådan systematisk stofindsamling, ved udsendelse af spørgelister til præsterne via biskopperne og provstierne, var også den fremgangsmåde Ole Worm benyttede i 1620'erne, bl.a. til brug for runeværket *Monumenta Danica*. I 1660'erne og igen i 1680'erne udsendte Peder Hansen Resen ligeledes spørgsmål til biskopperne, der foranledigede indberetninger fra præsterne landet over til brug for *Resens Atlas Danicus*. Og igen i 1750'erne indhentede Laurids de Thurah besvarelser af en række historisk-topografiske spørgsmål fra alle sognepræster til brug for sin planlagte Danmarksbeskrivelse. Oldsagskommissionens henvendelse er den sidste i rækken af egentlige antikvariske spørgerunder til præsterne, og er i sit indhold ikke væsensforskellig fra Worms og Resens, om end langt mere specificeret.

Englændernes bombardement af København i september 1807 må givetvis have forsinket kommissionens udsendelse af spørgelister, for efter indberetningerne at dømme er den først i foråret 1808 udsendt til præsterne. Spørgelisten ledsagedes af et ligeledes trykt *Pro Memoria*, hvori forklares henvendelsens baggrund, og hvor man bl.a. henholder sig til kommissoriet, når man anmoder om, at indberetningerne indsendes inden årets udgang. Sådan skulle det dog ikke gå, om end indberetningerne for langt størstepartens vedkommende blev indsendt til Oldsagskommissionen i løbet af 1808 og 1809. Hertil kommer et antal supplerende indberetninger de følgende år, oftest efter opfølgende spørgsmål fra kommissionen eller i forbindelse med indsendelse af oldsager til kommissionens opbevaring. Der ses dog også eksempler på rene forglemmelser som undskyldning for en senere indsendelse, og atter andre indberetninger må konstateres at være bortkommet eller slet ikke afsendt. En indberetter følte sig i 1808 for ny i embedet til at kunne besvare forespørgselen, og en anden var så gammel og svag, at en ung studerende under et sommerophold måtte svare på

faderens vegne. Helt forunderlig er beretningen om den fornyede indberetning fra Øland, da den først indsendte blev forlist af en fisker på Limfjorden, da han skulle bringe den til forsendelse med posten fra Aalborg.

Spørgeskemaets enkelte punkter er i den trykte liste forklarede ved uddybende bemærkninger og især for middelalderemnernes vedkommende belyst ved mange eksempler på typer af kirkeinventar og deslige. Denne udspecificeringen gør også, at der for mange indberetningers vedkommende er tale om et meget fyldigt beskrevet middelaldermateriale fra kirkerne, som vel især må siges at karakterisere denne indberetningsrunde i forhold til de tidligere fra 1600- og 1700-tallet, foruden naturligvis at indberetningerne til Oldsagskommissionen er bevaret i langt større antal og langt mere repræsentativt end de ældre præsteindberetninger.

Ved modtagelsen i København blev indberetningerne nummereret med en romertalsangivelse for det stift besvarelsen kom fra, og herunder desuden en fortløbende nummerering, som der er redegjort for i udgivelsens indledningsafsnit. Heri er desuden belyst baggrunden for indberetningerne, og den trykte spørgeliste fra 1807 gengives. Der redegøres desuden kort for besvarelsens indhold og for Oldsagskommissionens anvendelse af indberetningerne, bl.a. ved de såkaldte Kancellifredninger i årene 1809-1811.

Et blik på indledningens udgivelsesprincipper giver i øvrigt anledning til en række bemærkninger: Udgivelsen er tilrettelagt efter det i antikvarisk sammenhæng almindeligt anerkendte topografiske princip, følgende den gamle amtsinddeling fra før 1970, således som også Nationalmuseets arkiver og registre er indrettet. Det kan synes uhensigtsmæssigt for den moderne bruger og har heller intet at gøre med den oprindelige opdeling af indberetningerne efter de tidlige stifter. Derfor kan nummereringen i udgivelsen virke forvirrende, hvis man ikke holder sig for øje, at romertallene henviser til stiftet, hvorfra den enkelte besvarelse er indkommet. Under Vejle amt forekommer således indberetninger fra Århus stift (VI), Ribe stift (VII) og Slesvig stift (VIII), og under Sønderborg amt foruden fra Slesvig stift (VIII) også indberetninger fra Fyns stift (II), idet Als indtil 1819 hørte under biskoppen i Odense.

Til afhjælpning af eventuelle lokaliseringsproblemer indledes hvert amt med et amts/sognekort, hvor sidetal for det enkelte sogns indberetning er markeret. På kortet er også markeret et meget væsentligt forhold omkring udgivelsen, nemlig at såkaldt »negative« besvarelser er udeladt, dvs. indberetninger der ikke indeholder antikvarisk stof. Disse sogne er på kortet betegnet 0, mens sogne uden markering angiver, at svarene helt er udeblevet. Amtskortene er således meget væsentlige for brugen af udgivelsen, idet

der enkelt og instruktivt gives et overblik over udgivelsens indhold for det enkelte amt. Det ses også her tydeligt, f.eks. at der for mange købstæder savnes besvarelser, og/eller at størstedelen af indberetningerne fra købstæderne er negative, dog med enkelte, vægtige undtagelser.

Købstæderne er ifølge det topografiske princip placeret først i hvert amtsafsnit, mens sogne herredsvis er opført i alfabetisk orden, hvilket er et brud med princippet, men afgjort en lettelse for læserens orientering. En lille ulempe er det dog, at amtskortene er bragt i to forskellige størrelsesforhold, hvilket bl.a. for de mange småsogne i de nordjyske amter giver et noget sammenklemt og uoverskueligt indtryk. Og det kan undre, at der ikke er indføjet titelsider for de enkelte amter, istedet for gabende blanke højresider, der giver et uroligt helhedspræg, når der bladres i bindene. Det ser ud, som om der mangler noget, og det er skammeligt, for ellers er udgivelsen kendt og letlæselig typografi og lettilgængelig opdeling af de enkelte afsnit. Præsteindberetningerne gengives ord- og bogstavret, og alle besvarelser fra de tysksprogede områder er gengivet såvel på originalsproget som i oversættelse. Indberetningerne ledsages ofte af tegninger eller skitser af det beskrevne, og disse illustrationer, hvoraf flere er i farve og meget smukke, er alle medtaget i udgivelsen, så vidt muligt i sandt størrelsesforhold, der passer pænt til bogens layout. Så hvorfor et kirkesegl fra Løjt er gengivet uskønt i dobbelt størrelse, forekommer ubegribeligt.

Udgivernes bemærkninger til de enkelte indberetninger begrænser sig til få forklarende noter og korte henvisninger, hvor det har været muligt at identificere de omtalte emner, og tjener således fint til vejledning for forståelse af teksten. Der gives også i bemærkningerne oplysning om indholdet af forsvundne eller bortkomne indberetninger, der kun kendes fra Oldsagskommissionens mødeprotokol, hvor de modtagne indberetninger er registreret, og fra en ekstraktprotokol »Efterretninger om Nordiske Oldsager«, hvor indberetningernes indhold er resumeret. Man fornemmer, at udgiverne har været vidt omkring, og har gennemgået alle relevante muligheder for at oplede indberetningsmaterialet. En nærmere redegørelse i indledningen for dette supplerende kildemateriale ville have været at forvente, ligesom en mere udførlig omtale af Oldsagskommissionens baggrund og virke. Mange spændende aspekter antydes blot, og i det mindste en henvisning til Victor Hermansens grundlæggende artikler om kommissionens historie i *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* (1931 og 1953) eller til Jørgen Jensen: *Thomsens Museum* (1992) ville have været på sin plads som vejledning for yderligere interesserede.

Enkelte af indberetningerne blev allerede i

samtiden trykt i kommissionens nye tidsskrift *Antiquariske Annaler*, og herfra er bl.a. hentet en »Efterretning om Oldsager« fra Volstrup og Hørby sogne (Hjørring amt), hvortil indberetningen ellers ikke har kunnet findes. Med *Antiquariske Annaler* som kilde citeres også oplysninger fra 1814 om en privat oldsagssamling i Århus tilhørende oberst Julius Høegh-Guldberg, men materialet har egentlig ikke relevans til præsteindberetningerne og bliver kun yderligere forvirrende, når der andetsteds i bemærkningerne henvises indforstået hertil. En anden indberetning fra det østjyske hører heller ikke oprindeligt til Oldsagskommissionens materiale, men er 1807 tilsendt landøkonomen Gr. Begtrup til brug for hans *Beskrivelse over Agerdyrknings Tilstand i Danmark*. Den indeholder dog antikvarisk stof, som berettiger dens overdragelse til Oldsagskommissionen, hvor den er indført som første bidrag fra Århus stift, velsagtens indsendt af Begtrup, der også har meddelt andre spredte oplysninger.

Mange indberetninger følger skematisk de opstillede spørgsmål, mens andre forholder sig friere og beretter bredt om mindesmærker og oldsager. Enkelte meget omhyggelige og fyldige indberetninger påkalder sig særlig opmærksomhed, og som eksempler herpå kan fra bd. 1 fremhæves indberetningerne fra Chr. Schwensen fra Hørup på Als 1808-1811, og fra Øster Løgum tilsvarende flere på hinanden følgende indberetninger fra pastor P. Kier, af hvilke den første blev trykt i uddrag i *Antiquariske Annaler*. Fra det nordjyske materiale i bd. 2 må fremhæves de særlige forhold omkring indberetningen fra Mors, hvor provst Caspar Schade allerede før indberetningsrunden havde udgivet sin bog *Forsøg til en Beskrivelse af Øen Mors*, og ligeledes 1806 havde indsendt en samling oldsager til Universitetsbiblioteket, som bl.a. blev understøttende for idéen om et Nationalmuseum og dermed også indirekte medvirkede til oprettelsen af Oldsagskommissionen.

Fra Aalborg er der, ligesom fra Ribe, fine, indholdsrige og illustrative indberetninger fra de flere sogne i byerne. Købstædernes komplekse sogne- og præsteforhold kan dog også give bryderier og har drillet udgiverne, hvor en lille indberetning fra Horsens beskriver en senmiddelalderlig Mariatavle. Indberetningen omhandler Horsens Hospitalskirke, som der faktisk står i teksten, og ikke Klosterkirken, som anført i udgivelsens note. Men det snyder, når det ikke er normalt kendt, at hospitalets kirke endnu i nutiden rummer de middelalderlige figurer, indsat i et nygotisk alterskab. Indberetningen er foretaget af hospitalspræsten M.C. Horn.

Noget samlet overblik over indholdet af Oldsagskommissionens indberetninger er det ikke muligt at give, og spørgelistens opregnede punkter giver kun et fingerpeg om, hvad man kan

vente at finde. Men der er rigtig meget at hente for enhver antikvarisk og lokalhistorisk interesseret i disse spændende præsteindberetninger, hvad enten interessen er arkæologien, oldsagerne, mindesmærkerne, kirkernes inventar, kunst- og kulturhistorie, stednavne og sproghistorie eller overtro og sagn, som det også fremgår af mange fine eksempler i udgivernes introduktionsartikel i tidsskriftet *Skalk* 1995, nr. 5.

Den forholdsvis kortfattede indledning i udgivelsens bd. 1, kun otte sider, som der her flere gange er henvist til, er udeladt i bd. 2. Men den er vedlagt som løst indlæg i de eksemplarer der sælges i løssalg, hvilket er en klog disposition, da denne indledning er absolut nødvendig for forståelsen af det udgivne materiale. På denne måde fremstår værket som en helhed, men der er samtidig åbnet mulighed for, at den lokalt interesserede kan erhverve den landsdel alene, der har speciel interesse.

De første udgivne to bind af indberetningerne omfatter som nævnt hele det jyske materiale og vil blive fulgt af yderligere to bind med besvarelsenerne fra østifterne (forventeligt 1997 og 1998). I tilslutning til udgaven vil desuden blive udarbejdet et fælles registerbind, der ved forlagets generøsitet leveres gratis til abonnenterne ved udgivelsens afslutning. Den samlede udgivelse bliver således på i alt fem bind, og som det gælder for vore gamle topografiske værker, vil præsteindberetningerne til Oldsagskommissionen fremover være et uomgængeligt kildemateriale for enhver, der arbejder med et områdes oldtids- og middelalderhistorie. Man kan derfor kun glæde sig til værkets afslutning og forventningsfuldt imødesee de kommende to bind af »Danske præsters indberetninger til Oldsagskommissionen af 1807«.

Thomas W. Lassen

Notitser

Det Kongelige Biblioteks Håndskriftafdeling. Erhvervelser 1924-1987. Vejledning i benyttelse 1-2. Danish Humanist Texts and Studies 12, ed. Erland Kolding Nielsen. Det kongelige Bibliotek, Museum Tusulanums Forlag 1995. 675 s.

Med udgivelsen af ovennævnte bind har Det kongelige Bibliotek påbegyndt sin egen parallel til de håndbøger – guider – som andre arkivinstitutioner har skabt gennem de seneste årtier. De to bind giver både en introduktion til Det kongelige Biblioteks Håndskriftafdeling, en vejledning i benyttelsen og en oversigt over nyere erhvervelser siden 1924.

Introduktionen til Håndskriftafdelingen omfatter en kortfattet oversigt over afdelingens opgaver, accessionspolitik, registrering og forhold til andre institutioner, der indsamler og opbevarer privatarkiver, samt et kortfattet historisk rids over afdelingens historie. Ud over en kortfattet vejledning omfatter indledningen også en særdeles nyttig oversigt over de vigtigste øvrige hjælpemidler til samlingerne, dvs. en fortegnelse over andre trykte og utrykte kataloger.

Formålet med katalogen har været at give brugerne mulighed for at skaffe sig et overblik over de af Håndskriftafdelingens samlinger og arkiver, som er erhvervet i perioden 1924-1987. Den er en fortsættelse af C. Behrends *Katalog over Det kongelige Biblioteks Haandskrifter vedrørende dansk Personalhistorie 1-2, 1925-1927*, og Lauritz Niensens *Katalog over danske og norske Digteres Originalmanuskripter i Det kongelige Bibliotek, 1943*. Katalogdelen er en personcentreret oversigt over manuskripter, breve, optegnelser, dagbøger, erindringer, skitser og lignende. Det er en bred personkreds, der er repræsenteret, men hovedvægten ligger klart på fremtrædende personer inden for dansk litteratur, historie, kunst og videnskab.

Selve katalogen er opbygget som en alfabetisk fortegnelse på personer. Hvor flere personer er forfattere eller nævnt i materialesamlingen, vil der oftest være flere indførsler på samme materiale, således vil en brevveksling kunne søges på både afsender og modtager. For små og mindre accessioners vedkommende fungerer katalogen som en egentlig registratur. For større accessioners vedkommende er indholdet blot angivet ganske summarisk. Her kan man i mange tilfælde få nærmere oplysninger ved at benytte

Håndskriftafdelingens øvrige alfabetiske og systematiske kataloger.

Med denne udgivelse, der omfatter i alt 11.500 indførsler, har Det kongelige Bibliotek givet os en oversigt over og adgang til et væsentligt kildemateriale til dansk ånds-, kultur- og samfundsliv i det 19. og 20. århundrede. Det skal nævnes, at katalogdelens indhold også kan søges i Håndskriftafdelingens base i REX.

Erhvervsarkivets Arkivoversigter 3. Arkiver fra finans-, forsikrings- og servicevirksomheder, erhvervsorganisationer m.v., red. Erik Korr Johansen. Erhvervsarkivet 1995, 408 s., kr. 408.

Med dette bind udsender Erhvervsarkivet det tredje og sidste bind af en samlet oversigt over arkivets samlinger og hjælpemidler. I bind 1, der udkom i 1991, var beskrevet 1.500 arkiver fra landbrug, industri og håndværk, mens bind 2 fra 1993 omhandlede ca. 2.700 arkiver fra virksomheder inden for en gros og detailhandel, restaurations- og hotelbranchen samt transportsektoren.

Dette bind indeholder oplysninger om ca. 2.500 arkiver. Første del omfatter virksomhedsarkiver fra finansierings- og forsikringsselskaber, liberale erhverv og servicevirksomheder samt fra private virksomheder og institutioner m.v. inden for sundhedsvæsen, undervisnings- og forskningsvirksomhed, socialektoren og kulturlivet. Et hovedafsnit rummer arkiver fra erhvervslivets hoved- og brancheorganisationer og andre foreninger med tilknytning til erhvervslivet samt en række øvrige foreninger. Bogen afsluttes med oversigter over private personarkiver samt over Erhvervsarkivets særlige samlinger og hjælpemidler.

I omtalen af de enkelte arkiver anføres der for virksomheder og organisationer først grundlæggelses- eller oprettelsesåret, derefter eventuelt tidligere navne. Hertil kommer undertiden også korte historiske oplysninger. Dernæst følger en angivelse af arkivets samlede omfang og spændvidde og endelig specificerede oversigter over arkivets indhold. Der henvises også til eventuelle billedsamlinger og andet særligt materiale.

Oversigten er opbygget branchevis, og inden for de enkelte brancher og sektorer er oversigten ordnet topografisk efter amter og primærkommuner. Bogen afsluttes med et omfattende regi-

ster over firmaer, branche- og faggrupper samt geografiske navne.

Med dette og de øvrige to bind har historikere og andre forskere fået et centralt hjælpemiddel, når det gælder oversigter over arkivalier til belysning af den erhvervshistoriske, økonomiske og sociale udvikling i Danmark. Erhvervsarkivets store samlinger er hermed for alvor blevet tilgængelige. Ikke kun de professionelle historikere vil have glæde af dette arbejde. Også for lokalhistorikerne vil der her været vigtige supplementter til det lokale arkivmateriale i lokal- og landsarkiverne at finde.

Kommunearkiver. Hasle. Arkivregistratur, red. Erik Nørr. Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm 1996, 125 s.

I 1988 og 1991 afleverede Hasle kommune arkiverne fra de kommuner, der i 1970 blev sammenlagt til Hasle primærkommune. Det drejede sig om Hasle købstadskommune og Klemensker, Nyker og Rutsker sognekommuner. Et resultat af denne aflevering er den foreliggende registratur over det modtagne materiale, der indgår i Landsarkivets serie af registraturer over kommunearkiver.

Registraturen indeholder centrale kilder til belysning af Hasleområdets lokalsamfund og kommunestyre, som hermed bliver gjort tilgængeligt. Men herudover er der grund til særligt at fremhæve det afleverede materiale, der formentlig på et bestemt punkt er unikt i Danmark. Arkivet fra den ene af sognekommunerne, Rutsker, er utvivlsomt landets bedst bevarede landkommunale arkiv. Skiftende sognerådsformænd har sørget for at gemme et komplet arkiv, og lokale kræfter har passet på materialet efter kommunesammenlægningen. Rutskerarkivet er derfor også interessant for forskere, der beskæftiger sig med andre lokalområder, da det kan benyttes som en model for, hvilket arkivmateriale et sogneråd på landet har skabt.

Registraturen indledes med nogle korte afsnit omkring den kommunale struktur og befolkningsudviklingen i Hasleområdet, bemærkninger til de afleverede arkiver, og endelig en

brugervejledning til registraturen. Derudover er registraturen forsynet med en kort litteraturfortegnelse.

Lars N. Henningsen: Ejendoms historie i Sønderjylland. En arkivvejledning. 2. udgave. Landsarkivet for Sønderjylland 1996. 65 s.

Alle arkivinstitutioner mærker i disse år den stigende interesse for historie, ikke mindst slægts- og lokalhistorie, i form af øgede ønsker fra publikum om vejledning og hjælp især til arbejdet med vanskeligt tilgængelige kildegrupper.

Blandt de områder, hvor behovet for information og vejledning synes at være størst, indtager ejendoms historien en fremtrædende plads. Det kan være kompliceret nok at finde rundt i kilderne til ejendoms historien i kongeriget, lettere bliver det ikke, når man bevæger sig syd for Kongeåen. Her adskiller kilderne til undersøgelser af ejendoms historiske spørgsmål sig væsentligt fra de tilsvarende kilder i resten af Danmark. Derfor udsendte Landsarkivet for Sønderjylland i 1983 en særlig vejledning under titlen *Ejendoms historie i Nordslesvig*. Det lille hæfte blev hurtigt udsolgt, og bogen gend sendes derfor nu i en let revideret og ajourført udgave.

Vejledningen er så fyldig, at den kan tjene både nybegynderen og den lidt mere arkivvante bruger. Den er opdelt i to hovedafsnit. Dels et afsnit, der behandler kilderne til jordejendommens historie, dels et afsnit, der behandler kilderne til bygningernes historie. Vejledningen slutter af med en litteraturliste over andre vejledninger i benyttelse af arkivmateriale til ejendoms historiske undersøgelser og en fortegnelse over kilder vedrørende ejendoms historie i Landsarkivet for Sønderjylland samt endelig en udvalgt litteraturliste over eksempler på sønderjysk ejendoms historie.

Det er en grundig og sober indførelse i de kildemæssige problemer, og vejledningen skal ikke mindst roses for, at den som illustrationer gengiver eksempler på de omtalt kildegrupper, så læseren også kan få et visuelt indtryk af kildematerialet.

Komiteen til uddeling af Christian Paulsen-prisen

Prisopgave

Komiteen til uddeling af Christian Paulsen-prisen udskriver følgende prisopgave:

De slesvigske mindretal siden 1950'erne

Der ønskes en sammenlignende undersøgelse af de nationale mindretals udvikling nord og syd for den dansk-tyske grænse fra 1950'erne til i dag.

Undersøgelsen bør navnlig omfatte de nationale mindretals selvforståelse og ideologi i samspil med deres egen og flertalssamfundenes politiske, kulturelle og sociale udvikling, herunder de to staters mindretalspolitik.

Besvarelser af opgaven sendes senest den 30. september 1998 i tre eksemplarer til priskomiteens formand, arkivar, dr.phil. Lars N. Henningsen, Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, postbox 528, 6330 Padborg.

Besvarelser indsendes under mærke eller motto, mens forfatterens navn og

adresse anføres på en seddel i en vedlagt lukket konvolut, der er forsynet med samme mærke eller motto som besvarelsen. Adgang til at besvare opgaven står åben for enhver.

Besvarelserne vil blive bedømt af et sagkyndigt udvalg. Den, som prisen tilkendes, får på Chr. Paulsens fødselsdag, den 10. januar 1999, overrakt en sølvplakette med Chr. Paulsens portræt samt en kontant præmie på kr. 15.000.

Chr. Paulsen (1798-1854) blev betegnet som »den første sønderjyde«. Som tysktalende flensborger studerede han på universiteter i Tyskland, men blev ved mødet med den tyske nationalbevægelse overbevidst om Sønderjyllands tilhørsforhold til Danmark og foretog som konsekvens heraf i 1821 et personligt sprogskifte til dansk. I 1832 rejste han offentligt kravet om indførelse af dansk som rets- og forvaltningssprog i det dansktalende Nordslesvig og formulerede således idégrundlaget for den fremspirende danske bevægelse i landsdelen.

Meddelelser

Call for Papers

1998 IFRWH/FIRHF CONFERENCE

*Women and Human Rights, Social Justice, and Citizenship:
International Historical Perspectives*

Melbourne, Australia
30 June – 2 July 1998

The International Federation for Research in Women's History/Fédération Internationale pour la Recherche en Histoire des femmes announces a conference on the theme *Women and Human Rights, Social Justice and Citizenship: International Historical Perspectives*, to be held in Melbourne, Australia, from 30 June to 2 July 1998.

Proposals are invited for presentations on historical understandings, across time and place, of the experiences of women as they relate to issues of human rights, social justice, and citizenship. The programme will include sessions that analyse the origins of these terms and categories, contestations over their meaning and implementation, and their expression in a range of social and cultural contexts.

Participants are urged to organize panels or round tables around specific themes and to include panelists from a range of regions and/or countries within single sessions. Panels should consist of three presenters and a chair/commentator. Round tables should consist of three to five speakers. Proposals should include the panel title, a list of participants with short vitas for each, titles of individual papers, and a

one-paragraph description of the session. Round table proposals should include the panel title, a convenor, a list of participants with short vitas, and a one paragraph description of the session. Panel and round table proposals can be sent directly to the conference coordinator, professor Patricia Grimshaw, History Department, University of Melbourne, Parkville, Vic. 3052, Australia.

Where individual scholars find it inappropriate to form a panel, single paper proposals should be sent to the convenors of national committees or members of the IFRWH/FIRHF Board, who will assist in the formation of panels. Single paper proposals should include title of paper, a short vita, and a one-paragraph description of the paper.

The closing date for proposals is **June 30, 1997.**

Interesserede bedes henvende sig til:

**Nanna Damsholt
Center for Kvinde- og
Kønsforskning
Københavns Universitet
Institut for Nordisk Filologi
Njalsgade 80
2300 København S
Fax: 35 32 83 77
E-mail: damsholt@coco.ih.ku.dk**

Bøger fra Dansk Historisk Fællesråd

Af DHF's mange udgivelser kan følgende endnu leveres:

Håndbogsserien:

Dansegilde og mordbrand. Vejledning om retsbetjentarkiver. Af *N.H. Frandsen*. Kr. 148.

Danske indskrifter. Af *Anders Bæksted*. Kr. 30.

Heraldik og historie. Af *Knud Prange*. Kr. 40.

Historisk kartografi. Af *Ib Kejlbo*. Kr. 30.

Identifikation af anonyme våbenskjolde. Af *Sven Tito Achen*. Kr. 30.

Kronologi. Af *Herluf Nielsen*. Kr. 30.

Personnavne i Danmark II: Middelalderen. Af *Kristian Hald*. Kr. 30.

Genoptryk:

Calender for årene 601 til 2200. Kr. 138.

Andre bøger:

Bibliografi over heraldisk litteratur i Danmark og om Danmark 1589-1969. Af *Sven Tito Achen* og *Ole Rostock*. Kr. 40.

Dansk Centraladministration i tiden indtil 1848. Af *Frank Jørgensen* og *Morten Westrup*. Kr. 75.

Dansk Kulturhistorisk Opslagsværk I-II. Red. *Erik Alstrup* og *Poul Erik Olsen*. Kr. 750.

Historie og Lokalsamfund. En håndbog i formidling. Red. *Søren Ehlers*. Kr. 75.

Alle priser er incl. moms 25 %, men excl. forsendelse. Priserne er særpriser, der gælder for Fortid og Nutids abonnenter samt medlemmer af historiske foreninger tilsluttet Dansk Historisk Fællesråd og DHF's øvrige medlemmer.

Bøgerne og *Fortid og Nutid* kan bestilles ved henvendelse til Dansk Historisk Fællesråds bogekspedition v/ Ingrid Christensen, Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9, 1218 København K, tlf. 33 14 34 14 (tirsdag kl. 14-16, fredag kl. 8-10).

Indhold

Carsten Madsen: Historisk erkendelse i den postmoderne erfarings.....	273
Karsten Skjold Petersen: DDT-sagen på Tøjhusmuseet	293
Helga Mohr: Steder, hvor der leves og strides...Om forholdet mellem kulturhistorie og lokalhistorie i første halvdel af dette århundrede.....	303

Debat

Sidsel Eriksen: Om koleraens utilsigtede virkninger	315
---	-----

Anmeldelser

Peter Dragsbo og Harriet Merete Hansen: Middelfart – fra færgeby til broby. Middelfartshistorie 1200-1940 (Jørgen Mikkelsen)	319
Ole Hyldtoft: Teknologiske forandringer i dansk industri 1870-1896 Dansk Industri efter 1870 bd. 4 (Frank Allan Rasmussen)	321
Anna Tranberg og Knut Sprauten, red.: Norsk bondeøkonomi 1650-1850 (Jørgen Mikkelsen)..	322
Bjørn Westerbeck Dahl: Vor kongelige Fæstning Nyborg (Hans Christian Bjerg)	324

Poul Verner Christiansen m.fl.: Ristrup – en østjysk herregård (Jens Villiam Jensen).....	325
Inger-Lise Kolstrup: Magi & Kunst (Else Roesdahl)	326
Danske præsters indberetninger til Oldsagskommissionen af 1807. Red. af Christian Adamson og Vivi Jensen. Bd. 1 Vest- og Sydjylland; Bd. 2: Nord- og Østjylland (Thomas W. Lassen)	327

Notitser

Det Kongelige Biblioteks Håndskriftsafdeling. Erhvervelser 1924-1987. Vejledning i benyttelse 1-2	331
Erhvervsarkivets Arkivoversigter 3. Arkiver fra finans-, forsikrings- og servicevirksomheder, erhvervsorganisationer m.v.	331
Kommunearkiver. Hasle. Arkivregistratur.	332
Lars Henningsen: Ejendomshistorie i Sønderjylland. En arkivvejledning.....	332

Meddelelser

Komiteen til uddeling af Christian Paulsen-prisen.....	333
Call for Papers. 1998 IFRWH/-FIRHF CONFERENCE.....	334

Forsiden: Constantin Hansen: *Et selskab af danske Kunstnere i Rom, 1837.* Det kunne måske også have været historikere! Foto: Hans Petersen. Statens Museum for Kunst. Se Carsten Madsens artikel i dette nummer. (Øverst t.v.: Chr. Dalsgaard: En barselskone indledes i kirken. Foto Hans Petersen, Statens Museum for Kunst. Se hefte 1 – Øverst t.h. : H.A. Brendekildes maleri »Udslidt« fra 1889. Foto Fyns Stifts Kunstmuseum. Se hefte 2 – Nederst t.v.: »Frk. Ministerium: Kære fritzemand«. Raketten 1943. Se hefte 3).